

ગુરુ નાનકનાં અણ ભક્તિ-પદો

गुरु नानकनां
त्रय ल इति - ५ द्वा

“જેઓ દેશની સેવા કરવા ઇચ્છે છે, જેઓ ઈશ્વરને ઓળખવા ઇચ્છે છે, જેઓ હિંદુસ્તાનના કરોડોનું ઐક્ય સાધવા ઇચ્છે છે, તેઓ માત્ર પોતાના જ ધર્મનો કંઈક અભ્યાસ કરીને સંતોષ વાળી બેસી શકતા નથી. તેઓએ હિંદુસ્તાનમાં ચાલતાં ધર્મો ને સંપ્રદાયોનાં મૂળતત્ત્વો તે સંપ્રદાયના અનુયાયીની દૃષ્ટિએ સમજવાં જોઈએ, એવી મારી માન્યતા છે.

“આ કામ તે તે ધર્મપુસ્તકો વાંચ્યા વિના ન જ થઈ શકે, એ દેખીતું છે. શીખ-સંપ્રદાયનું મૂળ પુસ્તક ‘ગ્રંથસાહેબ’ છે. ‘જપજી’ એ સંપ્રદાયના પ્રણેતા ગુરુ નાનકસાહેબની વાણી છે. એટલે તેનો પરિચય આપણે અધાએ કરવો ઘટે છે...”

— ગાંધીજી

શ્રી એમ. કે. એમ. ટ્રસ્ટ ગ્રંથમાળા - ૭

ગુરુ નાનકનાં
ત્રણ ભક્તિ-પદો

સંપાદક
ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ

ફૂટો આંઢા ભરમકા, મનહિ મહાઓ પરગાસ ।
કાઠીં બેઢી પગહતે, ગુરિ કીની વંદિ ખલાસ ॥

[મારુ, મં ૫, ૪-૫-૧૪

[ભ્રમતું કોટલું ફૂટી ગયું, અને મનમાં પ્રકાશ થયો;
ગુરુએ પગમાંથી બેઢી કાપી નાખી અને મને - બાંદીને મુક્ત કર્યો.]

આચાર્યશ્રી જે. બી. કૃપલાની અને મગનભાઈ ઢસાઈ

મૈત્રેયિયલ ટ્રસ્ટ

સત્યાગ્રહ છાવણી, અમદાવાદ-૫૪

પ્રકાશક
પુ. છા. પટેલ
મંત્રી
આચાર્યશ્રી જી. બી. કૃપલાની અને મગનભાઈ દેસાઈ
મેમોરિયલ ટ્રસ્ટ
સત્યાગ્રહ છાવણી, અમદાવાદ-૫૪

મુદ્રક
પરેશ કાન્તિલાલ ગાંધી
સર્વોદય પ્રેસ, ૬/૪૮ સત્યાગ્રહ છાવણી
અમદાવાદ-૫૪

પહેલી આવૃત્તિ

વ્રત ૧૫૦૦

કિં ૪૦ રૂપિયા

ઓક્ટોબર, ૧૯૮૫

પ્રકાશકનું નિવેદન

ગુરુ નાનકે એક પદમાં ગાયું છે : જુગ મહિ નામુ દુલંમુ હૈ ગુરમુલિ પાઙ્ગા જાઈ । અર્થાત્ આ કળિયુગમાં ભગવાનનું નામ સાંભળવા મળવું અતિ દુર્લભ છે. અલબત્ત, પોપટને મોઢે કે ગ્રામોફોન રેકર્ડમાં તમને ભગવાનનું નામ સાંભળવા મળે ખરું; તેમજ ગલીએ ગલીએ ગાજતી ભજન-મંડળીઓમાં અને લાખોની સંખ્યાને સુણાવાતી કથાઓમાં પણ ! પરંતુ ગુરુ નાનકને એ બધી પોપટ-વાણી સહેજે મંજૂર નથી. તેથી તે જલદી જલદી સાથે જ કહી દે છે કે, પૂરા સદ્ગુરુ પાસેથી જ તે નામ મળે !

પરંતુ પૂરા સદ્ગુરુ તો આ કળિયુગમાં તેથી પણ વધુ દુર્લભ છે ! પૂરા સદ્ગુરુ એટલે જેમના દર્શનમાત્રથી આપણું મનનો મેલ ધોવાઈ જઈ, તેમણે આપેલું ભગવાનનું નામ આપણા મનમાં ચોટી જાય ! જેમ આપણી હથેળીમાં મૂકેલી વસ્તુ વિષે જેટલી ખાતરી આપણને હોય, તેવી કે તેથી પણ વધુ ખાતરી સાક્ષાત્ ઈશ્વરને પામેલા સંત-ગુરુ આપણને ઈશ્વર વિષે કે તેમના ‘હુકમ’ વિષે કરાવી શકે ! પૂરા સદ્ગુરુ પાસેથી ઈશ્વરનું નામ પામ્યા પછી આપણું મન ઈન્દ્રિયાદિના ભેગૈશ્વર તરફથી પ્રાપ્ત ફરી, એકમાત્ર સત્ય એવા પરમાત્મામાં જ લીન થઈ જાય.

ઈશ્વર વિષે, તેમના નામ-સ્મરણમાં લવલીન થવાના આપણા કર્તવ્ય વિષે, તથા બાહ્ય સ્થૂલ જગતના ઈન્દ્રિય-ભોગમાંથી પાછા ફરવા વિષે આપણને ખાતરી-પૂર્વક સંભળાવનાર કે ચેતવનાર સદ્ગુરુ તો આપણાં પુણ્ય - કર્મ - સત્કર્મ - ધર્માચરણના પ્રતાપે આપણને મળે ત્યારે ખરા. પણ તેમણે ગાયેલી ‘સાચી’ વાણી તો આપણને ઉપલબ્ધ છે જ; અને શ્રદ્ધા-નમ્ર થઈને આપણે તેને અંતરમાં ઉતારવા લાગીએ, તો આપણા બંધાતા જતા શુભ કર્મના બળે આપણે પૂરા ગુરુને પ્રાપ્ત કરવાનું સદ્ભાગ્ય કોઈ ને કોઈ જન્મમાં અવશ્ય પામીએ.

પરંતુ આજકાલનું યુગ-બળ એવું છે કે, આપણે એવા સંત-પુરુષોની વાણીના પરિચયમાં પણ લાગ્યે જ આવી શકીએ ! દૂરદર્શન, આકાશવાણી વગેરે નેહરુ-યુગનાં માધ્યમે દ્વારા કે દેશી-પરદેશી સાહિત્ય-રચનાઓ દ્વારા અંગ્રેજી ભાષાની બલિહારી, અંગ્રેજી નાચ-ગાનની બલિહારી, માદક પીણાંની બલિહારી, શૃંગાર-સાધનોની બલિહારી, અરે ગમે તેવી ખાંડુ ભારતીય સ્ત્રી તમે અમુક મિલનું સુટિંગ-શર્ટિંગ પહેરે તેટલા માત્રે જ તમારા ઉપર લટકુ બની જાય તેવી જાહેરખબરોની બલિહારી, તથા પરદેશી કંપનીઓ પોતાનાં ભોગ-

શુંગારનાં સાધનોની જે ગહેરખબરો દૂરદર્શન ઉપર નાટક-ફિલ્મો દ્વારા રાત-દિવસ દેશને ખૂણે ખૂણે, અરે પર્વતની ટાચે ટાચે પહોંચાડે છે તેની બલિહારી તરફ નજર કરીએ, તો સહેજે સમજાઈ જશે કે, નેહરુ-યુગમાં ઈશ્વરનું નામ કે ઠામ તમને શોધ્યું જડે તેમ નથી. અત્યારે સ્થૂલ પદાર્થોના^૧ ઇંદ્રિય-ગમ્ય વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી દ્વારા જે કાંઈ ભૌગૈશ્વર્ય હાંસલ થઈ શકે તેમ છે, તેની જ વાત સૌને યોગરદમ સાંભળવા મળ્યા કરે છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠની શાળાકીય (પ્રથમ સાત ધોરણો માટેની) વાચનમાળા અને આઠથી દશ ધોરણો માટેની ‘વિનય વાચનમાળા’નું સંપાદન-કાર્ય શ્રી. મગનભાઈ દેસાઈની અધ્યક્ષતામાં ઊપડ્યું હતું, ત્યારે સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ પટેલે ખાસ કહેવરાવ્યું હતું કે, વાચનમાળાના પાઠોમાં ભગવાનને ભૂલશો નહિ, તથા કવિતાઓમાં ભજનોને ભૂલશો નહિ; કારણ કે, હવેના દિવસોમાં બાળકને મોટા થયા પછી ભગવાનનું નામ ધરમાં કે બહાર ક્યાંય સાંભળવા મળવાનું નથી!

સરદારશ્રી તથા યુગને કેવા પામી ગયા હતા! તે જોઈ ગયા હતા કે, બિનસાંપ્રદાયિક (સેક્યુલર) રાજ્યતંત્રની વાતો કરનારા ખરેખર તો બિન-ધાર્મિક અર્થાત્ અ-ધાર્મિક નાસ્તિકો જ છે. બિલકુલ ગણે ચાર્વાકના અવતાર!

ખેર, સરદાર તો ગયા, અને ‘રામનામ’ની ધૂત આખા દેશમાં ગાજતી કરનાર ગાંધીજી તો સરદારનીય પહેલાં ગયા! હવે તો ‘વિજ્ઞાન’, ‘આધુનિકતા’, ‘ટેકનોલોજી’ અને ‘કોમ્યુટર’નાં ગાણાં શરૂ થયાં છે ઉપરાંત દૂરદર્શન અને આકાશવાણી બીજાં ભૌગૈશ્વર્યનાં જે ગાણાં રાત-દિવસ (અને હવે તો મફત)^૨ સંભળાવ્યા કરે છે, તે બુદ્ધાં!

આ સ્થિતિમાં, ઈશ્વર અને તેને પામવા માટે તેનું નામ-સ્મરણ એ જ માનવ જન્મનું એકમાત્ર લક્ષ્ય હોવું ઘટે, એવું ઠોકરી ઠોકરીને કહેનારા શીખ ગુરુઓની વાણી તરફ ધ્યાન ગયા વિના રહેતું નથી. તે ગુરુઓએ નિષ્કર્મ વાંછનારા સંન્યાસ-માર્ગને પડતો મૂકી, તથા મૂર્તિપૂજા અને તેની આસપાસ ઊભા થયેલા અને પૈસાદારોને પાલવે તેવા છપ્પન ભોગના ખટાટોપને અવગણી, સીધા સાદા ધર્મ-પરાયણ - કર્તવ્ય-પરાયણ ગૃહસ્થ જીવનને જ કેન્દ્રમાં રાખીને નામ-સ્મરણનો સુંદર સાધના-માર્ગ પ્રવર્તિત કર્યો. જુદા જુદા યોગમાર્ગોએ જીભું કરેલ સિદ્ધિ-ચમત્કારનું જાળું પણ તેથી તૂટી ગયું.

૧. અણુ ભલે ગમે તેટલો સૂક્ષ્મ હોય, તોપણ ચેતનાની દૃષ્ટિએ તે સ્થૂલ પદાર્થ જ કહેવાય.

૨. આ વર્ષથી રેડિયો અને ટેલિવિઝન સાધનોની લાયસન્સ-ફી રદ કરાઈ છે.

શીખ ગુરુઓ દશ ગણવાય છે;^૧ પરંતુ તેમાંથી ૧-૨-૩-૪-૫-૬ એ ૭ ગુરુઓની વાણી જ ‘અંથ-સાહેબ’માં છે; અને તે ઉપરાંત ઈશ્વરના નામ-સ્મરણને જ આગળ કરનારા તે જમાનાના કબીર, નામદેવ, રવિદાસ, શેખ ફરીદ વગેરે હિંદુ-મુસલમાન સંતોની વાણી પણ. આમ, ‘અંથ-સાહેબ’ એક રીતે સંતોનું જાણું સંમેલન છે !

ઈશ્વરમાં જ લવલીન રહેનારા, તથા આચાર્ય-મહંત-પદની ખેવના વિનાના એ સંતોની વાણી જાણે ૬૮ તીર્થોમાં સ્નાન કરવા કરતાં વધુ પાવનકારી છે. તેનો જેટલો પરિચય સાધીએ તેટલો ઓછો !

‘અંથ-સાહેબ’ તો સૂક્તોનો-પદોનો-લજનોનો-કાતનોનો મહાસાગર છે. તેમાંથી પ્રથમ ગુરુ નાનકની ‘જપુજી’, ‘આસાન્દી-વાર’, અને ‘સિધ-ગોસટિ’ એ ત્રણ કૃતિઓ, ત્રીજા ગુરુ અમરદાસની મનને મુગ્ધ કરનારી કૃતિ ‘અનંદુ’, અને પાંચમા ગુરુ અબ્દુનદેવની સુખતા મણિરૂપ કૃતિ ‘સુખમની’- એ પાંચ કૃતિઓને મૂળ, અનુવાદ, વિવરણ, ટિપ્પણ તથા ખાસા મોટા ઉપોદ્ધાત વગેરેથી સુસજ્જ કરીને ‘આચાર્યશ્રી જે. પી. કૃપલાની અને મગનભાઈ દેસાઈ મેમોરિયલ ટ્રસ્ટ’ દ્વારા ‘પંજઅંથી’ નામે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

આજના મોંઘવારીના જમાનામાં એ પુસ્તક ૧૦૦ રૂપિયાથી ઓછી કિંમતે આપવાનું તો કલ્પનામાં પણ લાવી શકાય તેમ નથી. પરંતુ પ્રથમ ગુરુ નાનકદેવની ત્રણ કૃતિઓ મૂળ, અનુવાદ, વિવરણ, ટિપ્પણ તથા ઉપોદ્ધાત (પણ પ્રથમ ગુરુ સુધીના ભાગ) સાથે બહાર પાડીએ, તો કિંમત ઓછી થઈ જાય, અને છતાં સામાન્ય ઉપોદ્ધાતમાંથી શીખ ગુરુઓના જીવન-કાર્યને સમગ્રવશ પૂરતો ભાગ પણ આવી જાય. એવા વિચારથી પ્રથમ ગુરુની જ ત્રણ કૃતિઓવાળો આ અંથ “ગુરુ નાનકનાં ત્રણ લક્ષિ-પદો” — નામે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

જે કે.આ પુસ્તકના દરેક ખેડી પાનાને મથાળે ‘પંજઅંથી’ એવું નામ મૂકેલું છે; પરંતુ આ પુસ્તકમાં તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ત્રણ કૃતિઓ જ છે, અને તે પણ માત્ર પ્રથમ ગુરુની. પણ એ ત્રણ કૃતિઓમાં થઈને દશેય શીખગુરુઓનું મુખ્ય મંતવ્ય અને ઉપદેશ આવી જાય છે. કદાચ ખીજી કૃતિઓ કરતાં પણ વિશેષ !

(૧)

તે ત્રણમાંથી ‘જપુજી’ વિષે તો ઉપોદ્ધાતમાં જ સવિસ્તર રજૂઆત કરેલી હોઈ, અહીં બાકીની બે કૃતિઓ ‘આસાન્દી-વાર’ અને ‘સિધ-ગોસટિ’ વિષે કંઈક પરિચય કરાવવો જરૂરી છે.

૧. દશમા ગુરુના ખે પુત્રોને જીવતા જીતમાં ચણી લઈ, શીખ ગુરુ-પરંપરાનો અંત લાવવામાં આવ્યો હતો.

ગુરુ નાનકની કૃતિઓમાં ‘જપુજી’ પછીનું ‘ખીજી’ સ્થાન ‘આસાન્દી-વાર’નું છે. ગુરુ નાનકના જમાનામાં, ભાટ-ચારણોએ રચેલાં, અને રણસંઘ્રામમાં ઝૂઝતાં ઝૂઝતાં વીર-ગતિ પામેલા શરવીરોનાં પરાક્રમ વર્ણવતાં વીર-કાવ્યો બહુ પ્રચલિત હતાં. તે કાવ્યો ‘વાર’ કહેવાતાં. લોક-ગીતોની એ પરંપરાગત શૈલી હતી. ગુરુ નાનકે એ શૈલીનો ઉપયોગ, લોકોને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે પણ પરાક્રમ કરવા તૈયાર કરવા માટે કર્યો. પંબજમાં દેશની બધી મુખ્ય લડાઈઓ લડાઈ હોઈ, ત્યાંના લોકોને સુપરિચિત એવી શરવીરતાની ભાવનાને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે વાળવાનું ગુરુ નાનક અને તેમના અનુગામીઓને સહેજે મન થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

ગુરુ નાનકે ત્રણ ‘વાર’ લખી છે : ‘માઝન્દી-વાર’ (માઝ રાગની વાર), ‘આસાન્દી-વાર’ (આસા રાગની વાર) અને ‘મલારન્દી-વાર’ (મલાર રાગની વાર). એ ત્રણે વારો આદિ ત્રંથ (ત્રંથ-સાહેબ)માં સંઘરાયેલી છે. ગુરુ નાનકના અનુગામીઓએ પણ ‘વાર’ લખવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. આમ આદિ ત્રંથમાં કુલ ૨૨ ‘વાર’ સંઘરાયેલી છે.

ગુરુ નાનકે લખેલી ૩ વારોમાં ‘આસાન્દી-વાર’ સૌથી વધુ અગત્યની છે. તેમાં ૨૪ પૌડીઓ (પગથિયાં) છે. કીર્તન વેળાએ દરેક પૌડીની શરૂઆતમાં બે કે વધુ શ્લોકો કે પદો ઉમેરવામાં આવે છે. એ શ્લોકો-પદો અને મૂળ પૌડીઓ મળીને કુલ ૮૩ પદો થાય છે. ‘આસાન્દી-વાર’ની શરૂઆતમાં ગાવાની બાબતમાં જે સૂચના છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે, ‘ટુંડ અસરાજ’ની ધૂન પ્રમાણે આ વાર ગાવી ‘ટુંડ અસરાજ’ એ પૂરણુ ભજતની કથા જેવી કથાનો રાસડો છે. તેમાં પવિત્રતા અને શિયળને લગતા જે આદર્શો રજૂ કરાય છે, તથા દુષ્ટતાનાં બળો સામે ઝૂઝવાની જે કથા વર્ણવાય છે, તે ગાનારને તેમજ સાંભળનારને પાનો ચડાવે એવાં છે. ‘આસાન્દી-વાર’ની પૌડીઓ પણ એ જ કથાની ધૂનમાં ગાવાની હોઈ, આધ્યાત્મિક ચઢાણ અને મહત્તા પ્રાપ્ત કરવા માટે જે યુદ્ધ ખેલવું પડે છે, તેનો પાનો લોકોને ચડાવે છે !

‘આસાન્દી-વાર’માં પૌડીઓ સાથે ગવાતાં થયેલાં શ્લોકો અને પદો તો ચોપાઈ, દોહરા અને સરૈયા જેવા પરંપરાગત ઢાળમાં છે, તથા તેઓમાં તત્કાલીન જમાનાની ધાર્મિક તથા સામાજિક બાબતો અંગે ટીકા પણ છે. ત્યારે પૌડીઓ તો પરમાત્મા, ગુરુ અને સાચી આધ્યાત્મિક સાધના ઉપર જ ભાર મૂકે છે. તેથી આ આવૃત્તિમાં મૂળ પૌડીઓ જેટલો જ ભાગ ‘આસાન્દી-વાર’ તરીકે લીધો છે.

(૨)

આ પુસ્તકમાં લેવામાં આવેલી ગુરુ નાનકની ત્રીજી કૃતિ તે ‘સિધ-ગોસાઈ’ અર્થાત્ ‘સિદ્ધો સાથે વાર્તાલાપ’ છે.

પોતાના લાંબા ભ્રમણ-કાળ દરમ્યાન ગુરુ નાનક ઉત્તર તરફનાં તીર્થસ્થાનો તરફ પણ જતા, ત્યારે તેમને ‘સિદ્ધ’ નામે ઓળખાતા ગોરખનાથ-મત્સ્યેન્દ્ર-નાથ વગેરેના શિષ્યો સાથે મેળાપ થતો; અને તેમને તેઓ સાથે તીવ્ર પ્રશ્નોત્તરીના વાદ-સંવાદમાં ઊતરવું પડતું. એમ એક વખત તેઓ જલધર-ગિઆસ-બટાલા માગે ઉપર આવેલા અચલના શિવમંદિરે ગયેલા; ત્યારે પણ, તેમને એ લોકો સાથે વાદ-વિવાદમાં ઊતરવું પડેલું. ત્યાંથી પોતાના નિવાસસ્થાન કરતારપુરમાં પાછા ફર્યા બાદ, તેમણે સિદ્ધો સાથેની એ મોટી ચર્ચા-વિચારણાના મુખ્ય મુદ્દાઓને સમાવી લેતું ૭૩ પદોનું ‘સિધ-ગોસટિ’ (સિદ્ધ-ગોશ્ઠી) નામનું મોટું પદ રચ્યું.

ગુરુ નાનકે આ ‘સિધ-ગોસટિ’ પદ કરતારપુરમાં ઈ. સ. ૧૫૩૯ના એપ્રિલ-મે-માં રચ્યું હોય એમ લાગે છે. કારણ કે, ઈ. સ. ૧૫૩૯ના સપ્ટેમ્બરમાં તો તેમણે પોતાનો દેહ તણ દીધો હતો, એટલે એમ કહી શકાય કે, આ પદમાં, ગુરુ નાનકના, ધર્મ-તત્ત્વ બાબતના, અંતિમ તથા પાકટ વિચારો રજૂ થયા છે.

‘સિદ્ધ ગોશ્ઠી’માં અશ્વવીસેક પ્રશ્નો અને તેમના ગુરુ નાનકે આપેલા જવાબોનો સમાવેશ થાય છે. પ્રશ્નો મુખ્યત્વે જગતમાં મનુષ્યનું સ્થાન, માનવ જીવનનો મુખ્ય હેતુ, તથા તે હેતુ પાર પાડવાના સાચા-સચોટ-ઉપાય અંગે છે.

ગુરુ નાનક, જવાબમાં, પંથ-માર્ગ કે દર્શનની અટપટી પરિભાષા ગાળી કાઢી, સ્પષ્ટપણે એક જ વાત ભાર મૂકી મૂકીને જણાવે છે કે —

—નામ વિના મુક્તિ ના મળે;

—એ નામ પણ ગુરુ વિના ન પમાય;

—ગુરુ કે જે પરમાત્માનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ છે, તેમનાં સેવા-સંગથી પરમાત્માનો ભય અને ભાવ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવા; અને પછી તેમણે આપેલા પરમાત્માના નામમાં રત થઈ, કામનાઓના ધમસાણમાં અટવાવનાર અહંભાવ સદંતર ગાળી કાઢવો, એ જ સાચી-સહજ-સાધના છે.

‘જપુજ’માં કહેલો ભાવ જ આ પદમાં છે; પરંતુ અહીં જે સ્પષ્ટતાથી, પ્રશ્નોત્તરરૂપે તથા સચોટતાથી ગુરુ નાનક પોતાની વાત રજૂ કરે છે, તે અપ્રતિમ છે. જીવો ઉપર અનહદ કૃપા પ્રગટી હોય, તો જ આટલી વેધકતા અને સચોટતા વાણીમાં આવે.

એ તેજસ્વી ‘સચ્ચી’ વાણીનો કંઈક પરિચય ગુજરાતનાં ભાઈ-બહેનોને થાય, એ આશયથી મૂળ ‘પંજચથી’ પુસ્તકનું આ નાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કયું છે. સૌ તેના પરિચયથી પ્રસન્ન થાય અને સહેજે ઈશ્વરાભિમુખ બને, એ જ આશા અને અભિલાષા.

થાલ બિચિ તિનિ વસતુ પહો, સતુ સંતોષુ વિચારો ।

અમૃત નામુ ઠાકુરકા પહો, જિસકા સમસુ અધારો ।

જે કો સ્વાવૈ જે કો મુંચૈ તિસકા હોઈ ઉધારો ।

एह वसतु तजी नह जाई, नित नित रखु उरि धारो ।

तम संसारु चरन लागि तरीऐ सभु नानक ब्रह्मपसारो ॥

“આ (અથસાહેબજી) થાળમાં ત્રણ વાનીઓ પીરસી છે : સત્ય, સંતોષ અને વિચાર. સર્વના આધારરૂપ એવું ‘ઈશ્વરનું’ અમૃતનામ પણ તેમાં છે. જે કોઈ એને આરોગ્યે ને તેમાં રાચશે તેનો ઉદ્ધાર થશે. આ વસ્તુ કદી ન તજતા : રોજ ઉરમાં ધારણ કરી રાખજો. આ અંધાર સંસાર-સાગરમાંથી પ્રભુ-ચરણે પડયે જ તરાશે. નાનક કહે છે કે, વિશ્વ બધું પરબ્રહ્મ પ્રભુનો જ પસારો છે !”

અર્પણ
પિતા-ગુરુ
શ્રી. મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈને

જેમણે
મારાં તન અને મન નવેસર
ધરી આપીને મને જીવનદાન
બક્ષ્યું.

“ શીખ ગુરુઓએ - સંતોએ - ઈશ્વરની ભક્તિ કરવાની બાજતમાં ક્રિયાકાંડના કે સાધનાકાંડના બીજા કશા ખટાટાપ વિના ભગવાનના નામ-સ્મરણ ઉપર જ ભાર મૂક્યો; તથા તપ-સંન્યાસ-યોગે અપનાવેલી કર્મ-ત્યાગની વાતને ટાળી, સીધા સાદા ગૃહસ્થજીવનને જ પોતાના ભક્તિમાર્ગના કેન્દ્રમાં - પાયા તરીકે - સ્થાપ્યું. એમ કરવાથી એક બાજુ મૂર્તિપૂજા, મંદિરો, પૂજારીઓ અને આચાર્ય-મહંતોના ભારણનો છેદ બેડી ગયો; અને બીજી બાજુ સંન્યાસ - દીક્ષા, મઠ - આશ્રમ, લીખ તથા અકર્મણ્યતાનો પણ.

“ એ રીતે ગૃહસ્થજીવન ઉપર ત્યાગી - વૈરાગી - શ્રમણ વગેરેએ જે નિંદાનો ઢગલો ફાલવ્યો હતો, તેને દૂર કરી, કર્મણ્ય, ધમ્ય અને તેજસ્વી ગૃહસ્થ-જીવનને શીખ ગુરુઓએ સાધના-માર્ગમાં અનેરી પ્રતિષ્ઠા અર્પી ગૃહસ્થી તો કાજળની કોટડીમાં વસનારો, એટલે તેને તો ડાઘ લાગે જ — એ તો નિકૃષ્ટ કોટીનો જ હોય — એમ કહી કહીને તેને અધર્મી જીવન ગાળવામાં એક રીતની ઉત્તેજના આપ્યા જેવું કરી મૂકવામાં આવ્યું હતું; તે દૂર કરી, મહેનતુ, સ્વાશ્રયી ઈશ્વરપરાયણ, દાનધર્મી ગૃહસ્થજીવનને જ આધ્યાત્મિક સાધનામાં મુખ્ય સ્થાન આપવાથી, સાચા કર્મશીલ, તેજસ્વી ગૃહસ્થો બહા થયા. એવા તેજસ્વી ગૃહસ્થ વર્ગમાં જ ધર્મની ગતિ-રીતિ અને સાચી ખેવના સંભવે. ”

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકનું નિવેદન	૫
ઉપોદ્ધાત	૧૫
૧. પ્રાસ્તાવિક	૧૭
૨. ગુરુ નાનક	૨૫
૧. 'જપુજી'	૧
૨. 'આસા-દી-વાર'	૮૩
૩. 'સિધ-ગોસરિ'	૧૦૯

“અધ્યાત્મ માર્ગનો ઇતિહાસ નેઈએ, તો જણાય છે કે, સત્યનાં દ્વાર છેક જ પુલ્લાં રહ્યાં હોય એવા જમાના બહુ ઓછા હોય છે. વધારે જમાના તો એ સત્યની વિડંબના કરી, જનતાનાં મન સત્યથી વિમુખ કર્યાના જ આવે છે — આવ્યા હોય છે. દરેક આચાર્ય કે ગુરુ વિષે એમ જ કહેવાનો પ્રયત્ન થતો હોય છે કે, તેમને જ સંપૂર્ણ સત્ય હાંસલ થયું છે, અને તેમનામાં શ્રદ્ધા રાખે અને ખીન્નઓ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા તને, તો જ ઉદ્ધાર થાય, એવી અધ-શ્રદ્ધાના જે જમાના આવે છે, તે જ વધુ ખતરનાક હોય છે. કારણ કે, તેનાથી આધ્યાત્મિક માર્ગે પ્રયાણ આદર્યાનો ખોટો અહંભાવ મુગ્ધ લોહિમાં સાથોસાથ ઊભો થતો જાય છે, અને તે પ્રમાણમાં અધ્યાત્મમાર્ગે સાચા પ્રયાણનું દ્વાર ભિડાઈ જાય છે.”

ઉપોદ્ધાત

તેરા કીતા જાતો નાહી
 મૈનો જોગુ કીતોઈ ।
 મૈ નિરગુણિઆરે કો ગુણ નાહી
 આપે તરસુ પડોઈ ॥
 તરસુ પડઆ મિહરામતિ હોઈ
 સતિગુર સજણુ મિલિઆ ।
 નાનક નામુ મિલે તાં જીવા
 તનુ મનુ થીવૈ હરિઆ ॥

“હે પ્રભુ, આપે મારા ઉપર જે કૃપા, વરસાવી છે, તેની મને ખબરે પડી નથી; (તે બદલ આભાર પણ માનું તે પહેલાં) આપે મને આ મહત્ કાર્ય પાડ પાડવાને યોગ્ય બનાવી દીધો !

“નિર્ગુણ એવા મારામાં એકે ગુણ નથી; છતાં આપે જ સામે ચાલીને મારી દયા ખાધી છે —

“દયા—કૃપા કરીને મારો સદ્ગુરુ સાથે મેળાપ કરાવ્યો છે !

“નાનક કહે છે, હે પ્રભુ, આપનું નામ હવે મને બક્ષો; જેથી હું પુનર્જન પામું તથા મારાં તન અને મન હરિયાળાં થઈ જીઠે !”

૧. પ્રાર્તાવિક

(૧)

એ કે પાશ્ચાત્ય ફિલસૂફે વ્યંગમાં કહ્યું છે કે, દેર-જનવર પણ જે ઈશ્વર વિષે કલ્પના કરી શકતાં હોય, તે તેમણે કલ્પેલા ઈશ્વરને માથે મોટાં શીંગડાં હોય !

વ્યંગ બાદ કરીએ, તે પણ તેના કહેવાનો અર્થ એટલો તો ખરો કે, પરમ તત્ત્વ ઈશ્વરને દરેક જણ પોતપોતાના સર્વ મુજબ જ કલ્પી શકે છે, કલ્પે છે.

ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે એ પ્રકારની વિવિધ કલ્પનાઓનું તથ્ય આ પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે —

યો યો યાં યાં તનું ભક્તઃ શ્રદ્ધયાર્ચિતુમ્ ઇચ્છતિ ।

તસ્ય તસ્યાચ્છાં શ્રદ્ધામ્ તામેવ વિદધામ્યહમ્ ॥

સ તયા શ્રદ્ધયા યુક્તઃ તસ્યા રાધનમ્ ઇહતે ।

ભક્તે ચ તતઃ કામાન્ મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્ ॥

—અં ૭, શ્લોક ૨૧-૨૨]

“ભગવાનના જે જે સ્વરૂપને ભક્ત શ્રદ્ધાપૂર્વક અર્થવા ઇચ્છે છે, તેની તે તે સ્વરૂપ વિષેની શ્રદ્ધાને ભગવાન દૃઢ કરે છે.

“એવી શ્રદ્ધાને બળે ભક્ત તે તે સ્વરૂપની આરાધના કરે છે અને તે વાટે ભગવાને જ પૂરી કરેલી પોતાની કામનાઓ તૃપ્ત કરે છે.”

અર્થાત્ આવી કલ્પનાઓ કોઈક ને કોઈક કામનાથી પ્રેરિત થયેલી હોય છે. અને કામના પોતપોતાના સર્વ મુજબ જ ઉદ્ભવતી હોવાથી, છેવટે આ કલ્પનાઓ તે કલ્પના કરનારના સર્વથી મર્યાદિત બને છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે એવી કલ્પનાઓની ફલશ્રુતિ પણ નીચે પ્રમાણે સંભળાવી દીધી છે —

અન્તવત્તુ ફલં તેષામ્ તદ્ ભવત્યત્પમેષસામ્ ॥ ૭ - ૨૩ ॥

“—એ અલ્પ બુદ્ધિવાળા લોકોને તે તે કલ્પનાઓથી મળતું ફળ અંતવાન — મર્યાદિત જ હોય છે.” (૭ - ૨૩)

તે આધ્યાત્મિક પરિપૂર્ણતા ન કહેવાય.

રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ જ્યારે જરા-વ્યાધિ અને મૃત્યુનાં દુઃખોથી ત્રાસીને તે બધા વિનાની સ્થિતિની ખોજમાં નીકળ્યા, ત્યારે શરૂઆતમાં તે જુદા જુદા ધ્યાનમાર્ગી યોગીઓના સંપર્કમાં આવ્યા. તે યોગીઓ મોટા મોટા શિષ્ય-સમુદાય સાથે વિચરતા

અને જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય પોતે સિદ્ધ કર્યું હોવાનો દાવો કરતા. સિદ્ધાર્થકુમારે, એક પછી એક, તે યોગીરાજે પાસે દીક્ષિત થવા માંડ્યું. તે તે યોગાચાર્ય બતાવેલા ધ્યાનની કક્ષા સાધી રહે, એટલે સિદ્ધાર્થકુમાર તેને જઈને કહે, “તમે બતાવેલું ધ્યાન મેં સિદ્ધ કર્યું; પણ તેથી હું જે વસ્તુની ખોજમાં નીકળ્યો છું, તે સિદ્ધ થતી લાગતી નથી!”

પેલો યોગાચાર્ય કહેતો, “ધ્યાનની જે કક્ષા સિદ્ધ કરતાં મને ઘણો પરિશ્રમ પડ્યો હતો, તે તે તરત જ સિદ્ધ કરી લીધી છે. પરંતુ એનાથી આગળ કશું સિદ્ધ કરવાનું રહેતું હોય એમ હું માનતો નથી. એટલે તું પણ હવે મારી ભાગીદારીમાં જોડા, અને આપણે વિશાળ શિષ્ય-સમુદાયના નેતા બનીને, એ ધ્યાન સૌને શીખવતા વિચરીએ.”

સિદ્ધાર્થકુમારને શિષ્ય-સમુદાયના નેતા બનવાનો અભળખો હતો જ નહિ; એટલે તે તરત બીજા યોગાચાર્ય પાસે પહોંચતા. તે યોગાચાર્ય વળી ધ્યાનની તેથી આગળની કે કદાચ જુદી કક્ષા સિદ્ધાઈને બતાવતો. સિદ્ધાર્થ થોડા જ વખતમાં એ કક્ષા પણ સર કરી લઈને તેને કહેતા, ‘આ કક્ષા સર કરવાથી મને મારી ખોજ પૂરી થયેલી લાગતી નથી.’ પેલો આચાર્ય, ધ્યાનની એ કક્ષાની આગળ કંઈ નથી એમ કહેતો, અને સિદ્ધાઈને પોતાની પેઠે મોટા શિષ્ય-મંડળના સિદ્ધ-ગુરુ બની વિચરવાની સલાહ આપતો!

આમ કરતાં કરતાં છેવટે સિદ્ધાર્થે એ બધા યોગીરાજોની પાછળ ભટકવાનું છોડી, બીજી રીતે જ આત્મખોજ આરંભી, અને બુદ્ધપણું પ્રાપ્ત કર્યું.

પછીના એક વક્તવ્યમાં તેમણે એ બધા યોગીરાજોના સિદ્ધાંતોનું તારણ કઢતાં જણાવ્યું છે કે, કેટલાક પુરુષાર્થી-ઉત્સાહી સાધકો, જીવન-ધ્યેય હાંસલ કરવા, ઘર તજીને નીકળે છે ખરા; પણ ધ્યાન-સુખની અમુક ભૂમિકાએ પહોંચી, તે સ્થિતિને જ અંતિમ સ્વર્ગ માની, તે મુજબનો સિદ્ધાંત અનુયાયીઓને ઉપદેશતા ગુરુ બનીને વિચરે છે. પરંતુ, એ બધાં ધ્યાન-સુખનાં ‘સ્વર્ગો’ છેવટે શક્તિ અને સુખની અમુક ભૂમિકાઓ જ હોય છે. એ પરિપૂર્ણતા નથી – અંતિમ ગંતવ્ય નથી. અર્થાત્ તેનાથી (દુઃખમાંથી કે અપૂર્ણતામાંથી) કાયમી મુક્તિ સધાતી નથી.

(૧)

આ પ્રમાણે સત્ત્વ અનુસાર ઈશ્વરની – પરમ તત્ત્વની – કલ્પના કરી લોકો તેમાં રચ્યા કરે – તેમાં ગંઠાઈ જઈ જડ બની જાય, ત્યારે વિશ્વનિયંતાની એવી કંઈક અલૌકિક યોજના જ છે કે, તે ગાંઠ છોડવાની – તોડવાની – પરિસ્થિતિ આપોઆપ ઊભી થાય. શ્રદ્ધા વસ્તુ જ એવી છે કે, તે આગળ વહેતી યા પરિશુદ્ધ થતી ન રહે, તો થોડા વખતમાં જ સડી જઈને ગંધાઈ ઊઠે. અર્થાત્ માણસોને આગળ લઈ જવાને બદલે પાછા પાડે. જે રીતે : એક તો તે તે કામનાઓમાં જ

અટવાયેલા રાખીને; અને બીજું, કશી જ કામના સિદ્ધ ન થતી હોય ત્યારે પણ એવાં મિથ્યા વિધિ-વિધાનમાં જ દાટી દઈને ! તેવે ટાણે પરમાત્મા સીધા અવતાર લઈને કે કોઈ મહાન વિભૂતિ ઊભી કરીને કે પછી એ સમુદાયના ઘોર વિનાશ દ્વારા એ ગાંઠ — એ કોટલું તોડી આપે છે; અને જગતમાં પાછી જીવંત ધર્મની ખોળનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે.

જેમકે, આપણા દેશનો આધ્યાત્મિક સાધનાનો ઇતિહાસ જ તપાસીએ, તો એક બાજુ વેદિક ક્રિયાકાંડનું અને બીજી બાજુ શ્રમણ — સંન્યાસીના નિવૃત્તિમાર્ગનું જળું ભારતવર્ષના આધ્યાત્મિક જીવનને ઘેરી વળ્યું, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણાવતારે આવીને ઘોષણા કરી કે —

યામ્ इमां पुष्पितां वाचम् प्रवदन्त्यविपश्चितः ।

वेदवादरताः पार्थ नान्यद् अस्तीति वादिनः ॥ ૨ - ૪૨ ॥

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ॥ ૨ - ૪૫ ॥

... न वेद-यज्ञाध्ययनैर् न दानैर्

न च क्रियामिर् न तपोमिर् उग्रैः ।

एवंरूपः शक्यः अहं नृलोके द्रष्टुं ॥ ૧૧ - ૪૮ ॥

“હે અર્જુન ! અજ્ઞાની વેદ-વાદીઓ ‘આ સિવાય બીજું કંઈ નથી’ એમ કહી, (કર્મકૃણનાં) વર્ણનથી ભરેલી વાણી મલાવી મલાવીને બોલે છે...” [૨-૪૨]

“હે અર્જુન ! વેદો ત્રિગુણાત્મક સંસારને જ વિષય કરે છે; પરંતુ તારે તો ત્રિગુણમાંથી નીકળી જવાનું છે...” [૨-૪૫]

“વેદોથી, યજ્ઞોથી, શાસ્ત્રાધ્યયનથી, દાનથી, ક્રિયાઓથી કે ઉગ્ર તપોથી મારા આ સ્વરૂપનું દર્શન માણસોની દુનિયામાં કોઈથી થઈ શકે તેવું નથી...” [૧૧-૪૮]

વેદોની પરંપરાવાળા, અને વેદોને જ સર્વસ્વ માનવાવાળા ભારતવર્ષમાં આવીને વેદો વિષે આવી ઘોષણા કરવી, એ શ્રીકૃષ્ણ જેવા માટે જ શક્ય ગણાય. શ્રીકૃષ્ણ ભારતવર્ષમાં પૂણવિતાર ગણાઈને પૂજા, એમાં નવાઈ નથી.

કર્મ-નિવૃત્તિવાળા શ્રમણ-સંન્યાસીઓના માર્ગ વિષે શ્રીકૃષ્ણે જણાવ્યું —

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।

तयोस्तु कर्मसंन्यासात् कर्मयोगो विशिष्यते ॥ ૫ - ૨ ॥

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखम् आप्तुमयोगतः ।

योगयुक्तो मुनिर् ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥ ૫ - ૬ ॥

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।

मोहात् तस्य परित्यागस् तामसः परिकीर्तितः ॥ ૧૮ - ૭ ॥

अनाश्रितः कर्मफलम् कार्यम् कर्म करोति यः ।

स संन्यासी च योगी च न निरग्निर् न चाक्रियः ॥ ૬ - ૧ ॥

“કર્મેણો સંન્યાસ અને કર્મયોગ બંને મોક્ષદાયક છે. તેમાંથી કર્મ-સંન્યાસ કરતાં કર્મયોગ ચડી જાય છે.” [૫-૨]

“હે મહાબાહો! કર્મયોગ વિના કર્મસંન્યાસ કષ્ટસાધ્ય છે; ત્યારે કર્મયોગ આચરનારો શીઘ્રતાથી બ્રહ્મને પામે છે.” [૫-૬]

“(સ્વધર્મ અનુસાર પ્રાપ્ત થયેલ) નિયત કર્મોનો ત્યાગ યોગ્ય નથી. મોહને વશ થઈ તેનો ત્યાગ કરાય, તો તે ત્યાગ તામસ ગણાય.” [૧૮-૭]

“કર્મફળનો આશ્રય લીધા વિના જે મનુષ્ય વિહિત કર્મ કરે છે, તે સંન્યાસીય છે, તેમજ કર્મયોગીય છે - કર્મમાત્રનો ત્યાગ કરીને બેસે તે નહીં!” [૬-૧]

(૩)

અલબત્ત, એ જ શ્રીકૃષ્ણને પૂર્ણવિતાર તરીકે સ્વીકાર્યા બાદ, પછીના અંધાર-યુગ દરમ્યાન તેમના પૂર્ણ જીવનને ખંડિત કરી નાખી, તેમના અમુક ઉંમર સુધીના ચરિતને અને લીલાઓને ઉપાસનાનું. કેન્દ્ર બનાવી, તેમની ભક્તિને એવી તો સ્થૂલ બનાવી મૂકવામાં આવી, જેથી તે ભક્તિ પ્રજાજીવનમાં પુરુષાર્થ, તેજ અને આધ્યાત્મિકતા શુદ્ધ કરનારી કે વધારનારી ભાગ્યે રહે. શ્રીકૃષ્ણના બાળ અને કિશોર સ્વરૂપને જ ઉપાસનાનું કેન્દ્ર બનાવી, તેમનાં ખાન-પાન કે તોફાન જ ગાયા કરવામાં કૃતાર્થતા માનવામાં આવી. મંદિરોમાં પણ તેમની મૂર્તિની આસપાસ થયન, ઉત્થાપન, શણગાર, છપ્પન ભોગ વગેરેનો અને તેપને લગતાં જ કીર્તનોનો ઠાઠ કે ખટાટોપ ઊભો કરવામાં આવ્યો. કોઈક જણને એ બધું કોઈક કાળે ભગવાન પ્રત્યે ભાવ-ભક્તિ ઊભાં કરનારું કે વધારનારું નીવડ્યું હશે; પણ સ્થૂલ ક્રીડા-ચરિત્રોનું કે સ્થૂલ ભોગ-સામગ્રીની વિગતોનું મનન-ચિંતન-કીર્તન માટે ભાગે અને અંતે અધ્યાત્મ તરફ લઈ જનાર ભાગ્યે નીવડે.

ઉપર, ‘કોઈક જણને’, ‘કોઈક કાળે’ શ્રીકૃષ્ણની સ્થૂલ બાળ-કિશોર લીલાઓનું મનન-કીર્તન ઉપયોગી નીવડ્યું હશે, એમ કહું. તે મુસલમાન સુલતાનો અને અમીરોના જુલમી અને સેતાની રાજ્યકાળમાં કચડાંતી પ્રજાને, જ્યારે રાજકારણનો રાષ્ટ્રધર્મ, સમાજધર્મ, નાગરિક ધર્મ વગેરે ધર્મો વિચારવા અને આચરવા એ અશક્ય બની ગયું હતું, અને જે વખતે સમાજના બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય નેતાઓ હારી બેઠા હતા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણનું ગીતાના ઉપદેશક તરીકે લડવાનો ધર્મ ઉપદેશનું અને સ્વધર્મે નિષ્ઠનું શ્રેયઃ, પરધર્મે મયાવહઃ (સ્વધર્મનું આચરણ કરતા રહીને મરણ આવે તો ભલું, પરંતુ પરધર્મ આચરવો તો જોખમકારક જ છે) - એવો આદેશ આપતું વીર-સ્વરૂપ, તેજસ્વી નેતાગીરીના અભાવમાં, પ્રજાના સામાન્ય જનને માટે નિરુપયોગી થઈ જાય. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણના બાલ-સ્વરૂપને અને તેમની લીલાઓને અંતરમાં, ઘરની અંદર સેવવાં-ઉપાસવાં એ જ કંઈક શક્ય બને કે રહે.

પરંતુ આજે જ્યારે વર્ણધર્મ જેવી વસ્તુ રહી નથી, અને લોકશાહીનો યુગધર્મ પ્રવર્તતો હોઈ, દરેક વર્ગના લોકો તેમ જ સ્ત્રીઓ સુધ્ધાં પોતપોતાનાં ‘શાલ’ છે—રાજા છે, તથા દરેક જણ દરેક પ્રકારનો ધંધો કરી શકે છે, ન્યારે સ્વકર્મમાં નિષ્ઠા પ્રેરનાર ગીતાના શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસના જ આગળ આવવી ઘટે. કારણ કે, હવે દરેક જણને માથે અન્યાય, અન્યાયાર, અધર્મની સામે ઝૂઝવાનો ગીતાએ ઉપદેશ ધર્મ જ યુગધર્મ બને છે. તે વખતે બાળ-કૃષ્ણની બાળ-લીલામાં રાચવું, એ તો પરધર્મ આચર્યો કહેવાય, અને તે ભયાવહ જ નીવડે.^૧

અઘબત્ત, ધ્યાન, તપ, પ્રાણાયામ વગેરે માર્ગો ઉપર પણ જડતાના આવરણનું અંધ કોટલું છવાઈ જતાં વાર નથી લાગતી. અધ્યાત્મ વસ્તુ જ એવી જૂઠ, સૂક્ષ્મ તથા ચરમ કોટીની છે કે, તેને માટે લાયકાત કે અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા માટે શરૂઆતમાં યોગ્ય ખેડાણ, નીંદામણ વગેરે થવાં જોઈએ, તથા પછી યોગ્ય સમયે યોગ્ય બીજનું યોગ્ય હાથે આરોપણ થવું જોઈએ. તે માટે જ પરમાત્મસ્વરૂપ બનેલા સદ્ગુરુની આવશ્યકતા અધ્યાત્મમાર્ગમાં સૌથી વધુ અગત્યની ગણાઈ છે.

પરંતુ ઈશ્વરની કલ્પનાની પેઠે જ સદ્ગુરુ પણ દરેક જણ પોતાના સત્ત્વ અનુસાર જ કલ્પે તથા શોધે એમ ન બને? એટલે જ પ્રજાના સત્ત્વને નિરંતર પરિશુદ્ધ—તેજસ્વી—કરતા રહેવું ઘટે. અને એવું કરી આપી જનારને લોકો યથાર્થતયા ‘અવતાર’ કહીને નવાજે છે. તેથી જ પ્રજાજીવનમાં સત્ત્વનું પરિશોધન કરી આપીને ગુરુવાદનો વધુમાં વધુ પુરસ્કાર કરનારા શીખ ગુરુઓએ પણ કહી દીધું કે, સદ્ગુરુ વિના ઈશ્વર ન મળે; પરંતુ સદ્ગુરુય ઈશ્વરની કૃપા હોય તો જ પ્રાપ્ત થાય! અર્થાત્ સદ્ગુરુને ઝોળખવા—પામવા માટેની લાયકાત જન્મોજન્મની તૈયારીરૂપે ઊભી થવી જોઈએ. અને માટે કોઈ ‘ઈન્સ્ટન્ટ’ ઉપાય હોતો નથી.

અધ્યાત્મમાર્ગનો ઇતિહાસ જોઈએ, તો જણાય છે કે, સત્યનાં દ્વાર છેક જ

૧. કૃષ્ણં વેદે જગદ્ગુરુમ્—એમ જગદ્ગુરુ માનેલા અને ‘ધર્મસંસ્થાપન અને અધર્મનાશ માટે અવતરું છું’ એમ પોતાને મોંએ ગીતામાં જાહેર કરનારા શ્રીકૃષ્ણને ‘ગોપીજન-વલ્લભ’, ‘માખણ-ચોર’ કોણે ક્યારે બનાવી મૂક્યા, એ વસ્તુ ધર્મ-સંસ્કૃતિના ઇતિહાસના અનુષંગમાં નક્કી કરવા જેવી છે. ભાગવત પુરાણમાં કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણનું ગોપીઓ સાથેનું ચરિત્ર વર્ણવવામાં આવ્યું છે, ત્યાં જ પરીક્ષિત રાજા—જેનું મરણ નજીક આવ્યું હતું—તે જ છેવટે શંકા કરે છે કે, ભગવાન તો ધર્મ-સંસ્થાપન માટે અવતાર લેતા કહેવાય છે, તે જાતે પરસ્ત્રી-રમણ જેવું કૃત્ય શા માટે કરે? ત્યારે ભાગવતકાર તેને જે જવાબ આપે છે, તે શાસ્ત્રને ન છાજે તેવો છે. ભાગવતકાર એટલું જ કહે છે કે, મહાપુરુષો જે કહે તે કરવાનું છે; તેઓ જે કરે એ વિચારવાનું ન હોય! એ જવાબ સાથે ગીતામાં લોકસંગ્રહ માટે અને લોકોનો બુદ્ધિભેદ ન થાય તે માટે પણ નિયત કર્મ કરતા રહેવાની હાકલ શ્રીકૃષ્ણ કરે છે, તે સરખાવવા જેવી છે. (ગીતા અ૦ ૩, ૧૮-૨૪).

ખુલ્લાં રહ્યાં હોય એવા જમાના બહુ ઓછા હોય છે. વધારે જમાના તો એ સત્યની વિડંબના કરી, જનતાનાં મન સત્યથી વિમુખ કર્યાના જ આવે છે - આવ્યા હોય છે. દરેક આચાર્ય કે ગુરુ વિષે એમ જ કહેવાનો પ્રયત્ન થતો હોય છે કે, તેમને જ સંપૂર્ણ સત્ય હાંસલ થયું છે અને તેમનામાં શ્રદ્ધા રાખે અને બીજાઓ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા તજે, તો જ ઉદ્ધાર થાય. એવી અંધશ્રદ્ધાના જે જમાના હોય છે, તે જ વધુ ખતરનાક હોય છે. કારણકે, તેનાથી આધ્યાત્મિક માર્ગે પ્રયાસ આદર્યાનો ખોટો અહંભાવ મુગ્ધ લોકોમાં સાથોસાથ ઊભો થતો જાય છે, અને તે પ્રમાણમાં અધ્યાત્મ-માર્ગે સાચા પ્રયાસનું દ્વાર ભિડાઈ જાય છે.

સુધારક શીખ ગુરુઓએ ભારતવર્ષના આધ્યાત્મિક ઇતિહાસના એક અસામાન્ય અંધ યુગમાં અધ્યાત્મમાર્ગની આસપાસ ઊભા થયેલા કોટલાને તોડી આપીને કેવી રીતે ધર્મ-ગંગાને મુક્ત કરી, એ મુદ્દા ઉપર જવા માટે જ આ પ્રાસ્તાવિક પ્રકરણ આરંભ્યું હોઈ, હિંદુધર્મ અને મુસલમાન ધર્મ એ બે ધર્મો અંગેની વાત જ આપણે માટે પ્રસ્તુત છે. ખ્રિસ્તી ધર્મનો તે જમાનામાં ઉત્તર ભારત ઉપર હુમલો થયો થયો નહોતો.

મુસલમાન ધર્મ, ભારતમાં, પારકાનો મુલક અને પારકાની સંપત્તિ પડાવી લેવા ઇચ્છનારા નિકૃષ્ટ કોટીના સેનાપતિઓ અને ભાડૂતી લૂંટારુઓ દ્વારા જ પ્રવેશેલો હોઈ, તે ધર્મના તત્ત્વનો સીધો સંપર્ક, લોકોને બહુ પછીથી તે ધર્મના સાચા ઓલિયાઓ અને સંતો દ્વારા થયો. ત્યારે પણ, મુસલમાન ધર્મને પહેલેથી રાજ્ય-સત્તા સાથે સંકળી લેવામાં આવ્યો હોવાથી, સાચા સંત-ફકીરો મુખ્યત્વે હિંદુ-સંન્યાસીઓની પેઠે, જગતના ધમસાણથી દૂર રહીને જ પોતાની ધર્મસાધના કરતા. સામાન્ય વ્યવહારમાં તો લોભી અને ભ્રષ્ટ કાજીઓ તથા 'મુલ્લા'ઓ જ ધર્મપુરુષો તરીકે રાજ્યાશયે કામગીરી બજાવતા.

અને હિંદુ ધર્મની વાત કરીએ, તો શ્રીકૃષ્ણ પછી અર્થાત્ મહાભારતના કારમા યુદ્ધ બાદ તો કળિયુગનો જ પ્રારંભ થયેલો મનાય છે. અર્થાત્ એ યુદ્ધને પરિણામે ભારતવર્ષમાંથી જાણે ધર્મમાત્રનું નિકંદન નીકળી ગયું અને સાક્ષાત્ કળિયુગ જ પ્રવર્તમાન થયો. યુગોની પરિભાષામાં જ કહીએ તો ત્યારથી માંડીને સત્યનો (સત્યયુગ), તપનો (ત્રેતાયુગ), અને યજ્ઞનો (દ્વાપરયુગ) - એ ત્રણની પરંપરા લુપ્ત થઈ. જે કંઈ બાકી રહ્યું તે કેવળ ધર્મનું બાહ્ય નામ-રૂપ કે તેની મિથ્યા વાતો.

અલગતા, યજ્ઞ અને તપનાં વિવિધ કર્મ ચાલુ રહ્યાં; પણ એવાં નિર્જીવ કે જુદા જુદા શ્રમણમાર્ગોએ એ બધાંની નિર્મલ્લવતા કે મિથ્યાપણું પ્રગટ કરી બતાવીને જ પોતાના ધર્મમાર્ગનો પ્રચાર આરંભ્યો.

પરંતુ એ શ્રમણમાર્ગીઓનાં તપ-ધ્યાનમાં પણ કર્મત્યાગનું મિથ્યાપણું પેસવાને વાર લાગે તેમ ન હતી. અને થોડા વખતમાં પેસી પણ ગયું!

એ બધા ધમસાણમાંથી જ સંત-ધર્મના ઉદય થયો. સંતોએ ધર્મને નામે રૂઢ થયેલા મિથ્યા આચારોનું જાળું તોડી આપ્યું અને ધર્મ-પ્રવાહને ખોટી રૂંધામણોમાંથી મુક્ત કર્યો.

શીખધર્મ એ સંત-ધર્મની મુખ્ય અને તેજસ્વી શાખા છે.

(૪)

શીખ ગુરુઓએ — સંતોએ, ઈશ્વરની ભક્તિ કરવાની બાબતમાં, ક્રિયાકાંડના કે સાધનાકાંડના બીજા કથા ખટાટોપ વિના, ભગવાનના નામ-સ્મરણ ઉપર જ સીધા ભાર મૂક્યો; તથા તપ-સંન્યાસ-યોગે અપનાવેલી કર્મ-ત્યાગની વાતને ટાળી, સીધા સાદા ગૃહસ્થજીવનને જ પોતાના ભક્તિમાર્ગના કેન્દ્રમાં — પાયા તરીકે — સ્થાપ્યું. એમ કરવાથી એક બાજુ મૂર્તિપૂજા, મંદિરો, પૂજારીઓ અને આચાર્ય — મહંતોના ભારણનો છેદ બ્રિડી ગયો; અને બીજી બાજુ સંન્યાસ-દીક્ષા, મઠ-આશ્રમ, ભીખ તથા અકર્મણ્યતાનો પણ !

એ રીતે ગૃહસ્થજીવન ઉપર ત્યાગી-વૈરાગી-શ્રમણ વગેરેએ જે નિંદાનો ઢગલો ઢાલ્યો હતો, તેને દૂર કરી, કર્મણ્ય, ધર્મ અને તેજસ્વી ગૃહસ્થજીવનને શીખ ગુરુઓએ સાધનામાર્ગમાં અનેરી પ્રતિષ્ઠા અર્પી. ‘ગૃહસ્થી તો કાળજની કોટડીમાં પસનારો, એટલે તેને તો ઝાઘ લાગે જ — એ તો નિકુષ્ટ કોટીનો જ હોય’ — એમ કહી કહીને તેને અ-ધર્મી જીવન ગણવામાં એક રીતની ઉત્તેજના આપ્યા જેવું કરી મૂકવામાં આવ્યું હતું. તેને દૂર કરી, મહેનતુ, સ્વાશ્રયી, ઈશ્વર-પરાયણ, દાનધર્મી ગૃહસ્થજીવનને જ આધ્યાત્મિક સાધનામાં મુખ્ય સ્થાન આપવાથી, સાચા કર્મશીલ, તેજસ્વી ગૃહસ્થો ઊભા થયા. એવા તેજસ્વી ગૃહસ્થ વર્ગમાં જ ધર્મની ગતિરીતિ અને સાચી ખેવના સંભવે!

આ સીધાસાદા સાધનામાર્ગને જોરે શીખ ગુરુઓએ નિર્માલ્ય, મુડદાલ બની ગયેલી પ્રજામાંથી એક એવી સમર્થ, સુગઠિત, મહેનતુ, વફાદાર અને મરજીવાઓની પ્રજા ઊભી કરી, જેઓએ ઈશ્વર ખાતર જીવન અર્પણ કરવાની બાબતને (જીવતો-જીવત મરણ પામવાની યોગમાર્ગો સાધનાને) તે વખતની ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં શબ્દશઃ અને અર્થશઃ સાકાર કરી બતાવી. મરવા — કતલ થવા — કરનાં આતતાથી જેમ કરવાનું કહે તેમ નીચે મોંએ કરવું, એ જાણે તે જમાનામાં સ્વીકૃત ધર્મ બની ગયો હતો. પ્રજાના ઉપલા બ્રાહ્મણ — ક્ષત્રિય વર્ગો, મુસલમાન માલિકોને ઘેર, તેઓ ખુશ થાય તેવો આચાર-વિચાર દર્શાવી આવી, ઘેર પોતાનો ચોકાધર્મ પાળવા બેસતા. એવી દીનતા અને દંભમાંથી તેમને મુક્ત કરી, પોતાને ફાવતું ધર્મ-જીવન જીવવાના હકનો બચાવ કરવા ખાતર, આતતાથીઓના હુમલા સામે હસતે મોંએ પ્રાણ આપવા માટે તે જ લોકોને શીખ ગુરુઓએ તૈયાર કર્યા. સિંહ જેમ કદી પોતે એકલો છે, અને સામે મોટું ટોળું છે, એવું જોવા થોભતો નથી, તેમ શીખ

લોકોએ પણ પોતાની અને દુશ્મનની સંખ્યા સામું જોયા વિના, પોતાના ધર્માચરણ તરફ જ નજર સ્થિર રાખી, જાણીમાના આક્રમણનો - અન્યાય અત્યાચારનો - સામે મોંએ જડખાતોડ જવાબ આપ્યો.

તે વખતની હિંદુ - મુસલમાન જેવી ભ્રષ્ટ બની ગયેલી, નિર્માલ્ય બની ગયેલી પ્રજાઓમાંથી આવું ધર્મ-તેજ ઊભું કરવું, એ જેવું તેવું કાર્ય ન કહેવાય. કહેવું હોય તો તેને અવતાર-કાર્ય જ કહેવાય !

(૫)

આગળી કહી આવ્યા કે, ધર્મભાવનાને યથોચિત કાર્યપ્રણલિકામાં વાળીને પરિ-શુદ્ધ કરતા ન રહેવાય, તો એને ગંધારી ઊઠતાં વાર નથી લાગતી. ધર્મ-ભાવના વધુમાં વધુ સૂક્ષ્મ હોઈ, તેની યથોચિત માવજત કરતા રહેવું જ પડે છે.

ગાંધીજીના જ જમાનાનો દાખલો અત્યારે તાજે છે. તેમણે જે કંઈ મહત્ત્વની કામગીરી આપણી સમગ્ર ભાવનાઓને પરિશુદ્ધ કરવામાં બજવી હતી, તેનો લોપ થઈ જતાં વાર જ નથી લાગી ! અત્યારે ધર્મ-નિરપેક્ષ જ નહિ, પણ ધર્મથી વિપરીત ભાવનાની જ બોલબાલા છે. ભારતવર્ષ જાણે પહેલાં કદી ન સપડાયો હોય તેવી હીન બિન-આધ્યાત્મિકતામાં સપડાયો છે. ચારે બાજુ જોર-શોરથી કચાઓ, સખ્તાહો, નવાહો, પારાયણો, મંદિરો, યાત્રાઓ, વ્યાખ્યાનો, આખ્યાનો, પ્રકાશનો, આચાર્યો, સંન્યાસીઓ, ભક્તમંડળો વગેરેનું ભવંડર ઊઠ્યું છે; છતાં સરવાળે લોકોનું ધર્મ-તેજ ઓસરતું ઓસરતું થૂન્ય ઉપર પહોંચ્યું છે. માત્ર જોને જોવું ન હોય, તેને જ એ વસ્તુ ન દેખાય !

આ સ્થિતિમાં શ્રીષ્ઠ ધર્મની - શ્રીષ્ઠ ગુરુઓની - વાતને અને વાણીને યાદ કરી જવાથી સારો લાભ થશે, એવું માનીને, એ ગુરુઓની વાણીમાંથી, પાંચ ગ્રંથો - સ્તોત્રો પસંદ કરીને મૂળ સાથે ગુજરાતીમાં ઉતારવાનો આ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

એમ પસંદ કરેલાં પાંચ સ્તોત્રો તે (૧) 'જપુજી', (૨) 'આસા-દી-વાર', (૩) 'સિધ-ગોસાઈ', (૪) 'અનંદુ' અને (૫) 'સુખમની' છે.

તે પાંચમાંથી પહેલાં ત્રણ સ્તોત્રો પ્રથમ ગુરુ નાનકની વાણી છે; 'અનંદુ' એ ત્રીજા ગુરુ અમરદાસજીની વાણી છે, અને 'સુખમની' એ પાંચમા ગુરુ અર્જુનદેવની.

એ પાંચે સ્તોત્રોની બાબતમાં કંઈકેય કહેવું હોય તો એટલું જ કહી થકાય કે, પરમાત્મામાં લવલ્હીન બનેલા સંતોની એ 'સાચી' વાણી છે. સાચી એટલે સફળ. એ વાણીનો સ્પર્શ થતાં અંતરના મળ ધાવાઈ જાય - અજ્ઞાનનું જાળું તૂટી જાય - ભ્રમનું કોટલું ફૂટી જાય !

ગુરુ-વાણીના અનુવાદની બાબતમાં પ્રથમ જ એક કબૂલાત કરી લેવી જોઈએ. શ્રી. મગનભાઈ દેસાઈ જેવા ગુરુ-વાણીના સાચા ભક્તોના સંગમાં ગુરુ-વાણીનો યાદક બન્યા હોવા ઉપરાંત ગુરુ-વાણીના અનુવાદક થવાનો બીજો કોઈ અધિકાર મારો ન

ગણાય. અલ્પભક્ત ગુરુ-વાણીનો એક ચમત્કાર મારા અનુભવમાં આવ્યો છે તે જણાવતા જવો જોઈએ : જેમ જેમ તેનું રટણ-પઠન વધતું જાય છે, તેમ તેમ અંતર શુદ્ધ થતું જઈ, ગુરુ-વાણીનું રહસ્ય વધુ ને વધુ અવગત થતું જાય છે. એવી વેદમય વાણીનું સંપૂર્ણ રહસ્ય તો પૂર્ણ થયેલો જ પૂરેપૂરું પામે; છતાંય મારાં ગુજરાતી બંધુઓ અને બહેનો એ તેજસ્વી વાણીથી જેટલાં જલદી પરિચિત થાય તેટલું સારું, એવી કંઈક અધીરાઈને જ મારા જેવાએ આ પ્રવૃત્તિ ઉપાડવામાં નિમિત્ત બનેલી ગણવી જોઈએ.

૨. ગુરુ નાનક*

(૧)

શીખ ધર્મના ગુરુ-ગ્રંથમાં ‘જપુજી’નું સ્થાન અદિતીય છે. તે આદ્યગુરુ શ્રી નાનકદેવની વાણી છે. તેને ગ્રંથસાહેબની રાગવાર પ્રકરણ-ગોઠવણીમાં નથી લેવામાં આવી. તેને પોતાનું નોખું સ્થાન ને તે આદિમાં અપાતું છે.

ગ્રંથસાહેબમાં તે આદિમાં છે એટલું જ નહિ, તેનું મૂળ ને સત્તાવાર રહસ્ય બતાવવામાં પણ ‘જપુજી’નું સ્થાન સર્વોચ્ચ ને સર્વ-પ્રથમ ગણાય છે. તે આખા ગ્રંથના નિશાન – ધ્વજપ છે. શીખધર્મનાં મૂળ તત્ત્વો એમાં આવી જાય છે. તેથી, એને ‘ગુરુમંત્ર’ પણ કહે છે; અને દરેક શીખ રોજ સવારે એનો વિધિપૂર્વક પાઠ કરે છે.

પાઠ કરવાનો આ રિવાજ ગુરુ નાનકે પોતે જ શરૂ કરેલો. ગુરુ નાનકે હિંદમાં ને સરહદ પાર ભ્રમણ કર્યા પછી, પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં, જ્ઞાનગૃહ ને સત્યનિષ્ઠ થઈ, પોતાના કુટુંબ સાથે કરનારપુરમાં વાસ કર્યો. ત્યાં એક સામાન્ય ખેડૂતનું જીવન ગુજારતા તે રહેવા લાગ્યા. ત્યારે, એમણે પોતે, અનેક પ્રસંગો પર લખેલી છૂટી-છૂટી પૌડીઓની^૧ માળા, પોતાના જપ માટે તૈયાર કરી હતી. તેમની સાથેના ભક્તજનો પણ આ પૌડીઓની જપમાળાનો પાઠ કરતા. અને એમ, ગુરુ નાનકના જીવનકાળમાં જ ‘જપુજી’ની આજની પ્રતિષ્ઠા શ્રીહસ્તે જ થઈ હતી. તેનું એ નામ પાડવાનું કારણ તેના આદિમંત્રમાં આવતા ‘જપુ’ શબ્દને કારણે છે; ‘જી’ તેને માનવાચક પ્રત્યયરૂપે લગાડવામાં આવે છે.

(૨)

ગુરુ નાનકનો જન્મ લાહોર પાસે તલવંડી કચીને ગામમાં ઈ. સ. ૧૪૬૮માં^૨ (વિ.સં ૧૫૨૬, વૈશાખ સુદી ૩ને રોજ) થયો હતો. આ ગામને આજ નાનકાના સાહેબ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, અને તે હવે પાકિસ્તાનમાં ગયું છે.

* આ ભાગ, શ્રી. મગનભાઈ દેસાઈ સંપાદિત ‘જપજી’ના પદ્ય અનુવાદની શરૂઆતમાં તેઓશ્રીએ જોડેલા ‘ગુરુ નાનક અને આપણી સંસ્કૃતિ’ એ શીર્ષક હેઠળના મહા-નિબંધમાંથી તારવ્યો છે.

૧. પૌડી = પગલું; (સીડીનું) પગથિયું.

૨. ૧૪૬૬ના એપ્રિલની ૧૫મી તારીખે. પાછળના લોક કહે છે : કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ.

તેમના પિતાનું નામ કાલુજી (કાલુરામ) અને માતાનું નામ નૃપતાજી. કાલુરામ જાતે બેદી (વેદી) ખતરી હતા, અને પોતાના ગામમાં ખેતી ઉપરાંત નાની દુકાન ચલાવતા તથા ત્યાંના જાગીરદારની મુનીમી પણ કરતા.

નાનકે શાલીન શિક્ષણ બહુ લીધું હોય એમ લાગતું નથી. એમનું ખરું શિક્ષણ તો બીજે થતું હતું : નાનકે પરિભ્રાજક સાધુ-સંતોમાં નાનપણથી જ ખૂબ જતા થયા હતા. આખા દેશમાં ભ્રમણ કરનારા એ લોક તે કાળમાં અનેક પ્રકારના સામાજિક અને ધાર્મિક તથા તાત્ત્વિક જ્ઞાનના સહજ શિક્ષકો હતા.

પરંતુ સાધુ-સંતોમાં જ દિવસ નિર્ગમન કરનાર છોકરાના ભવિષ્ય વિષે કાલુરામને ચિંતા થઈ. ગામના જાગીરદાર રાય બૂલરે કહ્યું, ‘જે નાનકે ફારસી શીખે, તો તમારી મુનીમી દીકરાને પણ આપું!’ તેથી નાનકને ફારસી શિક્ષક પાસે મોકલ્યા. તેની પાસે તે કેટલું ફારસી ભણ્યા હશે તે તો નથી કહી શકાતું. પરંતુ, તેમનાં ભજનોમાં ફારસીની અસર સારી પેઠે છે. મુસલમાન ફકીરોના સંસગને લીધે પણ તે ભાષાનું અમુક જ્ઞાન તો તેમને મળ્યું જ હશે.

નાનકને ચાલુ શાળાકીય શિક્ષણ આપવામાં કાલુરામ ન ફાવ્યા એમ લાગે છે. કેમ કે, પછી નાનકને એમણે ઢોર ચારવા મોકલવા માંડ્યા એવી હકીકત છે. ત્યાં પણ, જુદા જ નાદમાં પડેલા આ બાળકે બીજી જ બાજુ લક્ષ્ય રાખ્યું. નવ વર્ષે જનોઈ દેવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે નાનકે કાંઈક વિરોધ કર્યો લાગે છે. રૂઢિ અનુસાર કાલુરામે પ્રસાંગ ગોઠવ્યો, પણ નાનકે બ્રાહ્મણને પૂછ્યું, “આ દોરો શું કામ પહેરાવો છો?” બ્રાહ્મણે તેનો સામાન્ય ઉત્તર આપ્યો, ત્યારે નાનકે કહ્યું :

“દયારૂપી કપાસ ને સંતોષરૂપી સૂતર; સત્યરૂપી વળ અને સંયમરૂપી ગાંઠ — એવી જનોઈ આત્માને તો શોભે. હે પંડિત, એવી જનોઈ તમારી પાસે હોય, તો મને પહેરાવો. તે ન બળી શકે, ન બગડી શકે કે ન તૂટી યા ખોવાઈ જઈ શકે! એવી જનોઈ પહેરનારને ધન્ય છે!”

ઉપનયન-કાળ પત્યા પછી લગ્નસંસ્કારનો વખત આવ્યો. અને કાલુરામે તે સંસ્કાર પણ હિંદુ રૂઢિ પ્રમાણે યોગ્ય કાળે ઊજવ્યો. પ્રથમ પોતાની દીકરી નાનકીને સુલતાનપુરના બાદશાહી અમલદાર જયરામ જેડે પરણાવી. બાદ ચોટકે વર્ષના નાનકે હશે ત્યારે, સુલખણી નામની કન્યા^૧ સાથે એમનું લગ્ન કરવામાં આવ્યું. આ પછી નાનકે ‘સુધરશે’ એમ માતાપિતાએ કદાચ માન્યું હશે. પણ નાનકે તો એકે ધંધામાં ચિત્ત ન ચોંટાડ્યું ને કાલુરામ તથા બધું કુટુંબ નાનકથી થાક્યું. એમ લાગે છે કે, ગામનો જાગીરદાર રાય બૂલર અને બહેન નાનકીનો પતિ જયરામ નાનકે વિષે આવા નિરાશ થયા નહોતા. જયરામે સહાનુભૂતિથી નાનકને પોતાની સાથે સુલતાનપુર લઈ જવાનું ગોઠવ્યું ને નાનકે કુટુંબને છોડી તથા રાય બૂલરની

૧. ગુરદાસપુર જિલ્લામાં આવેલા બટાવાના નિવાસી મૂલાજીનાં સુપુત્રી.

સંમતિ સાથે સુલતાનપુર ગયા. આ વખતે એમને બે પુત્રો હતા — શ્રીચંદ અને લક્ષ્મીદાસ. તેમને તલવંડીમાં જ પત્ની સાથે તે મૂકતા ગયા.

સુલતાનપુરમાં, જયરામની સિદ્ધારસથી નાનકને કોઠારીનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. અને એમ, એક પ્રકારનું સ્વતંત્ર જીવન નાનકે શરૂ કર્યું. સાધુસંતોના સમાગમમાં રહેવાનું અહીં પણ ચાલુ જ હતું. પરંતુ પોતાનું કામ તે સંતોષપ્રદ રીતે અદા કરતા. કોઠારીના કામમાં આવશ્યક એવી પ્રામાણિક શુદ્ધતા આ ઓલિયા પુરુષમાં સહેજે આવી હશે. અને એમના સાધુપ્રેમથી લોકોમાં તે ખંકાવા હશે એ પણ બનવા જોત્ર છે. સુલતાનપુરનો સૂત્રો એમના પર પ્રસન્ન રહેતો ને એમના કામથી અને સંતોષ હતો. એટલે સુધી કે, સાધુપ્રેમથી ખેંચાઈ જઈ નાનકે એક વાર સરકારી કોઠારમાંથી જ માલ દાન કર્યો, તોપણ સૂત્રોએ એમની કદર કરીને એ વાત મન ઉપર ન લીધી.

(૩)

ગુરુ નાનકનો સુલતાનપુરનો સ્વતંત્ર જીવનકાળ તેમના આયુષ્યનો મહત્વનો કાળ છે. તે જ સમય દરમ્યાન તેમણે પોતાની જીવનદિશા જોઈને તેનો માગ ગ્રહણ કર્યો. અંતરમાં તેમનું મંથન ચાલુ જ હતું. સુલતાનપુરના સ્વતંત્ર જીવનથી આ મંથન હવે ચોક્કસ રૂપ પકડવા લાગ્યું. સંતસમાગમ એમનો નિયમિત ચાલતો હતો. ભાઈ મરદાના, કે જે ગુરુનો સાબિતો બની આખું જીવન તેમની સાથે ફર્યો, તે તેમને આ કાળમાં જ આવી મળેલો.

નાનક સવારે સ્નાનસંધ્યા કરવા રોજ નદીએ જતા. એક દહાડો તે પાછા ન આવ્યા. તે પરથી લોકોએ માન્યું કે તે ડૂબી મર્યા. પરંતુ સ્નાન કરીને તે નદીપારના જંગલમાં ચાલ્યા ગયા હતા. એકાંત સ્થાનમાં જઈને તે પ્રભુના ધ્યાનમાં લવલીન થઈ ગયા. ત્યાં તેમને સત્ય પુરુષનાં દર્શન થયાં અને ત્રણ દિવસે તે વસ્તીમાં પાછા આવ્યા.

નાનક વસ્તીમાં પાછા આવ્યા ત્યારે લોકો આશ્ચર્યચકિત થઈ ભેગા થયા. સૂત્રો દોલતખાન પણ આવ્યો. પણ નાનક તો અવાક જ રહ્યા. લોકે માન્યું કે, તેમને ભૂત વળગ્યું છે! એટલે તેને ઉતારવાના પ્રયત્ન શરૂ થયા. તેમાં ન ફાળ્યા, ત્યારે કેટલાકે કહ્યું, તે ગાંડા થઈ ગયા છે. પણ નાનકે તો અવાક રહી ફકીરનો વેશ જ ગ્રહણ કરી લીધો; ને બીજા દિવસે પહેલું વાક્ય બોલ્યા તે એ કે, “કોઈ (સાચો) હિંદુ નથી કે મુસલમાન નથી.” આ વાક્ય એમના ઉપદેશની શરૂઆત ગણાય. ત્યારની ધાર્મિક સ્થિતિની આનાથી કડવી ને કઠોર ટીકા બીજી હોઈ ન શકે. પરંતુ તે સત્ય હતી એમાં શંકા નથી લાગતી.

મુસલમાન કાઝી નાનકની આ ટીકાથી ગુસ્સે થઈ ગયો ને તેણે એનો જવાબ માગ્યો. પણ આ જ્ઞાનતેજથી પ્રભાવિત સંત આગળ કાઝીની ખાલી ફરિયાદથી શું

વળે ? સુંબા અને અન્ય મુસલમાનો સમક્ષ નાનકે ભજનો ગાઈને સાચા મુસલમાનનું નિરૂપણ કર્યું. તે સાંભળી એ સી નાનકને નમી પડ્યા. અહીંથી હવે ગુરુ નાનકનો લોકગુરુ તરીકેનો ભ્રમણકાળ શરૂ થયો.

(૪)

ગુરુનો સુલતાનપુરનો નિવાસ તેમની પચીસ વર્ષની ઉંમરના અંદાજે પૂરો થયો હતો. ત્યાર પછી તે ઉત્તારવસ્થામાં નિરાંતે કરતારપુર ગામે સ્થિર થયા ત્યાં સુધીનો બધો કાળ, તેમણે દેશાટનમાં કાઢ્યો, એમ પુરાવા મળે છે.

નવીન સત્ય લાઘ્યાનું જોમ, ભરજીવાની અને કુટુંબપરિવારનો ત્યાગ — આટલી અનુકૂળ સામગ્રી એમની પાસે હતી. અને તે કાળમાં ભ્રમણ જ એકમાત્ર જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ને પ્રચારનું સાધન હતું. ફકીર અને સાધુઓની સંન્યાસ-સંસ્થા લોકમાન્ય હતી, અને ભ્રમણ વિસ્તૃત થઈ શકે એટલી ઉંમર પણ સામે બાકી હતી. પચીસમા વર્ષે પ્રારંભ થયો માનીએ, તો ૧૪૮૪-૫ માં તે સુલતાનપુરથી નીકળ્યા હશે અને ઈ. સ. ૧૫૨૫ સુધી બહાર ફર્યા હતા, એની તો ઐતિહાસિક નિશાની પણ છે.

એમના તીર્થાટનનો પ્રારંભ પૂર્વ દિશાથી થયો. આસામ અને જગન્નાથ સુધી જઈને બાર વર્ષે તે પાછા તલવંડી આવ્યા. ત્યાં થોડુંક રોકાઈને દક્ષિણ તરફ ઊપડ્યા ને સિલોન (શ્રીલંકા) સુધી જઈ આવ્યા.

દક્ષિણ દિશા પૂરી કરીને ગુરુ પાછા પંજાબ આવ્યા, અને આ વેળા ઠેક ઉત્તરે કાશ્મીર તરફ ઊપડ્યા. ત્યાંનો પ્રવાસ પૂરો કરીને તે પશ્ચિમમાં મક્કા મદીના તરફ ગયા; અને બગદાદ સુધી પણ ગયેલા, એ વિષે નવો એક પુરાવો હાલમાં મળી આવ્યો છે.

ચાર દિશા પૂરી કરીને તેમણે છેવટે પોતાની માતૃભૂમિ પંજાબમાં ફરવાનું શરૂ કર્યું. ૧૫૨૪માં બાબરે સૈયદપુર લૂંટ્યું ત્યારે નાનક ત્યાં હતા, એમ હકીકત મળે છે. પંજાબમાં ભ્રમણ પૂરું કરી, રાવી નદીને કિનારે એક રમ્ય સ્થાને તેમણે નિવાસ કર્યો. એક ધનવાન શીખે ત્યાં ગામ વસાવ્યું, જેનું નામ કરતારપુર પડ્યું. અને અહીં ગુરુ પોતાના અંતકાળ સુધી ઘર કરીને રહ્યા : ફકીરનો વેશ છોડી દીધો ને કુટુંબ સાથે ખેડૂતજીવન ગુજારવા લાગ્યા.

(૫)

ગુરુ નાનક લોકગમ્ય શૈલીમાં ને લોકભાષામાં ભાષ આપતા. તે ઉપરાંત તેમણે સંગીતમય ઉપાસનાની શક્તિ ખૂબ ખીલવી. એક ઈશ્વર અને તેના પ્રતીક તરીકે મૂર્તિ નહિ પણ તેનું નામ — આ વસ્તુ એમણે સ્વીકારી. સત્સંગ અને સંઘની પરસ્પર ભાવનાને પણ એમણે મહત્ત્વ આપ્યું હતું, તે આપણે એમના કરતારપુરના દિવસો પરથી જોઈ શકીએ છીએ. એકાંતિક ભક્તિનું તત્ત્વ, ગુરુ નાનકના શિષ્યોનું સર્વોત્તમ સત્ય છે.

આ એકાંતિક અનન્યતા કેળવવા જૈન, બૌદ્ધ, કબીર, શંકર, રામાનુજ સૌએ સંન્યાસ-સાધન સ્વીકાર્યું. ગૃહસ્થજીવનને અન્યગામી નહિ તોય વિશ્લેષક તો તેમણે માન્યું. જે વૈષ્ણવ માર્ગોએ મૂર્તિ સ્વીકારી, તેમણે અનન્યતા સેવવા પૂજા-અર્ચનાદિનો લાભ ક્રિયાયોગ યોજ્યો, જે સર્વ લોકને સરખો ફાવી તો ન જ થકે. આજે સમૃદ્ધ વર્ગો જ એ ક્રિયાયોગ સેવે છે, અને તે માત્ર એક વિધિ તરીકે જ; નહિ કે તે યોગથી પોતાની શક્તિ ખીલવવા. આમ અનન્યતા સાધવાના બે જૂના માર્ગ નાનક સામે પડ્યા હતા : (૧) પુરાણો સંન્યાસમાર્ગ, (૨) મૂર્તિને કેન્દ્રમાં રાખી સજાતો વૈષ્ણવી ક્રિયાયોગ. એમ લાગે છે કે, દેશાટન કરી આવ્યા બાદ નાનકને ખાતરી થઈ કે, સંન્યાસ આજ શક્તિહીન અને કલ્યાણથી વિમુખ કરનાર થઈ પડ્યો છે; તે રસ્તે ધર્મલાભ નથી. અને મૂર્તિ તથા તેની પૂજા વગેરેનો ક્રિયાયોગ પણ શબવત્ છે; તેની પાછળનો આત્મા નાશ પામ્યો છે.

એટલે પોતાના છેવટના નિર્ણયરૂપે તેમણે કરતારપુરનો પોતાનો જીવનવિધિ રજૂ કર્યો, તેમાં અનન્યતાના સાધન તરીકે સંયમી પ્રપન્ન ગૃહસ્થજીવન રજૂ કર્યું. આ નાનકનો ખાસ ધાર્મિક ફાળો ગણાય. પોતાના યુગમાં ધર્મને આગળ વધારવાનો આ માર્ગ છે, એ એમણે જોયું અને એનો સ્વીકાર કરીને તે પ્રમાણે એ રહેવા લાગ્યા.

(૧)

‘જપુજ’ એકી વખતે રચેલું કાવ્ય નથી. ગુરુ નાનક પોતે, છૂટે છૂટે વખતે રચેલી પૌડીઓને એકસાથે ગોઠવીને, તેનો જપમાળાની પેઠે રોજ બ્રાહ્મ મુહૂર્તે પાઠ કરતા. જપમાળામાં જેમ એક જ વસ્તુ – પરમાત્માના નામનું રટણ – હોય છે, તેમ ‘જપુજ’ની બધી પૌડીઓનું એક જ લક્ષ્ય છે : અને તે નામ-સ્મરણ, ઈશ્વરનું ગુણકીર્તન, તેની વડાઈનો વિચાર અને ગુરુમુખ થઈને તેનું આરાધન. એ સર્ગગસૂત્ર અર્થને ધ્યાનમાં રાખીને જ એ માળા ગૂંથવામાં આવી છે.

ગુરુ નાનક ‘જપુજ’ની શરૂઆતમાં જ પહેલા મણકામાં ભક્તિ-પંથનું મૂળ તત્ત્વ રજૂ કરે છે કે, જીવ પામર છે – કૂડરૂપ છે – મિથ્યા છે. તેણે તો ઈશ્વરને જ સર્વતાબાવે આત્મસમર્પણ કરીને પોતાની આસપાસ ઊભું થયેલું (જુદા જીવ-ભાવનું) કૂડ – અજ્ઞાનનું કોટલું તૂટે તે માટે કોશિય કરવાની છે. જ્ઞાનવિચાર, ધ્યાન કે ભોગની યા તો તેવી બીજી કશી ચતુરાઈઓ તે બાજતમાં કારગત નીવડતી નથી.

એ કૂડ-અજ્ઞાનનું કોટલું તોડવાનો ગુરુ નાનકને અભિપ્રેત એવો માર્ગ ઈશ્વરનું નામ-સ્મરણ, ઈશ્વર ઉપર ભાવ-ભક્તિ દ્વારા તેનું ચિંતન – ટૂંકમાં, ઈશ્વર-પ્રપત્તિ છે (કંડી ૨૭). અને તે જ વસ્તુ તે આગળ બહુલાવતા જાય છે (કંડી ૩૧-૯).

અહીં સુધી આવતાં જ ગુરુ નાનક, મૂળમંત્રમાં જણાવેલું નામ-સ્મરણનું પણ મુખ્ય સાધન – ગુરુનો સંગ અને સેવા – તેને ભારપૂર્વક રજૂ કરતા જાય છે (કંડી ૪૦).

સદ્ગુરુ પાસેથી નામ પામીને ઈશ્વરના સ્મરણ-કીર્તનમાં લવલીન થઈ જવું - એ જ ગુરુ નાનકની દૃષ્ટિએ એકમાત્ર માર્ગ હોવાથી, પૌડી ૮ થી ૧૫ સુધી (કડી ૫૭ થી ૧૦૪) તે વસ્તુ ગુરુ સુંદર રીતે વિસ્તારીને કહેતા જાય છે. તે આઠ પૌડીઓ ‘જપુજી’ના હાર્દરૂપ છે.

ગુરુ પાસેથી નામ પામીને તેમાં લવલીન થનાર સંતો જ જગતમાં ‘પ્રધાન’ છે (કડી ૧૦૫-૮), એમ સમારોપ કરી, ગુરુ નાનક પાછા ઈશ્વરના ગુણકીર્તનમાં ભાવ-ગદ્ગદ થઈ લાગી જાય છે; અને કેટલાંક સુંદર ભક્તિપદો આપણને મળે છે (કડી ૧૧૦-૧૬૭).

વચ્ચે વચ્ચે નામ-સ્મરણનો મહિમા થાદ કરતા (કડી ૧૬૮ થી ૧૮૫) તે ઈશ્વર-સ્તવન ચાલુ રાખે છે (કડી ૧૮૬-૨૮૪), અને છેવટે કહે છે કે (કડી ૨૮૫) :— “તે પરમાત્મા બાદશાહોના બાદશાહ છે; સૌએ તેમની મરજી અનુસાર ચાલવાનું છે.”

પરંતુ કેવી રીતે ચાલીએ તો પરમાત્માની મરજી અનુસાર ચાલ્યા કહેવાઈએ, તે કહેવાનું હવે પ્રાપ્ત થાય છે. કારણકે પહેલી પૌડીમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે, પરમાત્માનો જીવો માટેનો હુકમ દરેકના અંતરમાં અંકિત થયેલો છે. પરંતુ સંસારી અવસ્થામાં આપણાં અંતર ઉપર ક્રૂડ-અજ્ઞાનનું કોટલું ફરી વળેલું હોઈ, આપણે પરમાત્માના હુકમથી ઊલટા જ ચાલતા હોઈએ છીએ. તે અજ્ઞાનનું કોટલું દૂર કરવા, સદ્ગુરુનાં સેવા-સંગથી તેમની પાસે નામ પામીને તેમાં લીન થઈ જવાનું ગુરુ નાનક ‘જપુજી’માં ઠેરઠેર કહેતા આવ્યા છે. પરંતુ એક વાર જુદા જ સંદર્ભમાં તે વસ્તુ કહેવા માટે ને એક નવું મંડાણ માંડે છે :—

તે જમાનામાં પોતાની જુદી જુદી સાધનાના બળ ઉપર મુસ્તાક રહેતા ‘સિદ્ધ’ તથા ‘નાથ’ કહેવાતા યોગીઓનો લોકમાનસ ઉપર ભારે પ્રભાવ હતો. તેમની સાધનાના માર્ગની જ પરિભાષા વાપરીને ગુરુ નાનક પોતાને સંમત સાચો માર્ગ હવે રજૂ કરે છે (કડી ૨૮૬-૩૦૭); અને ભારપૂર્વક જણાવતા જાય છે કે, એવી બધી સાધનાઓ અને તેથી મળતી સિદ્ધિઓની ખેવના કરવી એ ખોટું છે : સાચું સાધન નામ-સ્મરણ જ છે (કડી ૩૦૮ થી ૩૨૦).

તે માર્ગો જ ‘સહજ’ રીતે છેક છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચી શકાય છે, તે બતાવવા, ગુરુ નાનક, સિદ્ધાવલોકન રૂપે તે સાધનાની પાંચ ભૂમિકાઓને પાંચ ‘ખંડ’ રૂપે રજૂ કરે છે :—

(૧) પ્રથમ ‘ધર્મખંડ’ : એટલે ધર્મરાજને જ્યાં જીવોનાં કર્મોના હિસાબ રાખવા બેસાડયા છે તે ‘ધરમસાલ’ અથવા ધર્મક્ષેત્ર - કર્મક્ષેત્રની ભૂમિકા. જીવોનાં દરેક કર્મોના ત્યાં ‘વિચાર’ થાય છે અને પોતપોતાનાં કર્મો અનુસાર જીવો પરમાત્માથી દૂર જાય છે કે તેમની નજીક આવે છે. આ ભૂમિકામાં સદ્ગુરુનાં સેવાસંગથી ઈશ્વરના નામ-સ્મરણમાં લવલીન થનારા બડભાગી જીવો (ગુરુ તેવા જીવોને ‘પંચ’ નામે

ઓળખાવે છે) સત્ય - સંતોષ - જ્ઞાન - ધ્યાન વગેરે ગુણોના ભાગી થાય છે (પૌરૂ ૮ થી ૧૨); અને પરમાત્માની જમાભરી કૃપાદૃષ્ટિ પામી ભુદા તરવાય છે (કડી ૩૨૮).

(૨) આ પછી 'જ્ઞાનખંડ'ની બીજી ભૂમિકા ઉપર સાધક આવે છે. તે ભૂમિકામાં મન-બુદ્ધિની સુરતા જાગતાં સકળ ભુવનોનાં અનેક નામ-રૂપ જોવા મળે છે (પૌરૂ ૧૨-૧૫); તથા એ પ્રચંડ જ્ઞાન-સાક્ષાત્કાર વેળાએ અનાહત નાદ અને તેવા કરોડો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે (કડી ૩૪૨-૩). આ 'જ્ઞાનખંડ'ની ભૂમિકાએ પ્રભુમાં સુરતાવાળા સેવકો (જ) પહોંચે છે.

(૩) 'જ્ઞાનખંડ'ની ભૂમિકા વટાવી, સાધક, પછી 'શર્મ-ખંડ' (કલ્યાણ-ખંડ)ની ત્રીજી ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં અર્થિક સુરતા-ચેતના-મન-બુદ્ધિના અનોખા ઘાટ ઘડાય છે; અને સુરો-સિદ્ધોની એવી શૂધ-બૂધ પ્રાપ્ત થાય છે (કડી ૩૪૮), જેની વાત સરખી મોંએ કરી શકાય તેમ નથી.

(૪) ત્યાર પછીની ભૂમિકા એટલે 'કરમ' (કૃપા-ખંડ). ઈશ્વરની કૃપા પ્રાપ્ત થતાં જે જેર જીવને પ્રાપ્ત થાય છે, તેના વડે તે જીવ કેટકેટલાં ભેત્રો સર કરી બે છે. તે ભૂમિકાએ સાધક 'મહાબળી જોદ્ધો-શૂરમા' બની રહે છે. કારણકે, તેનામાં રામ પોતે જ ભરપટ્ટે વ્યાપી રહ્યા હોય છે. તેના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું જતું નથી (કડી ૩૫૦-૭).

(૫) ત્યાંથી આગળની ભૂમિકા તે 'સચખંડ' - એટલે નિરાકાર પોતે! સાધક અને પરમાત્મા વચ્ચે ત્યાં ભેદ જ રહેતો નથી. જીવના અજ્ઞાનનું કોટલું તૂટી જતાં તે પોતે 'સચ્ચિદ્ધાર' બની જાય છે (કડી ૩૬૦ ઈ.૦.). ત્યાંની વાત કોઈ કરવા જાય, તો તે લોહાના ચણા ચાવવા જેવું કઠણ છે (કડી ૩૬૩, ૩૬૭).

એ સ્થિતિની ભવ્યતાનાં કંઈક દર્શન શબ્દોમાં કરાવી, ગુરુ નાનક, એ ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરવા જીવે શી સાધના કરવી ઘટે, એ મુદ્દાની વાતનું (કડી ૩૬૮-૩૭૪) પુનરાવર્તન કરે છે.

છેવટે બીજા ગુરુ અંબદ એ આખી વાત ઉપર પોતાની મહોર મારતાં (અંતિમ શ્લોકમાં) કહે છે —

આ ધરતી ઉપર અવતરેલા જીવો,

પોતપોતાનાં કર્મો અનુસાર,

પરમાત્માની નજીક જાય

કે દૂર જાય!

જે જીવોએ નામ-સ્મરણ

કર્યું, તેઓ કોશિશ કરીને પાર

ઊતરી ગયા; તેમનાં મોં ઊજળાં થઈ

અયાં, અને બીજા કેટલાય તેમની સાથે છૂટી ગયા!

૧
જય

જપુજી

જપુજી

૧ ઑંકાર સતિનામ કરતાપુરુષુ નિરમઝ નિરવૈરુ અકાલમૂરતિ
અજૂની સૈમં ગુરપ્રસાદિ ॥ જપુ ॥

આદિ સચુ જુગાદિ સચુ હૈ મી સચુ નાનક હોસી મી સચુ ॥

અર્થ

એક, ઑંકાર, સાચું^૧ છે નામ જેમનું, જે (આ સર્વ સૃષ્ટિના) કર્તાપુરુષ છે, (જેમના સિવાય બીજું કોઈ ન હોવાથી) જે નિર્ભય છે, જે નિર્વૈર છે, અકાલ જેમનું સ્વરૂપ^૨ છે, (બીજા કશામાંથી જેમની ઉત્પત્તિ ન હોઈ) જે અયોનિ^૩ છે, જે સ્વપ્રકાશ^૪ છે, —

— ગુરુની કૃપાથી^૫ (તેમના નામનો) ‘જપ’ કરો !

આદિથી તે સત્ય છે, આ યુગના પ્રારંભે^૬ તે સત્ય હતા, અત્યારે પણ સત્ય છે, અને હે નાનક, ભવિષ્યમાં પણ તે સત્ય હશે.^૭

આ શ્લોક શીખધર્મના દીક્ષામંત્ર જેવો કહી શકાય. તેની આખાની જપ-મંત્ર તરીકે માળા જપાય છે. ‘ગુરપ્રસાદિ’ સુધીના ભાગમાંથી આદિ-અંતના થોડા થોડા

૧. ‘સાચું’ એટલે કે સફળ છે, મનના દોષો અને ભ્રમ-અજ્ઞાનને દૂર કરનારું છે.
૨. અકાલમૂરતિ । અર્થાત્ તે કાલરહિત - કાલથી પર-છે, કાર્યકારણ-ભાવની શૃંખલાથી બહાર છે. જેને કંઈ મેળવવાનું હોય, તે કાળમાં - કાર્યકારણભાવની શૃંખલામાં અટવાયેલો રહે. પણ પરમાત્મા તો પૂર્ણકામ છે. ૩. અજૂની - યોનિમાંથી - બીજા કશામાંથી - જેમની ઉત્પત્તિ નથી થઈ તેવા - સ્વયંભૂ. ૪. સૈમં । સ્વયં + ભા = સ્વપ્રકાશ. બીજા કોઈના પ્રકાશથી પ્રકાશિત નહિ એવા - આત્મપ્રકાશ. પ્રકાશનો અર્થ પણ ચૈતન્ય-પ્રકાશ સમજવો. ૫. ગુરપ્રસાદિ । સરખાવો ‘અનંદુ’ (મહલા ૩) - ૮ : ગુરપ્રસાદી મનુ મદ્દઆ નિરમલુ - ગુરુની કૃપાથી મન નિર્મલ બન્યું; ‘અનંદુ’ - ૩૫ : ગુરપ્રસાદી હરિ મંનિ વસિઆ - ગુરુની કૃપાથી હરિ મનમાં આવીને વસ્યા. ૬. સૃષ્ટિ સરભઈ ત્યારે. ૭. પ્રલય વખતે - સૃષ્ટિ પાછી સંકેતાર્થ ભય ત્યારે.

ભાગને ગ્રંથસાહેબમાં જુદા જુદા ખંડોની શરૂઆતમાં મંગળાચરણરૂપે પણ મૂકવામાં આવ્યા છે. જેમકે —

- ૧ ઐકાર સતિગુર પ્રસાદિ ।
- ૧ ઐકાર સતિનામુ કરતાપુરખુ ગુરપ્રસાદિ ।
- ૧ ઐકાર સતિનામુ ગુરપ્રસાદિ ।
- ૧ ઐકાર સતિનામુ કરતાપુરખુ નિરમઝ નિરવૈર અકાલમૂરતિ અજૂની સૈમ ગુરપ્રસાદિ ।

૧. ‘૧’ : આદિમંત્રની શરૂઆતમાં પરમાત્માનું નામ એકડોની સંખ્યા ‘૧’ વડે ‘એક’ એવું જણાવ્યું છે. અહીં ‘એક’ને સંખ્યાવાચક વિશેષણ નથી સમજવાનું; પરંતુ પરમાત્માનું સંજ્ઞાવાચક નામ સમજવાનું છે. ગ્રંથસાહેબમાં પરમાત્માને ‘એક’ સંજ્ઞાથી દેરદેર ઉલ્લેખ્યા છે. જેમકે —

- ‘અંતરિ બાહરિ એકુ પછાજૈ’ ... (દૌ ઓઅંકાર, રામકલી, મૌ ૧)
 — અંદર અને બહાર એક (પરમાત્મા)ને પિછાને.....
 ‘હસુ એકેકા જાજૈ મેઝ’ (રામકલી, મૌ ૧)
 — આ એક (પરમાત્મા)નું રહસ્ય પામે.....
 ‘એક ઝંપરિ જિસુ જનકી આસા, તિસકી કટીરૈ જમકી ફાસા’
 (સુખમની, ગૌડી, મૌ ૫)
 — એક (પરમાત્મા) ઉપર જ જેની આશા છે, તેનો યમપાશ કપાયો જણા.....

પરમાત્માનું ‘એક’ એવું નામ કહેવાથી એમ સૂચિત થાય છે કે, તે જ કેવળ છે, એમના ઉપરાંત બીજું કોઈ નથી. તેમ છતાં એ ‘એક’ જ આ સૃષ્ટિના કર્તા-પુરુષ છે; અર્થાત્ એ ‘એક’ જ સૃષ્ટિરૂપે દેખાતા સર્વ અનેકત્વનું મૂળ છે — આધાર છે.

૨. ‘ઐકાર’ : આદિમંત્રમાં ‘એક’ પછી પરમાત્માની બીજી સંજ્ઞા ‘ઓમ્કાર’ આપી છે. ખરી રીતે ‘એક’ સંજ્ઞામાં રહેલા ભાવોની વ્યાખ્યા કરનાર સંજ્ઞા જ ‘ઐકાર’ છે. ‘ઐકાર’ની મહત્તાનાં અનેક પદો ગુરુગ્રંથમાં છે. તેમાંય રામકલી રાગમાં (મૌ ૧) ‘દખણી ઓઅંકાર’ નામનું ૫૪ પદોનું આખું સૂકત જ છે. તેમાં શરૂઆતમાં જ ગુરુ નાનક જણાવે છે —

- ઐકારિ બ્રહ્મા ઉત્પત્તિ, ઐકાર કીઆ જિનિ ચિતિ.
 ઐકારિ સૈલ જુગ મણ, ઐકારિ વૈદ નિરમયે ।
 ઐકારિ સવદિં ઉધરે, ઐકારિ ગુરમુખિ તરે ॥

—ઐકારથી જ બ્રહ્મા વગેરે દેવોની ઉત્પત્તિ થઈ; ઐકાર જ એ તત્ત્વ છે જેણે ચેતન સૃષ્ટિ રચી છે; ઐકાર વડે શિલા-પર્વત આદિ જડ સૃષ્ટિ (રૂપી દેશ) અને યુગ (રૂપી કાળ)ની ઉત્પત્તિ છે; ઐકાર વડે જ વેદ રચાયા છે; ઐકાર શબ્દના જપ વડે જ ગુરુનું શરણ લેનારા શિષ્યો સંસાર-સાગર તરી જઈને ઉદ્ધાર પામે છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે, નિરાકાર — નિરંજન પરમાત્મા એક જ છે; એ જ સૃષ્ટિના કર્તા છે; એ પોતે જ જડ-ચેતન સૃષ્ટિનું મૂળ છે. તેમના નામનો જપ તેમને પામવાનું સાધન છે.

૩. ‘સત્તિનામુ’ : સાચું-સફળ-પાવનકારી નામ છે જેમનું. (રાગ વડહંસ, મ૦ ૧, છંત ૮-૨ માં) ગુરુ નાનક જ કહે છે —

નામ तेरा है साचा सोइ मै मनि भाणा ।

दूखु गइआ सुखु आइ समाणा ॥

— હે પરમાત્મા, તમારું નામ સાચું છે; મારા મનને તે ભાવે છે. તેના વડે મારું દુઃખ દૂર થઈ ગયું અને સુખ આવીને (મારામાં) સમાયું.

રાગ ધનાસરી, (મ૦ ૧) છંત ૫-૨ માં તો ગુરુ નાનક એટલે સુધી કહી દે છે કે —

जीवा तेरे नाइ मनि आनंदु है जीउ ।

साधो साचा नाउ गुण गोविंदु है जीउ ॥

— હે પ્રભુ, તારા નામ (ના સ્મરણ) વડે હું જીનું છું, અને મને મનમાં આનંદ વ્યાપી રહે છે. હે સાધુ, પરમાત્માનું નામ સાચું છે, એ જ પરમાત્માનો (સૌ જીવો ઉપર) ઉપકાર છે.

૪. ‘જપુ’ : આદિમંત્રમાં જપુ શબ્દ બે પૂર્ણવિરામ-દંડની વચ્ચે મૂકેલો છે. અર્થાત્ એ શબ્દ આ કૃતિનું નામ પણ સૂચવે છે; અને જપમંત્ર તરીકે ‘હોસી મી સત્તુ’ સુધીનો આખો ભાગ રટાય છે, ત્યારે કૃતિનું ‘જપુ’* નામ આખા સંદર્ભમાં ‘જપ કરો’ એવા અર્થમાં ગોઠવાઈ જાય છે.

* આદિમંત્રની પહેલી લીટી ‘જપુ’ આગળ પૂરી થાય; અને બીજી લીટી ‘સત્તુ’ આગળ પૂરી થાય. ‘જપુષ્ઠ’માં જોશો કે બધી કડીઓમાં પહેલી લીટીના છેલ્લા અક્ષર સાથે બીજી લીટીના છેલ્લા અક્ષરનો પ્રાસ હોય છે. જ્યાં આગળ બે લીટીઓના છેલ્લા અક્ષર વચ્ચે પ્રાસ ન મળતો દેખાય છે, ત્યાં પણ સુધારીને વાંચી લેવાય એવું હોય છે. જેમકે, ત્રીજી અને ચોથી લીટીમાં છેલ્લા શબ્દ ‘માર’ અને ‘નાલિ’ છે. પણ ત્યાં ‘નાલિ’ને બદલે ‘નાલ’ વાંચી શકાય તેવું છે. કારણકે ખરો શબ્દ જ નાલ છે. ગ્રંથ-સાહેબમાં ડેરડેર શબ્દોને અંતે હ્રસ્વ ઇ કે હ્રસ્વ ઉ અર્થમાં કરો ફેરફાર ઇચ્છ્યા વિના જ ઉમેરેલા હોય છે.

૫. 'ગુરપ્રસાદિ' : ગુરુ નાનક પરમાત્માના માર્ગે પળવા માટે ગુરુને અનિવાર્ય ગણે છે. ગુરુના સંગથી-સેવાથી-ઉપદેશથી-કૃપાથી જ નિર્મળતા પ્રાપ્ત થાય અને જ્ઞાન-સાધના થાય. રાગ મારુ (મ૦ ૧) ૧૫-૪-૨૧ માં ગુરુ નાનક કહે છે—

આપિ અતીતુ અજોની સંમત નાનક ગુરમતિ સો પાહ્યા ।

—અતીત, અથોનિ અને સ્વપ્રકાશ એવા પરમાત્મા ગુરુની શીખ પ્રમાણે ચાલવાથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે.

ગુરુનાં સેવા-સંગથી તેમની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી, તેમના ઉપદેશો મુજબ પરમાત્માના સાચા નામનો જપ કરો—એવો આખા આદિમંત્રનો ભાવ છે; અને હવે પછી આવતાં પદોમાં એ જ ભાવનું રટણ થતું જણાયે.

પૌઢી ૧

- ૧ સોચૈ સોચિ ન હોવઈ, જે સોચી લ્હવાર ।
- ૨ ચુપૈ ચુપિ ન હોવઈ, જે લાઈ રહા લિવતાર ।
- ૩ મુલ્હિઆ મુલ્હ ન ઉતરી જે બંના પુરીઆ માર ।
- ૪ સહસ સિઆળપા લ્હ હોહિ ત ઇક ન ચલૈ નાલિ ।
- ૫ કિવ સચિઆરા હોઈએ કિવ કૂઢૈ તુટૈ પાલિ ।
- ૬ હુકમિ રજાઈ ચલ્હા નાનક લિલ્હિઆ નાલિ ॥ ૧ ॥

અર્થ

લાખો વાર વિચાર કરે^૧ પણ વિચારમાં આવે^૨ નહિ;^૩ (૧)
એકતાર^૪ થઈ ધ્યાન ધરવાથી^૫ પણ મનની ધખણાઓ શાંત
થાય નહિ;^૬ (૨)

(સુખભોગના હેતુથી) ભોગસામગ્રીનો^૭ ઢગ વાળે^૮ તોય (પરમ
સુખ માટે) તલસતા જીવની^૯ ભૂખ ઊતરે નહિ; (૩)

હજારો અને લાખો અક્કલ-હોશિયારીઓ^{૧૦} લડાવે, પણ એકે
ત્યાં કારગત નીવડે નહિ;^{૧૧} (૪)

તો પછી શું કરીએ જોથી સત્ય પરમાત્માને^{૧૨} પામી શકીએ
અને કૂડ-અજ્ઞાનનું કોટલું^{૧૩} તૂટે? (૫)

૧. સોચૈ । એનો શોચ અર્થ લઈને એવો અર્થ પણ કરાય છે - ‘લાખો
વાર (તીર્થ-) સ્નાનાદિ શોચથી ધુએ પણ મનનો મેલ જાય નહિ (પવિત્રતા સધાય
નહિ).’ ૨. સોચિ ન હોવઈ । ૩. વિચારી શકાય નહિ; મન-બુદ્ધિથી પર છે -
એવો ભાવ. ૪. લિવતાર (લિવ=લીનતા; તાર=એકતારતા) ૫. ચુપૈ=ચૂપ -
ધ્યાનસ્થ રહેવા વડે. ૬. ચુપિ ન હોવઈ । ૭. પુરીઆ માર - ભૂખ માટે જેમ પુરીઓ
વગેરે ખાદ્યસામગ્રીનો ઢગ વાળે, તેમ સુખ-ભોગ માટે તેના સાધનરૂપ ભોગસામગ્રીનો
ઢગ વાળે. ૮. બંના માર । ૯. મુલ્હિઆ - ભૂખ્યાની, તલસતા જીવની. ૧૦. સિઆળપા -
શાણપણ - ચતુરાઈ. ૧૧. નાલિ ન ચલૈ - સાથ ન દે. ૧૨. સચિઆર=સત્યસ્વરૂપ
પરમાત્મા. તે ઉપરથી સચિઆરા એટલે સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માને પામનારો - તે-રૂપ
ભની ગયેલો. ૧૩. પાલિ=ભીંતડું - કોટડું.

બસ, (પરમાત્માના) હુકમ અનુસાર (તેની સરસા રહીને) ચાલો,^૧ જે હુકમ દરેકના અંતરમાં^૨ અંકિત થયેલો છે. (૬)

કડી ૬ : હુકમિ રજાઈ ચલણા —

ગ્રંથસાહેબમાં શબ્દોને અંતે હ્રસ્વ ઇ તથા હ્રસ્વ ઊ ઠેરઠેર લગાડેલાં હોય છે. તેમનો ઉચ્ચાર નથી કરોતો તથા તેથી અર્થભિદ પણ નથી થતો. જેમકે હુકમિ = હુકમ । જુગુ જુગુ = જુગ જુગ ઈ૦.

હુકમ અને રજા બંને શબ્દો સમાન અર્થના છે. અરબીમાં રજા શબ્દનો અર્થ (પરમાત્માની) મરજી એવો થાય છે.

પરમાત્મા અને તેમનો હુકમ જુદા નથી. પરમાત્મા એક જ છે — તેમના સિવાય બીજું કોઈ નથી. એટલે પરમાત્મા બીજા કોઈને હુકમ કરતા નથી. પરમાત્મા પોતે ‘સંકલ્પ કરે છે’ એ વસ્તુને દરબારી પરિભાષામાં ‘હુકમ કરે છે’ એવી રીતે જણાવી છે. એટલે પરમાત્મા પોતે જ સંકલ્પ કરીને દરેકના અંતરમાં જીવરૂપે — પૂર્ણને પામવાની તમન્નારૂપે — બિરાજેલા છે. તેમની સરસા રહીને એટલે કે તેમના સંકલ્પ — તેમના હુકમ — અનુસાર દરેકે ચાલવાનું છે — જીવવાનું છે.

પરંતુ સંસારી દશામાં આપણા ઉપર ક્રૂડ — અજ્ઞાનનું કોટલું ફરી વળેલું હોય છે. તેથી જીવ પોતાને સ્વતંત્ર હસતી માની ‘હું’ ‘મેં’ એમ કસ્તો ચાલે છે. તેથી જ જીવની ભવાટવી સરજાય છે.

તે કોટલું તોડવા માટે ગુરુ નાનક જીવને ‘ગુરુમુખ’ થવાનું અર્થાત્ પરમાત્મામાં સમાઈ જઈ પરમાત્મારૂપ બનેલા ‘પૂરા’ ગુરુનાં સેવાસંગ કરવાનું અને તેમના બતાવ્યા પ્રમાણે સાધન કરવાનું હવે પછીની પૌરીઓમાં દર્શાવતા જાય છે.

અનંદુ (મહલા ૩) પૌરી ૨૫ માં જણાવ્યું છે કે —

સિવ સક્તિ આપિ ઉપાદકે કરતા આપે હુકમુ વરતાણ ।

હુકમુ વરતાણ આપિ વેલૈ ગુરુમુલિ કિસૈ બુઝાણ ॥

— જગત્કર્તાએ જીવ અને અજીવરૂપી જગત પોતે ઉત્પન્ન કરીને પોતાનો હુકમ પ્રવર્તવ્યો છે, હુકમ પ્રવર્તમાન કરીને પોતે બધું સંભાળે છે. જીવોમાંથી જે કોઈ ગુરુમુખ થાય — ગુરુનું શરણ સ્વીકારે — તેને તે પોતાના હુકમનું જ્ઞાન કરાવે છે.

૧. ચલણા = ચાલવું — જીવવું. ૨. નાલિ = સાથે — અંતરમાં

પૌડી ૨

- ૭ હુકમી હોવનિ આકાર, હુકમુ ન કહિઆ જાઈ ।
- ૮ હુકમી હોવનિ જીઅ, હુકમિ મિલૈ વઢિઆઈ ।
- ૯ હુકમી ઉતમુ નીચુ, હુકમિ લિખિ દુઃસ્વ સુસ્વ પાઈઅહિ ।
- ૧૦ ફકના હુકમી બસસીસ, ફકિ હુકમી સદા મવાઈઅહિ ।
- ૧૧ હુકમૈ અંદરિ સમુ કો, બાહરિ હુકમ ન કોઈ ।
- ૧૨ નાનક હુકમૈ જે બુઝૈ, ત હુકમૈ કહૈ ન કોઈ ॥ ૨ ॥

અર્થ

પરમાત્માના હુકમ વડે (સર્વ સૃષ્ટિ રૂપી) આકાર ઉત્પન્ન થયો છે;—એ હુકમનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. (૭)

આ જીવસૃષ્ટિ પરમાત્માના હુકમ વડે પેદા થઈ છે; અને પરમાત્માના હુકમ વડે જીવો (મોક્ષરૂપી) વડાઈ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૮)

પરમાત્માના હુકમ વડે કોઈ ઉત્તમ બને છે, તો કોઈ નીચ; પરમાત્માના હુકમ વડે લખ્યા લેખ મુજબ દુઃખ અને સુખ (સૌ) પામે છે. (૯)

હુકમથી પરમાત્મા કોઈને (સુખદુઃખના) ફેરામાંથી મુક્તિ બક્ષે છે, તો કોઈને (ભવાટવીમાં) લાંબો વખત^૧ ભમાવ્યા કરે છે. (૧૦)

બધા જ પરમાત્માના હુકમની હેઠળ છે; બહાર કોઈ નથી. (૧૧)

નાનક કહે છે કે, પરમાત્માના હુકમને સમજે,^૨ તો કોઈ પછી ‘હું’ અને ‘મે’^૩ એમ કહે નહિ. (૧૨)

૭. હુકમી હોવનિ આકાર —

દરબારી પરિભાષા હોવાથી, ‘બધું પરમાત્માએ કર્યું છે’ એમ કહેવાને બદલે ‘બધું પરમાત્માના હુકમથી થયું છે’ એમ જણાવ્યું છે. આગળ પણ દરબારની જ

૧. મૂળ ‘સદા’ છે. પરંતુ પરમાત્મા જ આ સૃષ્ટિ રૂપે પ્રગટ થયા હોઈ, તથા તેમના સિવાય બીજું કંઈ ન હોઈ, પોતે અમુક જીવોરૂપે કાયમના ભ્રમમાં પડી રહે છે, એવું કહેવાનું હોય નહિ. ૨. બુઝૈ । ૩. હુકમૈ । હુક એટલે કે ‘હું’ (જીવ) ઈશ્વરથી સ્વતંત્ર હસ્તી ધરાવનાર સત્ય કે તત્ત્વ છું, અને મૈ એટલે કે ‘હું બધું કરું છું (મેં કર્યું)’—એમ માનીને વર્તવું તે.

પરિભાષા આવશે. જેમકે, (પૌડી ૪, કડી ૨૯) ફેરિ કિ અગૈ રહીએ, જિતુ દિસે દરબાર । — “તો પછી તેમની આગળ શું થયે, જેથી તેમના દરબારનું દર્શન થાય ?” (પૌડી ૨૬, કડી ૨૪૨) અમુલ ધરમુ અમુલ દીવાળુ । — “તારો ન્યાય અમૂલ્ય છે અને તારી કચેરી અમૂલ્ય છે.” (પૌડી ૩૪, કડી ૩૨૭) સચા આપિ સચા દરબાર । — “પરમાત્મા પોતે સાચા છે અને તેમનો ન્યાય — દરબાર પણ સાચો છે.”

પરમાત્માનો પણ દરબારી ભાષામાં ‘સાહિબ’ (પૌડી ૪, કડી ૨૭; પૌડી ૨૧, કડી ૧૯૪; પૌડી ૨૪, કડી ૨૧૫; પૌડી ૨૭, કડી ૨૮૦); ‘પાતિસાહુ, સાહા પાતિ-સાહિબુ’ (પૌડી ૨૭, કડી ૨૮૫) એવાં નામોથી ઉલ્લેખ કર્યા છે.

૮૨૧૦ : હુકમિ મિલે વડિઆઈ... ફકિ હુકમી સવા મવાઈઆઈ —

આ કડીઓનો એવો અર્થ નથી કે પરમાત્મા પોતાની મરજીમાં આવે તેમ જીવોને મુક્ત કરે છે કે સંસારમાં બાંધી રાખે છે. જીવોનાં કર્મો મુજબ જ તેમનો ન્યાય ચૂકવાય છે. જુઓ આગળ પૌડી ૨૦, કડી ૧૭૪-૧૭૭ —

પુંની પાપી આખળુ નાહિ, કરિ કરિ કરણા લિલિ લૈ જાહુ ।

આપે વીજિ આપે હી જાહુ, નાનક હુકમી આવહુ જાહુ ॥

— ‘પુણ્યશાળી’ કે ‘પાપી’ બોલવાથી ન બનાય. જેવાં કર્મ કરે તેવાં લખીને લઈ જાઓ. પોતે વાવેલાં બીજનાં ફળ પોતે જ ભોગવો, અને (સંસારમાં) આવ-જા કરો, એવો પરમાત્માનો હુકમ છે.

પૌડી ૨૬, કડી ૨૪૨-૩માં કહ્યું છે —

અમુલ ધરમુ અમુલ દીવાળુ, અમુલ તુલ અમુલ પરવાળુ ।

— તારો ન્યાય અમૂલ્ય છે અને તારી કચેરી અમૂલ્ય છે. અમૂલ્ય તારાં ત્રાજવાં છે અને અમૂલ્ય તારાં કાટલાં છે.

પૌડી ૩૪, કડી ૩૨૬-૭, ૩૩૦-૧માં કહ્યું છે —

કરમી કરમી હોઈ વીચાર, સચા આપિ સચા દરબાર ॥

કચ પકાઈ ઓચૈ પાઈ, નાનક ગઈઆ જાપૈ જાઈ ॥

— જીવોનો કર્મો પ્રમાણે ન્યાય ચૂકવાય છે; પરમાત્મા પોતે સાચા છે અને તેમનો ન્યાય-દરબાર પણ સાચો છે.... જીવોનું કાયાપણું કે પાકાપણું ત્યાં નક્કી થાય છે.

અંતે શ્લોકમાં કહ્યું છે —

ચૈગિઆઈઆ બુરિઆઈઆ વાચૈ ધરમુ હદૂરિ

કરમી આપો આપણી કે નેહૈ કે દૂરિ ॥

— જીવોનાં સારાં અને નરસાં કર્મો ધર્મરાજ સમક્ષ વંચાશે અને પોતાનાં કર્મો અનુસાર આપોઆપ કોઈ પરમાત્માની નજીક જશે કે દૂર જશે.

પાઠી ૩

- ૧૩ ગાવૈ કો તાણુ, હોવૈ કિસૈ તાણુ ।
- ૧૪ ગાવૈ કો દાતિ, જાણૈ નીસાણુ ।
- ૧૫ ગાવૈ કો ગુણ, વડિઆઈઆ ચારુ ।
- ૧૬ ગાવૈ કો વિદિઆ, વિસ્મુ વીચારુ ।
- ૧૭ ગાવૈ કો સાજિ કરે તનુ સેહ ।
- ૧૮ ગાવૈ કો જીઝ લૈ ફિરિ દેહ ।
- ૧૯ ગાવૈ કો જાપૈ દિસૈ દૂરિ ।
- ૨૦ ગાવૈ કો વેસૈ હાદરા હદૂરિ ।
- ૨૧ કથના કથી ન આવૈ તોટિ ।
- ૨૨ કથિ કથિ કથી, કોટી કોટિ કોટિ ।
- ૨૩ દેદા દે, લેદે થકિ પાહિ ।
- ૨૪ જુગા જુગંતરિ સ્વાહી સ્વાહિ ।
- ૨૫ હુકમી હુકમુ ચલાણ રાહુ ।
- ૨૬ નાનક વિગસૈ વેપરવાહુ ॥ ૩ ॥

અર્થ

કોઈ પરમાત્માની શક્તિનો મહિમા ગાય—જેને તે ગાવાની શક્તિ^૧ મળી હોય; (૧૩)

કોઈ એમની કૃપા-બક્ષિસનો^૨ મહિમા ગાય—જેને તેનો પરચો^૩ મળ્યો હોય; (૧૪)

કોઈ એમના મંગળ^૪ ગુણોને અને એમની વડાઈને ગાય; (૧૫)

કોઈ (એમના વિષેના) જ્ઞાનને^૫ ગાય, જેનો વિચાર કરવો પણ કઠણ છે; (૧૬)

દેહને સજીને પાછી તેની રાખ^૬ કરવા રૂપી (એમની સંહાર-) લીલાને કોઈ ગાય; (૧૭)

---

૧. તાણુ । ૨. દાતિ । ૩. નીસાણુ । ૪. ચારુ—સુંદર. ૫. વિદિઆ—અધ્યાત્મવિદ્યા. ૬. સેહ ।

જીવને પાછો ખેંચી લેવો^૧ અને તેને (નવા શરીરમાં) ફરી સ્થાપવો,^૨ એવી (એમની સર્ગ-) લીલા કોઈ ગાય; (૧૮)

એ દૂર—અગમ્ય^૩ છે, એવો પોતાનો અનુભવ^૪ કોઈ ગાય; (૧૯)

એ બધું જુએ છે અને (સર્વત્ર) હાજરાહજૂર છે, એવું એમનું (અંતર્યામી) સ્વરૂપ^૫ કોઈ ગાય; (૨૦)

એમનું વર્ણન કરવાનો કદી તોટો ન આવે; (૨૧)

—કરોડો, કરોડો, કરોડો વાર કથ્યા કરો, તોપણ; (૨૨)

એ દાતા^૬ આપ્યા કરે છે ને લેનારા^૭ લેતાં થાકે છે; (૨૩)

—યુગયુગાંતરથી એમણે આપેલું જ સૌ ખાય છે. (૨૪)

એ પરમાત્માએ^૮ પોતાના હુકમ વડે (આપ્યા વિશ્વનો) માર્ગ^૯ પ્રવર્તાવ્યો છે; (૨૫)

પણ એ પોતે, હે નાનક, બેપરવા (પોતાના મહિમામાં) વિલસે છે. (૨૬)

૨૫ : હુકમી હુકમ ચલાવે રાહ —

—પરમાત્માએ પોતાના હુકમ વડે આપ્યા વિશ્વનો માર્ગ પ્રવર્તાવ્યો છે. આગળ પૌડી ૧૬, કડી ૧૧૧-૩માં આવશે —

ઘૌલુ ધરમુ દહાકા પૂતુ, સંતોલુ થાપિ રલિઆ જિનિ સૂતિ ॥

જે કો બુઝૈ હોવૈ સચ્ચિઆર ।

—પરમાત્માએ દયાપૂર્વક ધર્મરૂપી નંદી પેદા કરીને, તેના પ્રબંધમાં આ બધું સ્થાપી રાખ્યું હોઈ, સંતોષપૂર્વક પ્રવર્તે છે. એ વાત જ સમજે, તે સત્ય પરમાત્મામાં રમણ થઈ શકે.

અર્થાત્ પરમાત્માએ ધર્મના પ્રબંધમાં આ બધું સ્થાપી રાખ્યું છે. જેમ બહારના વિશ્વનો ધર્મનિયમ સ્થાપ્યો છે, તેમ આંતર જીવસૃષ્ટિનો ધર્મનિયમ પણ સ્થાપી રાખ્યો છે. તે અનુસાર ચાલીને જીવ પરમાત્માને પાછો પામી શકે. પહેલી પૌડીમાં

૧. લૈ—પાછો ખેંચી લે. ૨. દેહ=પાછો આપવો—સ્થાપવો. ૩. દિસૈ દૂર । દૂર દેખાય છે—અગમ્ય છે. ૪. જાપૈ—જાણે—અનુભવે. ૫. સૃષ્ટિની અંદર સર્વત્ર વ્યાપેલું અંતર્યામી સ્વરૂપ. ૬. દેવા । ૭. લૈદે । ૮. હુકમી—હુકમ કરનાર પરમાત્મા. ૯. રાહુ—રાહ-માર્ગ-મર્યાદા-નિયમ. વચ્ચે ચલાવે પદ હુકમ અને રાહ બંનેને લાગુ પડે છે.

જાણ્યું છે કે, પરમાત્માના હુકમ અનુસાર થાલીએ, તો 'સચિઆરા' થવાય — સત્ય પરમાત્માને પામી શકાય.

હવે પછીની પૌડીઓમાં ગુરુ નાનક ગુરુનું શરણું લઈ (ગુરુમુખ થઈ) તેમના બતાવ્યા પ્રમાણે નામસ્મરણમાં લીન થવાનો ભક્તિમાર્ગ સ્થાપતા જાય છે.

૨૬ : નાનક કિંગલે વેપરવાહુ —

પરમાત્માએ પોતાના હુકમ વડે આજી સૃષ્ટિનો માર્ગ પ્રવર્તાવ્યો છે; છતાં તે પોતે તેનાથી અલિપ્ત જ છે. એના વતીનું કશું ઊણાપણું કે ભરેલાપણું એમને પ્રાપ્ત થતું નથી. ઉપનિષદ કહે છે તેમ, પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ નીકળ્યું છે, અને પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ બાદ થવા છતાં પૂર્ણ જ બાકી રહે છે—એવો અદ્ભુત ઘાટ છે.

પૌડી ૪

- ૨૭ સાચા સાહિબુ સાચુ નાહ, માલિઆ માઝ અપારુ ।
 ૨૮ આસહિ મંગહિ 'દેહિ' 'દેહિ', દાતિ કરે દાતારુ ।
 ૨૯ ફેરિ કિ અગૈ સ્વીએ, જિતુ દિસૈ દસ્વારુ ।
 ૩૦ મુઠ્ઠૌ કિ બોલણુ બોલીએ, જિતુ સુણિ ઘરે પિઆરુ ।
 ૩૧ અમૃત વેલા સચુ નાઝ, વઢિઆઈ વીચારુ ।
 ૩૨ કરમી આવૈ કપડા, નદરી મોલુ દુઆરુ ।
 ૩૩ નાનક એવૈ જાણીએ, સમુ આપે સચિઆરુ ॥ ૪ ॥

અર્થ

સાહેબ સાચા છે; તેમનું નામ પણ સાચું છે; અપાર ભાવ-પ્રેમ રૂપી ભાષા^૧ વડે તે નામ ઉચ્ચારાય છે.^૨ (૨૭)

(જીવો) 'દેહિ' 'દેહિ' ('આપો! આપો'!) કહેતા માગ્યા કરે છે, અને એ દાતા (પરમાત્મા) બક્ષ્યા કરે છે.^૩ (૨૮)

તો પછી તેમની આગળ શું ધરીએ,^૪ -જેથી તેમના દરબારનું દર્શન થાય? (૨૯)

(—તેમ જ) મોં વડે શી વાણી બોલીએ, —જે સાંભળી તે (આપણા ઉપર) વહાલ કરે? (૩૦)

બસ, અમૃત વેળાએ (બ્રાહ્મ મુહૂર્તે) તેમના સાચા નામનું અને તેમના મહિમાનું ચિંતવન કરો.^૫ (૩૧)

૧. માલિઆ=ભાષા. ૨. માલિઆ માઝ અપારુ—એ ભાગના જુદી જુદી રીતે પણ અર્થ લેવાય છે. જેમકે—(૧) (સાચા સાહેબનું સાચું) નામ ભાવવાથી (માલિઆ) અપાર ભાવ-પ્રેમ (માઝ અપારુ) ઊભરાય છે. (૨) (ભક્તોએ) સાચા સાહેબ પરમાત્માના અપાર ભાવ-ગુણ વર્ણવ્યા (માલિઆ) છે. (૩) અપાર ભાવ-પ્રેમથી (માઝ અપાર) ભક્તો તે નામ જાપે છે (માલિઆ). ૩. દાતિ કરે । ૪. અગૈ રહિએ—આગળ મૂકીએ—ને ધરીએ. ૫. વીચારુ—નામનો જાપ કરો અને મહિમાનું સ્તવન કરો.

એ કરવાથી^૧ (એમની પ્રસન્નતાની નિશાનીરૂપે) શાલ-દુશાલા^૨
પ્રાપ્ત થશે; અને (પૂણી) કૃપા^૩ થતાં મોક્ષદ્વાર! (૩૨)

ત્યારે હે નાનક, જાણવા પામીએ કે, સત્ય પ્રભુ^૪ પોતે જ
સર્વ કંઈ છે. (૩૩)

૩૨ : કપડા । રાજ જેના ઉપર ખુશ થાય, તેને દરબારમાં બોલાવી શાલ-
દુશાલારૂપી સરપાવ આપે છે. સરખાવો વાર માઝકી, મ૦ ૧, પૌરી ૨૭ :

ઢાઢી સચ્ચે મહલિં ક્સમિં બુલાહઆ ।

સચ્ચી સિફતિં સાલાહ કપડા પાહઆ ॥

— મને કીર્તનિયાને પરમાત્માએ પોતાના સત્ય ધામમાં બોલાવ્યો; આમ
સત્ય પરમાત્માના કીર્તન વડે તેમની પાસેથી (બક્ષિસરૂપે) હું શાલ-દુશાલા
પામ્યો.

૧. કરમી—એ કર્મ કરવાથી. ૨. કપડા । જુદા જુદા ગુણોરૂપી વિભૂતિઓ,
એવો ભાવ. ૩. નદરી—નજર—કૃપાદૃષ્ટિ. ૪. સચ્ચિઆર ।

પૌઢી ૫

- ૩૪ થાપિઆ ન જાઈ કીતા ન હોઈ ।
- ૩૫ આપે આપિ નિરંજનુ સોઈ ।
- ૩૬ જિનિ સેવિઆ તિનિ પાઈઆ માનુ ।
- ૩૭ નાનક ગાવીએ ગુણી-નિધાનુ ।
- ૩૮ ગાવીએ સુણીએ મનિ રલીએ માઝ ।
- ૩૯ દુઝુ પરહરિ સુઝુ ઘરિ લે જાઈ ।
- ૪૦ ગુરુમુઝિ નાદં ગુરુમુઝિ વેદં, ગુરુમુઝિ રહિઆ સમાઈ ।
- ૪૧ ગુરુ ઇસરુ ગુરુ ગોરુઝુ વરમા, ગુરુ પારવતી માઈ ।
- ૪૨ જે હઝ જાણા આઝા નાહી, કહણા કથનુ ન જાઈ ।
- ૪૩ ગુરા ઇક દેહિ બુઝાઈ ।
- ૪૪ સમના જીઆકા ઇકુ દાતા, સો મૈ વિસરિ ન જાઈ ॥ ૫ ॥

અર્થ

એ પરમાત્મા (કશી ક્રિયાથી અંતરમાં) સ્થાપી શકાતા નથી
કે ઊભા કરી શકાતા નથી;^૧ (૩૪)

એ પોતે ખુદ^૨ છે તથા (બધી ક્રિયાઓનાં પરિણામથી)
અલિપ્ત^૩ છે. (૩૫)

જેઓ તેમને (ભક્તિભાવથી) સેવે છે, એમને (તેમની કૃપાનું)
પ્રમાણ^૪ (તરત) મળી રહે છે. (૩૬)

૧. કીતા ન હોઈ । ઉપનિષદમાં પણ કહ્યું છે (મુંડકો ૩-૨-૨) —

નાયમાત્મા પ્રવચ્ચેન લભ્યો, ન મેષયા ન બહુધા શ્રુતેન ।

યમેવૈષ વૃણ્ણતે તેન લભ્યઃ, તત્ત્વૈષ આત્મા વિવૃણ્ણતે તન્નૌ સ્વામ્ ॥

‘આ પરમાત્મા સંભાળણથી નથી મળતો, મેધા-બુદ્ધિશક્તિથી નથી મળતો કે
બહુ શાસ્ત્રાભ્યાસથી પણ નથી મળતો; જેના ઉપર તે પોતે ખુદ પ્રસન્ન થાય, તેને
જ તે મળે છે. તેની આગળ તે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે.’ તે પ્રસન્ન થી
ચીતે થાય, તે ગુરુ નાનક પછીની ૩૬-૩૭ વગેરે કડીઓમાં બતાવતા જાય છે.
૨. આપે આપિ । કોઈ પણ ક્રિયા કે ઉપાયની અસરથી પર. ૩. નિરંજનુ । ૪. માનુ ।

માટે હે નાનક, ગુણોના નિધાનરૂપ^૧ એમનું નામ ગા! (૩૭)
મનમાં ભાવપ્રેમ રાખી એમનું નામ ગાઈએ તથા સાંભળીએ,
તો (આ બધું) દુઃખ પરહરી, સુખ સાથે ઘેર (પરમ પદમાં) ઠરી-
ઠામ થઈએ. (૩૮-૯)

જે ગુરુમુખ^૨ થાય, તે નાદ^૩ સાંભળી શકે; જે ગુરુમુખ થાય,
તે સાક્ષાત્કારનો^૪ ભાગી થાય; તેમજ ગુરુમુખ થનારો પરમાત્મામાં
સમાઈ રહે. (૪૦)

સદ્ગુરુ ઈશ્વર (શિવ), વિષ્ણુ, બ્રહ્મા તથા માતા પાર્વતી છે;
(૪૧)

હું જે જાણું છું, તે જીભે કહી શકતો નથી;—મારે જે કહેવું
છે તે કહી શકાય તેમ નથી. (૪૨)

હે ગુરુ, મને એક વાત શીખવી^૫ દો કે, — (૪૩)

સર્વ જીવો તણા એ એક દાતા (પરમાત્મા)ને હું વીસરી ન
જાઉં! (૪૪)

૪૦-૪૨ : નામસ્મરણ સાથે શીખભક્તિનું બીજું અંગ તે ગુરુ. આ કડી-
ઓમાં તેનું કથન આવે છે. સરખાવો સિરી રાગ, અષ્ટ૦ (મ૦ ૧) ૮-૧૦ :—

માઈ રે ગુર વિન ગિઆનુ ન હોઈ ।

ગિઆનુ ધિઆનુ ધુનિ જાણીએ, અકથ કહાવૈ સોઈ ॥

“—હે ભાઈ, ગુરુ વિના જ્ઞાન થાય જ નહિ; ગુરુ પાસેથી જ જ્ઞાન,
ધ્યાન, ધ્વનિ (નાદ) જાણી-શીખી-શકાય. જેમનું વાણીથી વર્ણન શક્ય નથી,
તેના પરમાત્માના ગુણ ગાતા તે જ આપણને કરી શકે.”

૧. ગુણનિધાન — ગુણોનો નિધિ — ભંડાર. ૨. ગુરુસુતિ । ગુરુની સન્મુખ
રહેનારો—તેમનો ભક્ત-શિષ્ય. તેથી ઊલટો ‘મનમુખ’, એટલે પોતાના મનને
અનુસરનારો. ૩. નાદ । ‘અનાહત’ નાદ. નામસ્મરણમાં લવલીનતા થાય ત્યારે
અજ્ઞા-જપ (એની મેળે સતત ચાલ્યા કરતો) શરૂ થાય છે, અને આપોઆપ
વાજતો અનાહત નાદ સંભળાવા લાગે છે. તે નાદ પાંચ પ્રકારનો (સાપની મોરલીનો,
વાંસળીનો, કિંગુરીનો, પડધમનો, ભેરીનો) હોય છે. દરેક નાદમાં ચિત્તા લીન થતું
જાય છે; અને પાંચમા નાદને અંતે તો ચિત્તા સદંતર લીન થઈ જતાં પરમાત્મા
જ અંતરમાં બિરાજે છે. ૪. વેદ । સંસ્કૃત ધાતુ વિદ્-જાણવું ઉપરથી. અર્થાત્
પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર. ૫. બુઝાઈ ।

પૌઢી ૬

- ૪૫ તીરથિ નાવા જે તિસુ માવા, વિણુ માણે કિ નાઈ કરી ।
 ૪૬ જેતી સિરઠિ ઉપાઈ વેસા, વિણુ કરમા કિ મિલૈ લઈ ।
 ૪૭ મતિ વિચિ રતન જવાહર માણિક, જે ઇક ગુરકી સિલ્હ સુણી ।
 ૪૮ ગુરા ઇક દેહિ બુઝાઈ ।
 ૪૯ સમના જીઆકા ઇકુ દાતા, સો મૈ વિસરિ ન જાઈ ॥ ૬ ॥

અર્થ

પરમાત્મા રીઝે,^૧ એ મારું તીર્થસ્નાન; તે ન રીઝતા હોય,^૨ તો (તીર્થ) નાહીને શું કરું? (૪૫)

આ ઉત્પન્ન થયેલી^૩ સકળ સૃષ્ટિને જોઉં છું, તો તેમાં પરમાત્માની કૃપાદષ્ટિ વિના^૪ બીજું લેવાથી શું મળે? (૪૬)

સદ્ગુરુની શીખ જો સાંભળીએ, તો અંતરાત્મામાં^૫ રત્ન, જવાહર અને માણેક લાધીએ. (૪૭)

(તો) હે ગુરુ! મને એક વાત શીખવી દો કે, — (૪૮)

સર્વ જીવો તણા એ એક દાતા (પરમાત્મા)ને હું વીસરી ન જાઉં! (૪૯)

૧. માવા—ભાવે-ગમે-ખુશ થાય. ૨. વિણુ માણે—તેમની ખુશી વિના. ૩. ઉપાઈ । ૪. વિણુ કરમા । — તેમની પ્રસન્નતા વિના. અને તેમની પ્રસન્નતા ગુરુનાં સેવા-સંગથી નામસ્મરણમાં લાગે ત્યારે થાય; તેથી કહે છે કે, (કડી ૪૮-૯) હે ગુરુ, સર્વ જીવો તણા એ એક દાતા પરમાત્માને હું કદી ન વીસરું એવું કરો! ૫. મતિ વિચિ । — બુદ્ધિની—મનની—વચ્ચે. અર્થાત્ અંતરાત્મામાં.

પૌઢી ૭

- ૫૦ જે જુગ ચારે આરજા, હોર દસૂળી હોઈ ।
 ૫૧ નવા સંઢા વિચિ જાણીયે, નાલિ ચલૈ સમુ કોઈ ।
 ૫૨ ચંગા નાઝ સ્વાઈકૈ જસુ કીરતિ જગિ લેઈ ।
 ૫૩ જે તિસુ નદરિ ન આવઈ, ત વાત ન પુછૈ કેઈ ।
 ૫૪ કીટા અંદરિ કીટુ કરિ દોસી દોસુ ઘરે ।
 ૫૫ નાનક નિરગુણિ ગુણુ કરે, ગુણવંતિઆ ગુણુ દે ।
 ૫૬ તેહા કોઈ ન સુઝઈ, જિ તિસુ ગુણુ કોઈ કરે ॥ ૭ ॥

અર્થ

ચારે યુગ જોટલું (કોઈનું) આયુષ્ય^૧ હોય, — અરે એથીય^૨
 દશ ગાણું^૩ (મોટું); (૫૦)

— નવેય ખંડોમાં તે જાણીતો હોય, અને સૌ કોઈ તેને
 અનુસરે; (૫૧)

— સારું નામ કે ખ્યાતિ ધારણ કરીને આખા જગતમાં તે
 યશ અને કીર્તિ પામે; (૫૨)

પરંતુ જો પરમાત્માની કૃપા^૪ તેના ઉપર ન ઊતરે, તો કોઈ
 તેની ખબર પણ પૂછે નહિ; (૫૩)

(થોડા જ વખતમાં) તે કીડાની અંદરેય કીડા જોવો (તુચ્છ)
 ગણાશે અને તેને દોષી ઠરાવી,^૫ તેનાં પાપ ગણી બતાવવામાં
 આવશે.^૬ (૫૪)

હે નાનક, એ (પરમાત્મા) ગુણરહિતને ગુણ અર્પે અને
 ગુણવાનમાં ગુણ પૂરે; (૫૫)

પરંતુ એ પરમાત્માને ગુણ અર્પી શકે એવો કોઈ દેખાતો
 નથી ! (૫૬)

૧. આરજા । ૨. હોર । ૩. દસૂળી । ૪. નદરિ-કૃપાદૃષ્ટિ-પ્રસન્નતા-
 રાજ્યો. ૫. આગળનું કરિ ૫૬ બંને બાજુ લાગુ થાય છે : કીટુ કરિ અને દોસી
 કરિ । ૬. ઘરે-સામાં ધરવાં.

હવે પછીની પૌડી ૮ થી ૧૧ માં સુણિણે શબ્દ પ્રધાન ભાવનો વાચક છે; તેમજ પૌડી ૧૨ થી ૧૫ માં મંનૈ શબ્દ છે. પરંતુ શું સુણિણે તથા શું મંનૈ એ સીધા શબ્દોમાં એ પદોમાં બતાવ્યું નથી. માત્ર સુણિણેથી અને મંનૈથી શું હાસલ થાય, એ વર્ણવ્યું છે.

પરંતુ ગુરુ નાનકનાં ઘણાંય ભજનોમાં નામુ સુણણા, નામુ મંનિઆ એવા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો આવે છે. જેમકે —

૧. ગુરુમુલિ સુણણા સાચા નાઠ । (મ૦ ૧, આસા, ૪-૧)

— સદ્ગુરુને મુખે સાચું નામ સાંભળવું (પામવું) [અને પછી હરવેળા તેને જપવું.....]

૨. નામુ તેરા પરવાણુ, નાનક જિન્હા સુણિકૈ મંનિઆ હઠ તિના વિટહુ કુરવાણ । (સુહીડી વાર, મ૦ ૧, પૌડી ૧૩, શ્લોક ૨)

— તારું નામ પરમાણુ છે; હે નાનક, તે નામ સદ્ગુરુ પાસેથી સાંભળીને (પામીને) જે તેમાં લવલીન થાય છે, તેને હું વારી જાઉં છું.

ઉપરાંત ૮૫મી કડીમાં ‘એસા નામુ નિરંજનુ હોઈ’ કહીને સમારોપ કરે છે, તે સુણિણે અને મંનૈ વાળાં બંને પદો માટે છે. એટલે ‘નામુ સુણિણે’ અને ‘નામુ મંનૈ’ — એમ સમજવું ઉચિત છે.

સદ્ગુરુ પાસેથી નામ સાંભળવું (સુણિણે) એટલે કે ‘પામવું’ એવો ભક્તિની પરિભાષામાં રૂઢ પ્રયોગ છે. ગુરુગ્રંથમાં એ પ્રયોગ પણ ઠેરઠેર મળે છે. જેમકે —

૧. વિનુ સતિગુર નાઠ ન પાઈએ । (સિરી રાગુ, મ૦ ૧, ૮-૮)

— સદ્ગુરુ વિના નામ ન પમાય.

૨. ગુરુમુલિ જિની નામુ ન પાઈઆ, મનમુલિ વિરથા જનમુ ગવાઈઆ ।

(મારુ, મ૦ ૧, ૧૦-૧)

— સદ્ગુરુ પાસેથી જે મનમુખ નામ ન પામ્યો, તેણે જન્મ વૃથા ગુમાવ્યો.

તેથી હવે પછીની ૮ થી ૧૧ સુધીની પૌડીઓમાં ‘સુણિણે’ પદનો અર્થ, (સદ્ગુરુ પાસે) ‘નામ પામવાથી’ એવો કર્યો છે.

પૌડી ૮

૫૭ સુણિણે સિધ ધીર સુરિ નાથ ।

૫૮ સુણિણે ધરતિ ધવલ આકાસ ।

૫૯ સુણિણે દીપ લોઅ પાતાલ ।

૬૦ સુણિણે પોહિ ન સકૈ કાલુ ।

૬૧ નાનક મગતા સદા વિગાસુ ।

૬૨ સુણિણે દૂસ પાપકા નાસુ ॥ ૮ ॥

અર્થ

(સદ્ગુરુ પાસે) નામ પામવાથી (ભક્તો) સિદ્ધ^૧ બને છે, ધીર^૨ બને છે, ઋષિ^૩ બને છે, નાથ^૪ બને છે; (૫૭)

નામ પામવાથી ધરતી, ઉજ્જવલ^૫ આકાશ, — (૫૮)

(જાંબુ વગેરે મહા-) દ્રીપો, (જુદા જુદા) લોક, અને પાતાલ બન્યાં છે; (૫૯)

નામ પામવાથી કાળની પહોંચની^૬ બહાર નીકળી જાય; (૬૦)

હે નાનક, ભક્તો^૭ સદા સુખે કલ્લોલતા રહે છે; (૬૧)

નામ પામવાથી (ખરે જ) દુઃખ-પાપનો નાશ થાય છે. (૬૨)

૧. યોગની સિદ્ધિઓ પામનાર. ૨. મુસલમાન મહાત્મા. ૩. સુરિ ૧. તેનો અર્થ દેવ પણ લઈ શકાય. ૪. યોગેશ્વર — યોગમાં નિષ્ણાત. ૫. ધવલ । ૬. નામનો મહિમા પરમાત્મા જેટલો જ બતાવવા કહ્યું છે કે, નામ પામવાથી ધરતી વગેરે બન્યાં છે. સરખાવો ‘સુખમની’, ૧૬-૫-૩, ૪ : નામકે ધારે આગાસ પાતાલ, નામકે ધારે સગલ આકાર ॥ નામકે ધારે પુરિઆ સમ મવન, નામકે સંગિ ઉધરે સુનિ સવન ॥ “આકાશ અને પાતાળ, તથા સકળ સૃષ્ટિ પણ નામને આધારે છે; નામને આધારે બધા સ્વર્ગાદિ લોક અને ભુવનો છે. એવા એ નામને (ગુરુમુખે) કાનથી સાંભળીને તેના રટણથી સૌ કોઈ ઊધરી જાય.” વળી ‘સુખમની’, ૧-૮માં તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે કે, હરિ સિમરનિ ધારી સમ ધરતા... હરિ સિમરનિ કીઓ સગલ અકારા । “હરિસ્મરણ વડે સકળ ધરતીનું ધારણ થાય છે... હરિના સ્મરણ વડે સઘળી સૃષ્ટિ રચાઈ છે.” ૭. પોહિ ન સકે કાલુ । ૮. મગતા — અર્થાત્ ગુરુ પાસેથી નામ પામી સતત સ્મરણ કરનારા.

પૌડી ૯

- ૬૩ સુણિણે ર્દસરુ બરમા ર્દદુ ।
 ૬૪ સુણિણે મુલ્લિ સારાહણ મંદુ ।
 ૬૫ સુણિણે જોગ જુગતિ તનિ મેદ ।
 ૬૬ સુણિણે સાસત સિમ્મતિ વેદ ।
 ૬૭ નાનક મગતા સદા વિગાસુ ।
 ૬૮ સુણિણે દૂલ્લ પાપકા નાસુ ॥ ૯ ॥

અર્થ

- નામ પામવાથી શિવ, બ્રહ્મા અને ઈન્દ્ર બન્યા છે; (૬૩)
 નામ પામવાથી મંદ^૧ હોય તોપણ મુખે પરમાત્માની સ્તુતિ^૨
 ગાતો થઈ જાય; (૬૪)
 નામ પામવાથી યોગ-યુક્તિ તથા શરીરનાં (ચક્ર, નાડી વગેરેનાં)
 રહસ્યો સમજાય (૬૫)
 નામ પામવાથી શાસ્ત્ર, સ્મૃતિ અને વેદ (નું હાદ^૩) અવગત
 કરે; (૬૬)
 હે નાનક, ભક્તો^૩ સદા સુખે કલ્લોલતા રહે છે; (૬૭)
 નામ પામવાથી (ખરે જ) દુઃખ-પાપનો નાશ થાય છે. (૬૮)

૧. બુદ્ધિમાં મંદ. 'પાપી' એવો અર્થ પણ લેવાય. ૨. સારાહણ । આ કૃત્તિનો અર્થ એવો પણ લેવાય કે, 'નામ પામવાથી નાના-મોટા (મુલ્લિ-મુખ્ય, મોટા; મંદ = હલકા, નાના) સૌ પરમાત્માની સ્તુતિ કરતા થાય છે.' બીજો અર્થ એવો પણ થાય કે, 'નામ પામવાથી મંદ એટલે કે નાનો - પાપી - મનુષ્ય પણ મુખ્ય (મુલ્લિ) તરીકે પ્રશંસા (સારાહણ) પામે.' ૩. મગતા - અર્થાત્ ગુરુ પાસેથી નામ પામીને સતત સ્મરણ કરનારા.

પૌડી ૧૦

- ૬૯ સુણિણે સતુ સંતોલુ ગિઆનુ ।
૭૦ સુણિણે અઠસઠિકા ઇસનાનુ ।
૭૧ સુણિણે પઢિ પઢિ પાવહિ માનુ ।
૭૨ સુણિણે લાગૈ સહજિ વિઆનુ ।
૭૩ નાનક ભગતા સદા વિગાસુ ।
૭૪ સુણિણે દૂલ પાપકા નાસુ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ

નામ પામવાથી સત્ય, સંતોષ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય; (૬૯)
નામ પામવાથી અડસઠ તીર્થોમાં નાદ્યાનું ફળ મળે;^૧ (૭૦)
નામ પામવાથી શાસ્ત્રો પઢનારા પંડિતનું માન પામે;^૨ (૭૧)
નામ પામવાથી સહેજે ધ્યાન-સમાધિ પ્રાપ્ત થાય; (૭૨)
હે નાનક, ભક્તો^૩ સદા સુખે કલ્લોલતા રહે છે; (૭૩)
નામ પામવાથી (ખરે જ) દુઃખ-પાપનો નાશ થાય છે. (૭૪)

૧. તીર્થોમાં સ્નાન કર્યે પણ જે પાપો ન ધોવાય, તે ધોવાઈ જાય છે, એવો ભાવ. ૨. શાસ્ત્રોનું રહસ્ય (મર્મર્થ) પ્રાપ્ત થવાથી, એવો ભાવ. ૩. ભગતા-અર્થાત્ ગુરુ પાસેથી નામ પામીને સતત સ્મરણ કરનારા.

પૌંડી ૧૧

- ૭૫ સુણિણે સરા ગુણાકે ગાહ ।
 ૭૬ સુણિણે સેસ પીર પાતિસાહ ।
 ૭૭ સુણિણે અંધે પાવહિ રાહુ ।
 ૭૮ સુણિણે હાથ હોવે અસગાહુ ।
 ૭૯ નાનક ભગતા સદા વિગાસુ ।
 ૮૦ સુણિણે દૂસ પાપકા નાસુ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ

- નામ પામવાથી ગુણ-સરોવરમાં^૧ મગ્ન^૨ થવાય; (૭૫)
 નામ પામવાથી શેખ, પીર અને પાદશાહ થાય;^૩ (૭૬)
 નામ પામવાથી અંધ^૪ પણ (પરમાત્માનો) રાહ પામે; (૭૭)
 નામ પામવાથી અગાધ હોય તે પણ ગમ્ય થાય; (૭૮)
 હે નાનક, ભક્તો^૫ સદા સુખે કલ્લોલતા રહે છે; (૭૯)
 નામ પામવાથી (ખરે જ) દુઃખ-પાપનો નાશ થાય છે. (૮૦)

હવે પછી ૧૨મીથી ૧૫મી સુધીની ચાર પૌંડીઓમાં ‘મંનૈ’ શબ્દ પ્રધાન છે. લગનીપૂર્વક-ભાવપૂર્વક-મનમાં ધારણ કરવું, — માં એકરસ થઈ જવું, એવા ભાવના દ્યોતક તરીકે તે શબ્દ વપરાય છે.

અર્થાત્ મંનૈ એટલે ભગવાન મનમાં વસવાથી તેમના પ્રત્યે જ લગની લાગે, અને પરમાત્મા એક જાણુ પણ વીસરાતા ન હોવાથી મન-અંતરમાં સદા ‘હરિ’, ‘હરિ’ કર્યા કરે — તેમનામાં જ લવલીન રહે, એ સ્થિતિ.

તેથી કશીને હવે પછીની પૌંડી ૧૨થી ૧૫ સુધીમાં મંને શબ્દનો અર્થ ‘નામમાં લવલીન થનાર’, અને મંનૈ શબ્દનો અર્થ ‘નામમાં લવલીન થવાથી’ એવો કર્યો છે.

૧. સરા । ૨. ગાહ — અવગાહન. ૩. તેમના જેવી આધ્યાત્મિક તેમજ આધિભૌતિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરે. ૪. અજ્ઞાની — એવો અર્થ. ૫. મગતા — અર્થાત્ ગુરુ પાસેથી નામ પામીને સતત સ્મરણ કરનારા.

પૌઢી ૧૨

- ૮૧ મંનેકી ગતિ કહી ન જાઈ ।
૮૨ જે કો કહે પિઠે પછુતાઈ ।
૮૩ કાગલિ કલમ ન લિખણહાર ।
૮૪ મંનેકા બહિ કરનિ વીચાર ।
૮૫ એસા નામુ મિરંજનુ હોઈ ।
૮૬ જે કો મંનિ જાઁ મનિ કોઈ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ

નામમાં લવલીન થનારની^૧ અવસ્થા કોણ વર્ણવી શકે? (૮૧)
જે કોઈ કહેવાનો ઉધામો કરે, તે પછી પૂરો પસ્તાય! (૮૨)
એવો કાગળ, કલમ કે લખનાર જ નથી જોયો એનું વર્ણન
કરવા બેસે! (૮૩-૪)
(પરમાત્માનું) નિરંજન^૨ નામ એવું છે; (૮૫)
તેમાં લવલીન થનાર કોઈ વિરલો^૩ જ હૃદયમાં (તેનો મહિમા)
સમજી શકે. (૮૬)

---

૧. મંનેકી । ૨. નિર્મળ, પવિત્ર. ૩. કોઈ ।

પૌઢી ૧૩

૮૭ મંનૈ સુરતિ હોવૈ મનિ બુધિ ।

૮૮ મંનૈ સગલ ભવણકી સુધિ ।

૮૯ મંનૈ મુહિ ચોટા ના સ્વાહ ।

૯૦ મંનૈ જમકે સાથિ ન જાહ ।

૯૧ ઇસા નામુ નિરંજનુ હોહ ।

૯૨ જે કો મંનિ જાળે મનિ કોહ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:

નામમાં લવલીત થવાથી^૧ મન બુદ્ધિની સુરતા^૨ જાગે; (૮૭)

નામમાં લવલીન થવાથી સકલ બ્રહ્માંડની શૂધ-બૂધ પ્રાપ્ત થાય; (૮૮)

નામમાં લવલીન થવાથી મોં ઉપર ચોટ ખાવી પડે નહિ; (૮૯)

નામમાં લવલીન થવાથી જમની સાથે જવાનું ન થાય. (૯૦)

(પરમાત્માનું) નિરંજન નામ એવું છે; (૯૧)

તેમાં લવલીન થનાર કોઈ વિરલો જ હૃદયમાં (તેનો મહિમા) સમજી શકે. (૯૨)

---

૧. મંનૈ । ૨. બુદ્ધિ ઉચ્ચ ભૂમિકાએ - સત્યના સાક્ષાત્કારની સ્થિતિએ - પહોંચે છે - જ્ઞાંભરાં પ્રજાકૃપ બને છે.

પૌડી ૧૪

- ૧૩ મંનૈ મારગિ ઠાક ન પાઈ ।
 ૧૪ મંનૈ પતિ સિઝ પરગટુ જાઈ ।
 ૧૫ મંનૈ મગુ ન ચલૈ પંથુ ।
 ૧૬ મંનૈ ધરમ સેતી સનબંધુ ।
 ૧૭ એસા નામુ નિરંજનુ હોઈ ।
 ૧૮ જે કો મંનિ જાળૈ મનિ કોઈ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ

નામમાં લવલીન થવાથી માર્ગમાં વિદ્ય^૧ નડે નહિ; (૯૩)
 નામમાં લવલીન થવાથી પત-આબરૂ સાથે^૨ પ્રગટપાણે
 આગળ વધાય; (૯૪)
 નામમાં લવલીન થવાથી (સત્યને ધોરી) માર્ગે^૩ પળે; આડ-
 પંથે ફટાવાનું ન થાય; (૯૫)
 નામમાં લવલીન થવાથી ધર્મ સાથે^૪ સંબંધ થાય. (૯૬)
 (પરમાત્માનું) નિરંજન નામ એવું છે. (૯૭)
 તેમાં લવલીન થનાર કોઈ વિરલો જ હૃદયમાં (તેનો મહિમા)
 સમજી શકે. (૯૮)

૧ ઠાક । કામક્રોધાદિ વાટપાડુઓ-જે માણસના ચિત્તાના પરિપંથી છે, (ગીતા અ૦ ૩-૩૪)-તેમના તરફનું વિદ્યન. ૨. પતિ સિઝ । ૩. મગુ । સ્વર્ગના માર્ગે કે નરકને પંથે પળતો નથી, (સીધા પરમાત્મામાં એકરૂપ થઈ જાય છે)- એવો અર્થ પણ લેવાય. મૂળ મગુ ન એવા છૂટા શબ્દોને બદલે મગુન એવો ભેગો શબ્દ કેટલાક વાંચે છે અને એવો અર્થ કરે છે કે, “નામમાં લવલીન રહેનાર પોતાને માર્ગે મગન થઈને (મગુન) ચાલે છે.” ૪. સેતી । જીવોનાં કર્મોના હિસાબ રાખનાર ધર્મરાજ પણ તેનાં કર્મોના હિસાબ રાખવાનું માંડી વાળે છે, એવો ભાવ સમજવો. અથવા, તે માણસ પછી ધર્માચરણ જ કરે છે, એવો અર્થ પણ લેવાય.

પૌઢી ૧૫

- ૯૯ મનૈ પાવહિ મોહુ દુઝારુ ।
૧૦૦ મનૈ પરવારૈ સાધારુ ।
૧૦૧ મનૈ તરૈ તારૈ ગુરુ સિલ્લ ।
૧૦૨ મનૈ નાનક મવહિ ન મિલ્લ ।
૧૦૩ એસા તામુ નિરંજનુ હોઈ ।
૧૦૪ જે કો મંનિ જાળૈ મનિ કોઈ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ

નામમાં લવલીન થવાથી મોક્ષ-દ્વાર પામે; (૯૯)
નામમાં લવલીન થવાથી પરિવારનો પણ ઉદ્ધાર થાય;^૧ (૧૦૦)
નામમાં લવલીન થવાથી ગુરુ (પોતે) તરે અને શિષ્યને પણ તારે;^૨ (૧૦૧)
નામમાં લવલીન થવાથી હે નાનક! (કયાંય) ભીખ માગવા-પાણું ન રહે. (૧૦૨)
(પરમાત્માનું) નિરંજન નામ એવું છે; (૧૦૩)
તેમાં લવલીન થનાર કોઈ વિરલો જ હૃદયમાં (તેનો મહિમા) સમજી શકે. (૧૦૪)

૧. પોતાના પરિવારને પણ નામના આધારવાળો (સાધાર - સ આધાર) કરે - એવો અર્થ પણ લેવાય છે. ૨. ગુરુનો શિષ્ય (ગુરુસિલ્લ એવો ભેગો શબ્દ લઈને) પોતે પણ તરે અને ભીખ શિષ્યોનેય તારે, - એવો અર્થ લઈ શકાય.

पौडी १६

- १०५ पंच परवाण पंच परधानु ।
१०६ पंचे पावहि दरमहि मानु ।
१०७ पंचे सोहहि दरि राजानु ।
१०८ पंचाका गुरु एकु धिआनु ।
१०९ जे को कहै करै वीचारु ।
११० करतेकै करणै नाही सुमारु ।
१११ धौल धरमु दइआका पूतु ।
११२ संतोखु थापि रखिआ जिनि सूति ।
११३ जे को बुझै होवै सचिआरु ।
११४ धवलै उपरि केता भारु ।
११५ धरती होरु परै होरु होरु ।
११६ तिसते भारु तलै कवणु जोरु ।
११७ जीअ जाति रंगाके नाव ।
११८ सभना लिखिआ बुडी कलाम ।
११९ एहु लेखा लिखि जाणै कोइ ।
१२० लेखा लिखिआ केता होइ ।
१२१ केता ताणु सुआलिहु रूपु ।
१२२ केती दाति जाणै कौणु कूतु ।
१२३ कीता पसाउ एको कवाउ ।
१२४ तिसते होए लख दरीआउ ।
१२५ कुदरति कवण कहा वीचारु ।
१२६ वारिआ न जावा एक वार ।
१२७ जो तुधु भावै साई भली कार ।
१२८ तू सदा सलामति निरंकार ॥ १६ ॥

અથ

૧

એ સંતો^૧ (પ્રભુના) સ્વીકારેલા^૨ છે; અને (બીજાઓના માર્ગદર્શક) અગ્રેસરો છે. (૧૦૫)

પ્રભુના ધામમાં^૩ તેઓ માન પામે છે. (૧૦૬)

અને રાજદરબારોમાં^૪ પણ તેઓ શોભે છે. (૧૦૭)

તેઓના ધ્યાનનો એકમાત્ર વિષય સદ્ગુરુ (અને તેમણે આપેલું નામ) જ હોય છે. (૧૦૮)

૨

જગત્કર્તાની કરણીનો સુમાર જ ક્યાં છે કે તેનો વિચાર કરીને કોઈ વર્ણવવા બેસે?^૫ (૧૦૯-૧૧૦)

પરમાત્માએ દયાપૂર્વક ધર્મરૂપી નંદી^૬ પેદા કરીને—(૧૧૧)

—તેના પ્રબંધમાં^૭ આ બધું સ્થાપી રાખ્યું હોઈ, સંતોષપૂર્વક^૮ પ્રવર્તે છે. (૧૧૨)

એ વાત જે સમજે,^૯ તે સત્ય પરમાત્મામાં રમમાણ થઈ શકે.^{૧૦} (૧૧૩)

બાકી, લોકો માને છે તેવો (સામાન્ય) નંદી (બિચારો) કેટલોક ભાર ઊંચકી શકે? (૧૧૪)

(કારણ,) આ ધરતીની આગળ પાછી કેટલીય ધરતીઓ છે! એમની પણ આગળ બીજી, અને પાછી આગળ બીજી! (૧૧૫)

એ બધીના ભાર તળે (પરમાત્માનું નહીં તો) શાનું જોર છે? (૧૧૬)

૧. પંચ । અન્યાર સુધી પૌરૂ ૮થી ૧૫ લગી, જેમનું વર્ણન કરતા આવ્યા છે, તે સંતો. ૨. પસ્વાળ—પરવાનાવાળા—માન્ય રખાયેલા. માપવાના ગજરૂપ (પ્રમાણ-રૂપ) એવો બીજો અર્થ પણ થાય. ૩. દરગહિં । ૪. દરિ રાજાનું । ૫. કહૈ । ૬. દયાનો પુત્ર ધર્મરૂપી નંદી—બળદ. નંદીનાં શીંગડાં ઉપર પૃથ્વી ટેકવાઈ રહી છે એવી પ્રચલિત માન્યતાનું અહીં ખંડન છે. ૭. સૂતિ—સૂત્રમાં. ૮. સંતોષુ । ૯. બુઝૈ । ૧૦. હોવે સચિઆફ । પ્રભુએ જ આ સૃષ્ટિ સરજી છે, તથા તેમાં પરમાત્માનો શો હુકમ છે, તે ગુરુ પાસેથી જાણે, તો જ ગુરુ પાસેથી નામ પામીને પરમાત્માની ભક્તિ કરતો થાય, એવો ભાવ સમજવો.

જીવોની જાતિઓ અને રંગોનાં નામો સરજનહારે સતત બૂટેલી (-ચાલતી) રહેતી^૧ કલમ વડે લખ્યા કર્યા છે. (૧૧૭-૧૧૮)

એનો હિસાબ^૨ કોણ લખી શકે? (૧૧૯)

એ હિસાબ લખે તોપણ કેટલો મોટો થાય! (૧૨૦)

— હે પ્રભુ! તારી કેવી કેવી શક્તિઓ! તારાં કેવાં કેવાં સ્તુતિપાત્ર રૂપો! કેટકેટલાં દાન! એ બધાંનો અંદાજ^૩ કોણ કાઢી શકે? (૧૨૧-૧૨૨)

એક શબ્દ ઉચ્ચારવા માત્રે^૪ (તે) આ આખો પસારો પાથરી દીધો છે, (૧૨૩)

— લાખો મહાસાગરો તેમાંથી થયા છે! (૧૨૪)

તારી કુદરતને કોણ વર્ણવી^૫ શકે? (૧૨૫)

તને એક વાર પણ વારી^૬ જઈ શકતો નથી. (૧૨૬)

તને જે ગમે તે ખરું! (૧૨૭)

હે નિરાકાર (પરમાત્મા), તું સદા અવિનાશી^૭ છે! (૧૨૮)

૧૦૫ : વંચ । પ્રભુએ સ્વીકારેલા - પ્રભુને પામેલા - સંતો. તેમનું જ વર્ણન 'સુણિણે' અને 'મંત્રે' વાળી આક પૌણ્યોમાં ગુરુ કરતા આવ્યા છે.

૧૧૧ : ધૌલ ધરમુ । ધૌલ એટલે ધ૧૩-બળદ-નંદી. પંજાબ તરફ એવી માન્યતા છે કે, નંદી (બળદ)નાં શીંગડાં ઉપર પૃથ્વી ટેકવવામાં આવી છે. શેષનાગ કે કાચબા (કૂર્મ) ઉપર ટેકવવામાં આવી છે, એવી બીજી માન્યતાઓ પણ છે. ગુરુ નાનક ૧૧૪મી કડીમાં તેનું ખંડન કરે છે જ; પરંતુ આ બધી પૃથ્વીઓ શાના આધારે ખરેખર ટકી રહી છે, તે પણ એ બતાવતા જાય છે. જેમકે, દયાના પુત્ર ધર્મ ઉપર પ્રભુએ આ બધું સ્થાપી રાખ્યું છે. ધર્મ એટલે પરમાત્માએ સ્થાપેલો નિયમ. એ નિયમ બીજા કોઈ પરાયાનો નથી - પિતાગુરુ પરમાત્માનો જ છે; અને

૧. વુઝી । ૨. લેલા । ૩. કૃત - ખેતરમાં ઊભી ફસલે પાક કેટલો ઊતરશે તેનો અંદાજ. ૪. ઝંકાર રૂપી શબ્દ ઉચ્ચારવા માત્રે - એવો અર્થ. સરખાવો, માફ મ૦ ૩ (૧૬-૪-૧૮) - ઓઝંકારિ સમ સુસટિ ડપાઈ । - 'એક ઓઝંકાર શબ્દ ઉચ્ચારવા માત્રે તમે આખી સૃષ્ટિ પેદા કરી છે.' ૫. કહા વીચાર । કયા જોરે વર્ણન કરી શકું? - એમ 'કવણ' સાથે 'જોર' અધ્યાહાર ગણીને પણ અર્થ કરાય છે. ૬. તન-મન ઓવારી નાખી, મારાપણું ભૂલી જાઉં - એવો ભાવ. ૭. સલામતિ ।

તે સી જીવોના અંતિમ કલ્યાણના હેતુથી જ પ્રવતવિવે હોઈ, પરમાત્માની દયાનો જ દ્યોતક છે.

૧૧૩ : હોવૈ સચ્ચિઆરુ । બહારની કુદરતને સ્વતંત્ર હસતી માનીને તથા પોતાને સ્વતંત્ર કર્તાભોક્તા માની, જીવ એ કુદરતને જાણવા તથા ભોગવવા જાય, તો કદી પરમાત્મા તરફ પહોંચી ન શકે, અને ભોગતૃષ્ણાની સાઠમારીમાં જ અટવાઈ જાય.

પરંતુ આ બધી દૃશ્યમાન કુદરત ખરી રીતે પરમાત્માએ રચેલી છે, પરમાત્મા-રૂપ છે. તથા તેનું નિયંત્રણ પણ તેમણે સ્થાપેલા નિયમ અનુસાર જ થાય છે, એમ માને અને સમજે, તો જ પરમાત્માભિમુખ થઈ અંતે ગુરુશરણ, નામસ્મરણ આદિથી પરમાત્મામાં સમાઈ જાય.

કહી ૧૨૫ : કુદરતિ કવણ કહા વીચારુ —

કુદરત શબ્દના બે અર્થ સમજવાના છે : ૧લો અર્થ—અદ્ભુત માયા—શક્તિ. જોમકે, શી તારી કુદરત છે! એટલે કેવી અદ્ભુત તારી શક્તિ છે! અને ૨જો (એ અદ્ભુત શક્તિથી સરજેલી) સૃષ્ટિ—કુદરત, એવો સામાન્ય અર્થ. અહીં કહી ૧૨૫, ૧૩૭, ૧૬૪માં પહેલો અર્થ લેવો. અર્થાત્ તારી એ અદ્ભુત શક્તિને કોણ કહી કે વિચારી શકે?

સરખાવો મારૂ મ૦ ૧, પ૦ ૧૦૩૭, ૫-૧૭-૧ :

આપે કુદરતિ કરિ કરિ દેલૈ સુંનહુ સુંનુ ઉપાહદા ॥

—પોતાની અદ્ભુત માયાશક્તિથી (બધી સૃષ્ટિ) ઉત્પન્ન કરીને તે નિહાળે છે. શૂન્યમાંથી (નિરાકાર પરબ્રહ્મમાંથી) શૂન્ય (કથાં તથ્ય વિનાનું મિથ્યા જગત) ઉત્પન્ન કર્યું છે.

‘આસા-દી-વાર’માં (પૌડી ૧) બીજો અર્થ લેવાય છે —

દુસી કુદરતિ સાજીએ કરિ આસણુ ડિઠો ચાઝ ।

—હે પ્રભુ, પછી બીજી કુદરત સરજીને તેમાં પોતાનું આસન જમાવી, (બધા ખેલ) તમે પ્રસન્નતાથી નિહાળો છો.

પૌડી ૧૭

- ૧૨૯ અસંખ જપ અસંખ માઝ ।
 ૧૩૦ અસંખ પૂજા અસંખ તપ તાઝ ।
 ૧૩૧ અસંખ ગરંથ મુલિ વેદ પાઠ ।
 ૧૩૨ અસંખ જોગ મનિ રહિ ઉદાસ ।
 ૧૩૩ અસંખ ભગત ગુણ ગિઆન વીચાર ।
 ૧૩૪ અસંખ સતી અસંખ દાતાર ।
 ૧૩૫ અસંખ સૂર મુહ મલ્લ સાર ।
 ૧૩૬ અસંખ મોનિ લિલ્લ લાઈ તાર ।
 ૧૩૭ કુદરતિ કવણ કહા વીચારુ ।
 ૧૩૮ વારિઆ ન જાવા એક વાર ।
 ૧૩૯ જો તુધુ માંઘે સાઈ મલી કાર ।
 ૧૪૦ તૂ સદા સલામતિ નિરંકાર ॥ ૧૭ ॥

અર્થ

અસંખ્ય લોકો (તારે માટે) જપ કરે છે, અને અસંખ્ય ભક્તો ભાવ-ભક્તિ ધારણ કરે છે; (૧૨૯)

અસંખ્ય પૂજકો પૂજાવિધિ આચરે છે, અને અસંખ્ય તપસ્વીઓ તપાં તપ;^૧ (૧૩૦)

અસંખ્ય પાઠીઓ મુખે શાસ્ત્ર અને વેદ પઠે છે; (૧૩૧)

અસંખ્ય જોગીઓ (તારે માટે જગત પ્રત્યે) મનથી ઉદાસ-વિરક્ત રહે છે; (૧૩૨)

અસંખ્ય સંતો તારાં ગુણ અને જ્ઞાન વિચારે છે; (૧૩૩)

(બીજા પણ) અસંખ્ય સતિયા^૨ છે, તથા અસંખ્ય દાનધર્મી છે; (૧૩૪)

૧. તપ તાઝ । ૨. સતી-સત્ય પરમાત્માનું વ્રત ધારણ કરનાર સંતો.

અસંખ્ય શૂરમાઓ છે, જે (તારે માટે) તારા તીર સામે
મોંએ^૧ સહન કરે છે;^૨ (૧૩૫)

અસંખ્ય મુનિઓ છે, જેઓ (તારા ધ્યાનની) લવલીનતામાં^૩
એકતાર રહે છે; (૧૩૬)

તારી કુદરતને કોણ વર્ણવી શકે? (૧૩૭)

તને એક વાર પણ વારી જઈ શકતો નથી. (૧૩૮)

તને જે ગમે તે ખરું! (૧૩૯)

હે નિરાકાર (પરમાત્મા), તું સદા અવિનાશી છે! (૧૪૦)

---

૧. મુહ. ૨. મલ્લ-ભક્ષણ કરે છે-સહન કરે છે. ૩. લિખ.

પૌઢી ૧૮

- ૧૪૧ અસંખ મૂરખ અંધ ઘોર ।
 ૧૪૨ અસંખ ચોર હરામલોર ।
 ૧૪૩ અસંખ અમર કરિ જાહિ જોર ।
 ૧૪૪ અસંખ મલવદ્ધ હતિઆ કમાહિ ।
 ૧૪૫ અસંખ પાપી પાપુ કરિ જાહિ ।
 ૧૪૬ અસંખ કૂડિઆર કૂડે ફિરાહિ ।
 ૧૪૭ અસંખ મલેછ મલુ મલિ સ્વાહિ ।
 ૧૪૮ અસંખ નિંદક સિરિ કરહિ મારુ ।
 ૧૪૯ નાનકુ નીચુ કહૈ વીચારુ ।
 ૧૫૦ વારિઆ ન જાવા એક વાર ।
 ૧૫૧ જો તુધુ માવૈ સાઈ મલી કાર ।
 ૧૫૨ તૂ સદા સલામતિ નિરંકાર ॥ ૧૮ ॥

અર્થ

- ઘોર અંધ એવા અસંખ્ય મૂરખો (પણ) છે; (૧૪૧)
 ચોર અને હરામખોરો^૧ અસંખ્ય છે; (૧૪૨)
 અસંખ્ય જાલિમો^૨ જોરજુલમ કરે છે; (૧૪૩)
 અસંખ્ય ગળાંકાપુરો હત્યા કમાય છે;^૩ (૧૪૪)
 અસંખ્ય પાપીઓ પાપ કર્યે જાય છે; (૧૪૫)
 અસંખ્ય કૂડ-કપટીઓ કૂડકપટ કરતા ફરે છે; (૧૪૬)
 અસંખ્ય મલેચ્છો હરામનું ખાય^૪ છે અને ગંદું બોલે છે^૫ (૧૪૭)

૧. બીજનું - હરામનું - ખાનારા. ૨. અમર । ૩. કમાહિ । પોતાનું એ ઘોર કામ કર્યા કરે છે, એ ભાવ. ૪. પોતાના હકનું નહીં એવું ખાવું એ અભક્ષ્ય-ભક્ષણ (મલુ મલિ) છે. એવું કરનારા બહુ હલકટ લોકો મ્લેચ્છ શબ્દથી અહીં અભિપ્રેત છે. ૫. મલિ - ભાખવું - બોલવું, એવો અર્થ પણ થાય ત્યારે આખ્યા કહીને અર્થ 'ગંદું બોલવું' એવો લેવાય. એટલે ઉપર આ કહીને અર્થ કરવામાં બંને અર્થો સમાવી લીધા છે.

અસંખ્ય નિંદકો માથા ઉપર નિંદાભાર વહન કર્યા કરે છે;
(૧૪૮)

નમ્ર^૧ નાનક તો એ બધું વિચારીને એટલું જ કહે છે —
(૧૪૯)

તને એક વાર પણ વારી જઈ શકતો નથી. (૧૫૦)

તને જે ગમે તે ખરું! (૧૫૧)

હે નિરાકાર (પરમાત્મા), તું સદા અવિનાશી છે! (૧૫૨)

---

૧. નીચું-નાનો, હલકો. અહીં ગુરુ પોતાને માટે નમ્રતાપૂર્વક એ વિશેષણ વાપરે છે.

પૌડી ૧૯

- ૧૫૩ અસંસ્ત્ર નામ અસંગ થાવ ।
 ૧૫૪ અગમ અગમ અસંસ્ત્ર લોચ ।
 ૧૫૫ અસંસ્ત્ર કહહિ સિરિ મારુ હોઈ ।
 ૧૫૬ અસ્તરી નામુ અસ્તરી સલાહ ।
 ૧૫૭ અસ્તરી ગિઅનુ ગીત ગુણ ગાહ ।
 ૧૫૮ અસ્તરી લિલ્લણુ ચોલણુ વાણિ ।
 ૧૫૯ અસ્તરા સિરિ સંજોગુ વચ્ચાણિ ।
 ૧૬૦ જિનિ ણહિ લિલ્લે તિસુ સિરિ નાહિ ।
 ૧૬૧ જિવ ફુરમાણ તિવ તિવ પાહિ ।
 ૧૬૨ જેતા કીતા તેતા નાઝ ।
 ૧૬૩ વિણુ નાચૈ નાહી કો થાઝ ।
 ૧૬૪ કુદરતિ કવણ કહા વીચારુ ।
 ૧૬૫ વારિઆ ન જાવા ઇક વાર ।
 ૧૬૬ જો તુધુ માચૈ સાઈ મલી કાર ।
 ૧૬૭ તૂ સદા સલામતિ નિરંકાર ॥ ૧૯ ॥

અર્થ

- અસંખ્ય તારો નામ છે, અને અસંખ્ય સ્થાન છે; (૧૫૩)
 અગમ્ય અગમ્ય એવા અસંખ્ય લોક છે; (૧૫૪)
 ‘અસંખ્ય’ કહેતાં પણ માથે દોષનો ભાર થાય. (૧૫૫)
 અક્ષર વડે અમે તારું નામ લઈએ છીએ, અને તારી સ્તુતિ^૧
 કરીએ છીએ, - (૧૫૬)
 અક્ષર વડે જ્ઞાનચર્યા કરીએ છીએ તથા તારા ગુણનાં ગીત
 ગાઈએ છીએ, - (૧૫૭)
 અક્ષરમાં અમારું લખવાનું તેમજ બોલવાનું થાય છે, - (૧૫૮)

૧. સલાહ ।

અક્ષર વડે (સૌના) લલાટે (નસીબના) લેખ લખાયા^૧ છે.
(૧૫૯)

પણ જોણે એ લેખ લખ્યા છે, તેને માથે કોઈ લેખ નથી.
(૧૬૦)

તે જેમ ફરમાવે તેમ જ બધું થાય^૨ છે. (૧૬૧)

જેટલી સૃષ્ટિ^૩ છે, તેટલું નામ^૪ (વ્યાપેલું) છે. (૧૬૨)

નામ વગરનું એકે સ્થાન નથી. (૧૬૩)

તારી કુદરતને કોણ વર્ણવી શકે? (૧૬૪)

તને એક વાર પણ વારી જઈ શકતો નથી. (૧૬૫)

તને જે ગમે તે ખરું! (૧૬૬)

હે નિરાકાર (પરમાત્મા), તું સદા અવિનાશી છે! (૧૬૭)

કડી ૧૬૦ : જિનિ एहि लिखै —

અર્થાત્ બધા જીવોને તો તેમનાં પૂર્વ કર્મોથી તેમને લલાટે જેવા લેખ લખાયા હોય તેવું અને તેટલું જ મળે છે; પણ પરમાત્માને તો તેવી કશી મર્યાદા નથી. તે તો જેમ ફરમાવે, તેમ બધું થાય છે.

सरभावो सारङ्गि, म० १, पृ० ५८८, ११-१ —

सरब जीआ सिरि लेखु धुराहू, बिनु लेखै नही कोई जीउ ।

आपि अलेखु कुदरति करि देखै, हुकमि चलाए सोई जीउ ॥

—બધા જીવોને લલાટે પ્રથમથી લેખ લખાયા હોય છે; એવા લેખ વિનાનો કોઈ જીવ નથી. પરંતુ પરમાત્મા પોતે કોઈ લેખ વિનાના છે; તે તો પોતાની માયા-શક્તિથી બધું સરજીને નિહાળે-સંભાળે છે; પોતાના હુકમથી જ બધું ચલાવે છે.

૧. વ્યાપિ — (સંસ્કૃત વ્યાખ્યા) — વિગતે વર્ણવાયા છે. ૨. તિવ તિવ પાહિ । — તેમ તેમ બધું મળે છે — ઉત્પન્ન થાય છે. ૩. કીતા — કરેલી-સર્જેલી (સૃષ્ટિ). ૪. પરમાત્માના નામને પરમાત્મા જેટલી જ મહત્તા અને વ્યાપકતા અર્પે છે. હવે પછીની પૌરીમાં જ નામથી બુદ્ધિનો મેલ કેવી રીતે ધોઈ શકાય છે, તે બેએક ઉપમાઓ આપીને, ભારપૂર્વક જણાવે છે.

પૌઢી ૨૦

- ૧૬૮ મરીણે હથુ પૈરુ તનુ દેહ ।
 ૧૬૯ પાળી ધોતૈ ઉતરસુ સેહ ।
 ૧૭૦ મૂત પલીતી કપડુ હોઈ ।
 ૧૭૧ દે સાવુણુ લઈણે ઓહુ ધોઈ ।
 ૧૭૨ મરીણે મતિ પાપાકૈ સંગિ ।
 ૧૭૩ ઓહુ ધોપૈ નાવૈકૈ રંગિ ।
 ૧૭૪ પુંની પાપી આસુણુ નાહિ ।
 ૧૭૫ કરિ કરિ કરણા લિલિ લૈ જાહુ ।
 ૧૭૬ આપે વીજિ આપેહી સ્વાહુ ।
 ૧૭૭ નાનક હુકમી આવહુ જાહુ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ

હાથ, યગ, તન-દેહ જો (મેલથી) ભરાઈ જાય, (૧૬૮)
 તો પાણી વડે ધોવાથી એ મેલ^૧ ઉતારી કઢાય; (૧૬૯)
 મૂત્રથી કપડું પલ્લીત થઈ ગયું હોય, (૧૭૦)
 તો સાબુ દઈને એને ધોઈ લેવાય. (૧૭૧)
 તેમ, બુદ્ધિ જો પાપના સંગથી ભરાઈ જાય, (૧૭૨)
 તો તેને નામનો રંગ દઈને ધોઈ શકાય. (૧૭૩)
 ‘પુણ્યશાળી’ કે ‘પાપી’ બોલવાથી^૨ ન બનાય. (૧૭૪)
 જેવાં કર્મ કરો, તેવાં લખીને લઈ જાઓ; (૧૭૫)
 પોતે વાવેલાં બીજનાં ફળ પોતે જ ભોગવો. (૧૭૬)
 હે નાનક, (પરમાત્માના) હુકમ અનુસાર આવો અને
 જાઓ!^૩ (૧૭૭)

૧. સેહ-ધૂળ, મેલ. ૨. આસુણુ-બોલવાની-મોઢાની વાતો નથી, એવા
 ભાવ. ૩. ૧૭૬મી અને ૧૭૭મી કડી ભેગી જ સમજવાની છે : પોતે વાવેલાં
 બીજનાં ફળ પોતે ભોગવો, (અને સંસારમાં આવ-જા કરો)-એવો (પરમાત્માનો)
 હુકમ છે.

પૌંડી ૨૧

- ૧૭૮ તીરથુ તપુ દહઆ દતુ દાનુ ।
 ૧૭૯ જે કો પાવૈ તિલ્કા માનુ ।
 ૧૮૦ સુણિઆ મંનિઆ મનિ કીતા માઝ ।
 ૧૮૧ અંતરગતિ તીરથિ મલિ નાઝ ।
 ૧૮૨ સમિ ગુણ તેરૈ મૈ નાહી કોહ ।
 ૧૮૩ બિણુ ગુણ કીતે ભગતિ ન હોહ ।
 ૧૮૪ સુઅસતિ આથિ બાળી બરમાઝ ।
 ૧૮૫ સતિ સુહાણુ સદા મનિ ચાઝ ।
 ૧૮૬ કવણુ સુ વેલા વસ્તુ કવણુ, કવણુ થિતિ કવણુ વારુ ।
 ૧૮૭ કવણિ સિ સ્તી માહુ કવણુ જિતુ હોઆ આકારુ ।
 ૧૮૮ વેલ ન પાઈઆ પંડતી જિ હોવૈ લેખુ પુરાણુ ।
 ૧૮૯ વસ્તુ ન પાઈઓ કાદીઆ જિ લિખનિ લેખુ કુરાણુ ।
 ૧૯૦ થિતિ વારુ ના જોમી જાળૈ રુતિ માહુ ના કોઈ ।
 ૧૯૧ જા કરતા સિરઠી કઝ સાજે આપે જાળૈ સોઈ ।
 ૧૯૨ કિવ કરિ અસ્કા કિવ સાલાહી કિઝ વરની કિવ જાણા ।
 ૧૯૩ નાનક આસ્થાણિ સમુ કો આસ્થૈ ઇકદૂ ઇકુ સિઆખા ।
 ૧૯૪ વડા સાહિબુ વડી નાઈ કીતા જાકા હોવૈ ।
 ૧૯૫ નાનક જે કો આપૌ જાળૈ અગૈ ગહઆ ન સોહૈ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ

૧

તીર્થસ્નાન, તપસ્યા, દયા અને દાનધર્મ^૧ - (૧૭૮)

એ બધાં જે કરે, તેને એક તલ જેટલી (અલ્પ) કીર્તિ^૨

મળે. (૧૭૯)

૧. દતુ દાનુ । એ બે સમાનાર્થી શબ્દોના અર્થોમાં, સામાન્ય દાન અને ખાસ પ્રસંગે અપાનું દાન એવો ભેદ પડાય છે. ૨. માનુ । બોઝોમાં સંમાનરૂપી તુલ્ય રૂપ મળે, એવો ભાવ.

માણસે તો (સદ્ગુરુ પાસેથી) નામ પામીને,^૧ તેમાં લવલીન થઈ^૨ મનમાં (પરમાત્મા પ્રત્યે) ભાવ-પ્રેમ ઊભા કરવા જોઈએ; (૧૮૦)

— અને એ આંતર તીર્થમાં^૩ દિલ ચોળીચોળીને^૪ સ્નાન કરવું ઘટે! (૧૮૧)

બધા ગુણ હે પ્રભુ તારા છે, મારા કોઈ નથી; (૧૮૨)

તું ગુણ ન અપે તો (તારી) ભક્તિ ન થઈ શકે. (૧૮૩)

તો પછી ‘સ્વસ્તિ’ (તારો જય!) એવી યાચક બ્રાહ્મણની વાણી^૫ (બોલીને તારી સમક્ષ યાચના કરવી) રહી. (૧૮૪)

તું સત્ છે, સુંદર છે, સદા આનંદરૂપ^૬ છે! (૧૮૫)

૨

એ વેળા કઈ હતી, એ વખત કયો હતો, એ નિધિ કઈ હતી, એ વાર કયો હતો? (૧૮૬)

— એ ઋતુ કઈ હતી, એ મહિનો કયો હતો, જ્યારે આ સૃષ્ટિ સરજઈ હતી? (૧૮૭)

પંડિતો એ સમય જાણતા નથી; નહિ તો પુરાણોમાં એ વિષે લખાણ હોત. (૧૮૮)

કાજઓ^૭ એ વખત જાણતા નથી; નહિ તો તેમની કિતાબમાં^૮ એ વિષે લેખ હોત. (૧૮૯)

(સૃષ્ટિસર્જનનાં) એ તિથિ,^૯ વાર, ઋતુ તથા મહિનો જોગી-શ્વરો^{૧૦} કે બીજા પણ કોઈ જાણતા નથી; (૧૯૦)

૧. સુણિઆ । જુઓ પૌંડી ૭ પછીનું વિવરણ. ૨. મંત્રિઆ । જુઓ પૌંડી ૧૧ પછીનું વિવરણ. ૩. અંતરગતિ તીરથિ । ૪. મલિ । ૫. સુઅસત્તિ । — ‘સ્વસ્તિ’ જય થાઓ ! એમ કહીને યાચક બ્રાહ્મણ દાતાને આશીર્વાદ આપે છે. આથિ બાળીં બરમાડ । — અર્થો-યાચક — બ્રાહ્મણની વાણી. ૬. સદા મનિ ચાડ । હંમેશાં અંતરમાં આનંદવાળા. સરખાવો :— સત્યમ્, શિવમ્, સુંદરમ્ । ૭. કાવીઆ । ૮. કુરાણુ । કુરાનનો અર્થ અહીં કાજઓએ લખેલી કિતાબો — વિવરણો — એવો જ લેવો. પંડિતોએ લખેલાં પુસ્તકો કે વિવરણોને જેમ પુરાણ કહેવાં છે, તેમ જ કાજઓએ કરેલાં વિવરણો માટે કુરાણુ શબ્દ વાપર્યો છે. ૯. થિતિ । ૧૦. જોગી । જ્યોતિષી એવો અર્થ પણ લેવાય છે.

જે કર્તાએ આ સૃષ્ટિ સરજી છે, તે પોતે જ એ જાણે!
(૧૮૧)

એ પરમાત્માને કેવી રીતે કહીએ, કેવી રીતે સ્તવીએ, કેવી રીતે વર્ણવીએ કે કેવી રીતે જાણી શકીએ? (૧૮૨)

હે નાનક, એકએકથી પોતાને શાણા માનનારા એમને વિષે કહેવા તો સૌ કોઈ નીકળી પડે છે - (૧૮૩)

પરંતુ જેમનું ક્યું બધું થાય છે, તે સાહેબ બહુ મોટા છે, અને તેમનું નામ (પણ) બહુ મોટું છે; (૧૮૪)

હે નાનક, જે પોતાની જાતને (ભગવાન વિષે કહેવા જેટલી) મોટી માને છે,^૧ તે આગળ જઈને પાછો પડવાનો છે.^૨ (૧૮૫)

૧. આપો જાણે । ૨ ન સોઢે । શોભવાનો નથી.

પૌડી ૨૨

- ૧૯૬ પાતાળ પાતાળ લ્લ આગાસા આગાસ ।
 ૧૯૭ આઢક ઓઢક માલિ થકે વેદ કહનિ ઇક વાત ।
 ૧૯૮ સહસ અઠારહ કહનિ કતેવા અસુલ્લ ઇકુ ઘાતુ ।
 ૧૯૯ લેખા હોઈ ત લ્લિવીણે લેસૈ હોઈ વિણાસુ ।
 ૨૦૦ નાનક વઢા આલ્લીણે આપે જાળે આપુ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ

(નીચે) પાતાળની પાર લાખો પાતાળ છે, અને (ઉપર)
 આકાશની પાર લાખો આકાશ છે; (૧૯૬)

(એ બધાના સર્જક પરમાત્માનો) અંત^૧ પામવા જતાં વેદો
 પણ થાકીને ('નેતિ' 'નેતિ' એવી)^૨ એક વાત કહી દે છે. (૧૯૭)

હજારો પુરાણો^૩ અને કિતાબો^૪ પણ કહે છે કે, મૂળે^૫ બધો
 એક જ તત્ત્વનો^૬ પસારો છે; (૧૯૮)

એ પસારાની ગણતરી^૭ (કોઈએ કરી) હોય, તો લખીએ પણ
 ખરા; પરંતુ એ ગણતરી કરવા જતાં (જ) ખતમ થઈ જવાય. (૧૯૯)

નાનક, એ પ્રભુને તો મહાન કહી દઈએ (એટલે બસ);
 તે કેટલો મોટો છે એ તો તે પોતે જાણે! (૨૦૦)

૧. ઓઢક - સીમા. ૨. 'આ નહિ' 'આ નહિ' એ રીતે ઉપનિષદોમાં મૂળ-
 તત્ત્વનું વર્ણન કરેલું છે. ૩. અઠારહ । પુરાણ અઠાર છે, એટલે 'અઠારહ' શબ્દથી
 પુરાણ અર્થ સમજવો. ૪. કુરાન, બાઈબલ, તોરત અને ઝબુર - એ ચાર 'સેમિટિક'
 એવા ભેગા નામે ઓળખાતી મુસલમાન, યહૂદી વગેરે કોમોની કિતાબો છે.
 ૫. અસુલ્લ । ૬. ઘાતુ । ૭. લેખા ।

પૌંડી ૨૩

૨૦૧ સાલાહી સાલાહિ પ્તી સુરતિ ન પાઈઆ ।

૨૦૨ નદીઆ અતૈ વાહ પવહિ સમુંદિ ન જાળીઅહિ ।

૨૦૩ સમુંદ સાહ સુલતાન ગિરહા સેતી માલુ ધનુ ।

૨૦૪ કીડી તુલિ ન હોવની જૈ તિસુ મનહુ ન વીસરહિ ॥ ૨૩ ॥

અથ^૧,

હે પ્રભુ, તારા ભક્તો^૧ તારી સ્તુતિ કરતા કરતા^૨ પોતાના જુદાપણાનું જરા જોટલું ભાન^૩ રાખી શકતા નથી : (૨૦૧)

—(જેમ) નદી અને નાળાં^૪ સમુદ્રમાં ભળી ગયા પછી તેના રૂપ જ થઈ જાય છે.^૫ (૨૦૨)

સમુદ્ર સમાન (અક્ષટ સામ્રાજ્યનો ધણી) અને ડુંગરા^૬ જોટલી^૭ ધનદોલતવાળો સુલતાન બાદશાહ પણ — (૨૦૩)

પરમાત્માને મનથી ન વીસરનાર કીડી (સમાન ભક્ત)ની તોલે ન આવે! ૨૦૪)

---

૧. સાલાહી—સાલાહણા—સ્તુતિ કરનારા ભક્તો, સંતો. ૨. સાલાહિ । ૩. સુરતિ ।
૪. વાહ—વહેણા. ૫. ન જાળીઅહિ—જુદાં જણાતાં—રહેતાં નથી. ૬. ગિરહા—
ગિરિ, પર્વત. ૭. સેતી ।

પૌડી ૨૪

- ૨૦૫ અંતુ ન સિફતી કહણિ ન અંતુ ।
૨૦૬ અંતુ ન કરણે દેણિ ન અંતુ ।
૨૦૭ અંતુ ન વેશ્વણિ સુણણિ ન અંતુ ।
૨૦૮ અંતુ ન જાપૈ કિઆ મનિ મંતુ ।
૨૦૯ અંતુ ન જાપૈ કીતા આકારુ ।
૨૧૦ અંતુ ન જાપૈ પારાવારુ ।
૨૧૧ અંતુ કારણિ કેતે બિલ્લાહિ ।
૨૧૨ તાકે અંત ન પાણ જાહિ ।
૨૧૩ એહુ અંતુ ન જાણે કોઈ ।
૨૧૪ બહુતા કહીએ બહુતા હોઈ ।
૨૧૫ વડા સાહિબુ ઝચા થાઝ ।
૨૧૬ ઝચે ઉપરિ ઝચા નાઝ ।
૨૧૭ એવઙુ ઝચા હોવૈ કોઈ ।
૨૧૮ તિસુ ઝચે કઝ જાણે સોઈ ।
૨૧૯ જેવઙુ આપિ જાણે આપિ આપિ ।
૨૨૦ નાનક નદરી કરમી દાતિ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ

સાહેબ (પરમાત્મા)ની સ્તુતિનો^૧ પાર નથી, તેમ વર્ણનનો
પણ. (૨૦૫)

તેમનાં કાર્યોનો અંત નથી, તેમ દાનનો પણ. (૨૦૬)

જોવાનો અંત નથી, તેમ સાંભળવાનો પણ. (૨૦૭)

તેમના મનના ઈરાદાનો અંતેય જાણી શકાતો નથી. (૨૦૮)

---

૧. સિફતી - સ્તુતિ - પ્રશંસા.

તેમણે સર્જેલી સૃષ્ટિનો-આ અક્ષટ વિસ્તારનો^૧-અંત પણ ક્યાં જાણી શકાય છે? (૨૦૯-૨૧૦)

એ અંત જાણવા કેટલાય વલખાં મારે છે,^૨ (૨૧૧)

છતાં તેનો અંત જાણી શકાતો નથી. (૨૧૨)

એ અંત કોઈ જાણતું નથી; (૨૧૩)

—કારણ કે, જેમ બહુ કહીએ તેમ કહેવાનું વધતું જ જાય છે.^૩ (૨૧૪)

સાહેબ (પરમાત્મા) મોટા છે, અને તેમનું સ્થાન બહુ ઊંચું છે; (૨૧૫)

અને ઊંચાથીય ઊંચું તેમનું નામ^૪ છે. (૨૧૬)

એવડો ઊંચો જે હોય — (૨૧૭)

—તે એ ઊંચાને જાણી શકે. (૨૧૮)

એ જેવડા (મહાન) છે, તે એ પોતે જ જાણે. (૨૧૯)

હે નાનકડા, એ કૃપાળુ^૫ પોતાની કૃપાદષ્ટિ વડે^૬ આપણને બધું બક્ષે છે. (૨૨૦)

૧. પારાવાર - આ છેડાથી પેલા છેડા સુધીનો વિસ્તાર. ૨. બિલ્લાહિ ।
૩. વહુતા હોઈ । ૪. અગમ્ય - અગાધ એવા પરમાત્માને તેમના નામ-સ્મરણથી પહોંચી શકાતું હોવાથી, ઊંચા એવા પરમાત્માથીય તેમના નામને ઊંચું કહ્યું છે.
૫. નદર = કૃપા; નદરી = કૃપા કરનાર, કૃપાળુ. ૬. કરમ (અરબી) = મહેર, કૃપા; કરમી = મહેર દ્વારા - કૃપા દ્વારા. .

પૌઢી ૨૫

- ૨૨૧ બહુતા કરમુ લિલ્લિઆ ના જાઈ ।
 ૨૨૨ વડા દાતા તિલુ ન તમાઈ ।
 ૨૨૩ કેતે મંગહિ જોધ અપાર ।
 ૨૨૪ કેતિઆ ગણત નહી વીચાર ।
 ૨૨૫ કેતે લ્લપિ તુટહિ વેકાર ।
 ૨૨૬ કેતે લૈ લૈ મુકરુ પાહિ ।
 ૨૨૭ કેતે મૂલ્લ લાહી લાહિ ।
 ૨૨૮ કેતિઆ દૂલ્લ મૂલ્લ સદ માર ।
 ૨૨૯ ણહિ મિ દાતિ તેરી દાતાર ।
 ૨૩૦ બંદિ લ્લલાસી માળે હોઈ ।
 ૨૩૧ હોરુ આલ્લિ ન સકૈ કોઈ ।
 ૨૩૨ જે કો લ્લાઈકુ આલ્લિ પાઈ ।
 ૨૩૩ ઓહુ જાળે જેતીઆ મુહિ લ્લાઈ ।
 ૨૩૪ આપે જાળે આપે દેઈ ।
 ૨૩૫ આલ્લિ સિ મિ કેઈ કેઈ ।
 ૨૩૬ જિસનો લ્લલ્લસે સિલ્લિતિ સાલાહ ।
 ૨૩૭ નાનક પાતિસાહી પાતિસાહુ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ

હે પ્રભુ! તારી કૃપા^૧ ઁટલી બધી છે કે તે લખી જાય નહિ; (૨૨૧)

(સૌનો) તું મોટો દાતા છે, પરંતુ (તારા મનમાં) સહેજ પણ તમા નથી. (૨૨૨)

અસંખ્ય જોદ્ધાઓ (તારી પાસે) માગ્યા કરે છે; (૨૨૩)

૧. કરમુ (અરબી).

અને બીજા પણ કેટલાય, જેમની સંખ્યા વિચારી શકાતી નથી. (૨૨૪)

કેટલાય (તારી પાસેથી બક્ષિસો પામીને) વિષયભોગમાં^૧ ક્ષીણ થઈ^૨ તૂટી મરે છે;^૩ (૨૨૫)

કેટલાય લઈ લઈને નામુકર જાય છે;^૪ (૨૨૬)

કેટલાય મૂર્ખાઓ (તું આપનાર છે, એવું જાણ્યા વિના) ભોગવ્યે જાય છે; (૨૨૭)

કેટલાય ભૂખ અને દુઃખમાં સદા સબડ્યા કરે છે; (૨૨૮)

એ બધું પણ હે દાતાર, તારું દાન^૫ છે. (૨૨૯)

બંધ અને મોક્ષ તારી મરજીથી^૬ થાય છે; (૨૩૦)

એથી વધુ^૭ કાંઈ કોઈ કહી શકે નહિ; (૨૩૧)

કોઈ મૂરખ^૮ જો કંઈ જુદું કહેવા જાય, - (૨૩૨)

તો મોં ઉપર કેટલી (લપડાક) ખાવી પડે, તે એ પોતે જાણે ! (૨૩૩)

(પ્રભુ) પોતે જીવને શું જોઈએ છે એ જાણે છે અને પોતે (તે બધું) આપે છે; - (૨૩૪)

કોઈ વિરલા જ એટલું પણ સમજે છે.^૯ (૨૩૫)

જેને તારા ગુણ ગાવાની શક્તિ તું આપે, - (૨૩૬)

તેને હે નાનક, બાદશાહોનો બાદશાહ (બન્યો) જાણવો. (૨૩૭)

૧. વેકાર - વિકારમાં. ૨. લપિ । ૩. તુટિહિ । ૪. મુકર પાહિ - મળ્યાનો ઈતકાર કરે છે, એ ભાવ. ૫. દુઃખમાં પડવાથી પણ પરમાત્માનો ડર રાખતા થાય અને ઉચ્ચ જીવનમાં આવવા પ્રયત્નશીલ થાય, એટલા માટે જ તે તેઓને દુઃખ આપ્યું હોઈ, એ પણ તારી બક્ષિસ જ છે - એવો ભાવ. અથવા કર્યાં કર્યાં પ્રમાણે ફળ મળે, એવા તે સ્થાપેલા નિયમ અનુસાર જ મળતાં હોઈ, તે આપેલું કહેવાય. ૬. માગૈ । ૭. હોર । ૮. લાહકુ - મૂરખ, જિદ્દી. ૯. આલ્હિ - કહે છે, કબૂલ કરે છે.

पौडी २६

- २३८ अमुल गुण अमुल वापार ।
२३९ अमुल वापारीए अमुल भंडार ।
२४० अमुल आवहि अमुल लै जाहि ।
२४१ अमुल भाइ अमुल्य समाहि ।
२४२ अमुल धरमु अमुल दीवाणु ।
२४३ अमुल तुल अमुल परवाणु ।
२४४ अमुल बखसीस अमुल नीसाणु ।
२४५ अमुल करमु अमुल फुरमाणु ।
२४६ अमुलो अमुल आखिआ न जाइ ।
२४७ आखि आखि रहे लिवलाइ ।
२४८ आखहि वेद पाठ पुराण ।
२४९ आखहि पढ़े करहि बखिआण ।
२५० आखहि बरमे आखहि इन्द ।
२५१ आखहि मोपी तै गोविंद ।
२५२ आखहि ईसर आखहि सिध ।
२५३ आखहि केते कीते बुध ।
२५४ आखहि दानव आखहि देव ।
२५५ आखहि सुरि नर मुनिजन् सेव ।
२५६ केते आखहि आखणि पाहि ।
२५७ केते कहि कहि उठि उठि जाहि ।
२५८ एते कीते होरि करेहि ।
२५९ ता आखि न सकहि केई केइ ।
२६० जेवडु भावै तेवडु होइ ।
२६१ नानक जाणै साचा सोइ ।

૨૬૨ જે કો આસૈ બોલુ-વિગાહુ ।

૨૬૩ તા લિલિપે સિરિ ગાવારા ગાવારુ ॥ ૨૬ ॥

અથ

હે પ્રભુ, તારા ગુણ અમૂલ્ય છે; અને (તે માટેનો) વેપાર અમૂલ્ય છે; (૨૩૮)

(એ વેપાર કરનારા) વેપારીઓ અમૂલ્ય છે, અને તેમની મૂડી^૧ અમૂલ્ય છે; (૨૩૯)

(ખરીદવા) આવનારા અમૂલ્ય છે; અને જે તેઓ (ખરીદીને) લઈ જાય છે, તે અમૂલ્ય છે; (૨૪૦)

તારો ભાવ-પ્રેમ અમૂલ્ય છે; અને તેમાં નિમગ્ન થનારા અમૂલ્ય છે;^૨ (૨૪૧)

તારો ન્યાય^૩ અમૂલ્ય છે, અને તારી કચેરી^૪ અમૂલ્ય છે; (૨૪૨)

અમૂલ્ય તારાં ત્રાજવાં^૫ છે, અને અમૂલ્ય તારાં કાટલાં^૬ છે; (૨૪૩)

તારી બક્ષિસો અમૂલ્ય છે, અને તારાં બક્ષિસપત્ર^૭ અમૂલ્ય છે; (૨૪૪)

તારી કૃપા^૮ અમૂલ્ય છે, તેમ તારાં ફરમાન પણ; (૨૪૫)

બધાં અમૂલ્યોમાં અમૂલ્ય એવા તારા ગુણોનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. (૨૪૬)

(વર્ણન કરનારા) વર્ણન કરી કરીને ચૂપ થઈ^૯ જાય છે. (૨૪૭)

વેદો, શાસ્ત્રો^{૧૦} અને પુરાણો તારા ગુણોનું વર્ણન કરે છે. (૨૪૮)

૧. મંદાર । ૨. તેમનો ભાવપ્રેમ અમૂલ્ય છે અને અમૂલ્ય એવા તારામાં તેઓ સમાઈ જાય છે—એવો અર્થ પણ થાય. ૩. ઘરમુ । ક્યાં કર્મોનો ન્યાય તોજનાર ધર્મરાજ. ૪. દીવાણુ—દીવાન-દરબાર. ૫. તુલુ । ૬. પરવાણુ । ૭. નીસાણુ—રાજનો હુકમપત્ર. ૮. કરમુ । ૯. લિલિ લાહ । વર્ણન કરનારા બોલતાં બોલતાં તારામાં લવલીન થઈ જાય છે—એવો અર્થ પણ થાય. ૧૦. પાઠ । પાઠ કરવામાં આવે છે—પઠવામાં આવે છે તે.

પંડિતો^૧ વર્ણન તેમજ વ્યાખ્યાન કરે છે. (૨૪૯)
 બ્રહ્મા તારા ગુણોનું વર્ણન કરે છે અને ઇંદ્ર પણ; (૨૫૦)
 ગોપીઆ વર્ણન કરે છે અને ગોવિંદ^૨ પણ. (૨૫૧)
 મહેશ્વર શિવ તારા ગુણોનું વર્ણન કરે છે, અને (તેમના)
 સિદ્ધો પણ; (૨૫૨)
 તે સરજેલા કેટલાય બુદ્ધો વર્ણન કરે છે. (૨૫૩)
 દાનવો તારા ગુણોનું વર્ણન કરે છે અને દેવો પણ; (૨૫૪)
 સૂરિઓ,^૩ મુનિઓ^૪ અને બીજા સેવકો^૫ પણ વર્ણન કરે
 છે. (૨૫૫)
 કેટલાય વર્ણન કરે છે, અને કેટલાય તેમ કરવા પ્રયત્ન કરે
 છે,^૬ (૨૫૬)
 વર્ણન કરતાં કરતાં કેટલાય ઊઠીને વિદાય થઈ જાય છે.^૭
 (૨૫૭)
 આટલા સરજેલા છે અને બીજા તેટલા વધુ સરજે, —
 (૨૫૮)
 તોપણ (તારા ગુણોનું) જરા જોટલું^૮ વર્ણન ન કરી શકે. (૨૫૯)
 તારી ઈચ્છામાં આવે તેવડો (મોટો) તું થઈ શકે; (૨૬૦)
 નાનક કહે છે કે, સત્ય (પરમાત્મા) જ પોતે (કેટલો મોટો
 છે એ) જાણી શકે. (૨૬૧)
 જે કોઈ બોલી-બગાડનારો તેનું વર્ણન કરવા જાય, — (૨૬૨)
 તેના કપાળે લખવું કે, એ ગમારમાં ગમાર માણસ છે.
 (૨૬૩).

૧. પઢે । પઢેલા — વિદ્વાન. ૨. કૃષ્ણ. ૩. સુરિનર — સૂરીજન — વિદ્વાનો. બીજે
 અર્થ કિનર પણ થાય. અર્ધા દેવતા (સુર) અને અર્ધા માણસ (નર). ૪. મુનિજન ।
 ૫. સેવ — સેવકો, ભક્તો. શ્વેતાંબર યતિ એવો અર્થ પણ લેવાય છે. સુરિનર,
 મુનિજન, સેવ — એ ત્રણેનો ભેગો અર્થ એવો પણ થાય કે, બ્રાહ્મણો, મુનિઓ,
 યતિઓ. ૬. આલ્પિન પાહિ । — વર્ણવવા પ્રયત્ન કરે છે. ૭. ઉઠિ ઉઠિ જાહિ —
 ઊઠીને ચાલતા થાય છે. પ્રયત્ન જ પડતો મૂકે છે, અથવા દુનિયામાંથી જ વિદાય
 થઈ જાય છે. ૮. કેઈ કેઈ ।

પૌડી ૨૭

- ૨૬૪ સો દરુ કેહા સો ઘરુ કેહા જિતુ બહિ સરવ સમાલે ।
 ૨૬૫ વાજે નાદ અનેક અસંસા કેતે વાવણહારે ।
 ૨૬૬ કેતે રાગ પરી સિઝ કહીઅનિ કેતે ગાવણહારે ।
 ૨૬૭ ગાવહિ તુહનો પઝણુ પાળી બૈસંતરુ ગાવૈ રાજા-ધરમુ દુઆરે ।
 ૨૬૮ ગાવહિ ચિતુ-ગુપતુ લિલિ જાણહિ લિલિ લિલિ ઘરમુ વીચારે ।
 ૨૬૯ ગાવહિ ઈસરુ બરમા દેવી સોહનિ સદા સવારે ।
 ૨૭૦ ગાવહિ ઇન્દ ઇન્દાસણિ બૈઠે દેવતિઆ દરિ નાલે ।
 ૨૭૧ ગાવહિ સિધ સમાધી અંદરિ ગાવનિ સાધ વિચારે ।
 ૨૭૨ ગાવનિ જતી સતી સંતોઝી ગાવહિ વીર કરારે ।
 ૨૭૩ ગાવનિ પંડિત પઢનિ સ્ત્રીસર જુગુ જુગુ વેદા નાલે ।
 ૨૭૪ ગાવહિ મોહણીઆ મનુ-મોહનિ સુરગા મહ પડાલે ।
 ૨૭૫ ગાવનિ રતન ઉપાણે તેરે અઠસઠિ તીરથ નાલે ।
 ૨૭૬ ગાવહિ જોધ મહાબલ સૂરા ગાવહિ સ્થાળી ચારે ।
 ૨૭૭ ગાવહિ સંઢ મંઢલ વરમંઢા કરિ કરિ રહે ધારે ।
 ૨૭૮ સેઈ તુધુનો ગાવહિ જો તુધુ ભાવનિ રતે તેરે ભગત રસાલે ।
 ૨૭૯ હોરિ કેતે ગાવનિ સે મૈ ચિતિ ન આવનિ નાનકુ કિઆ વીચારે ।
 ૨૮૦ સોઈ સોઈ સદા સચુ સાહિબુ સાચા સાચી નાઈ ।
 ૨૮૧ હૈ મી હોસી જાઈ ન જાસી રચના જિનિ રચાઈ ।
 ૨૮૨ રંગી રંગી માતી કરિ કરિ જિનસી માઈઆ જિનિ ઉપાઈ ।
 ૨૮૩ કરિ કરિ વેસૈ કીતા આપણા જિવ તિસદી વઢિઆઈ ।
 ૨૮૪ જો તિસુ ભાવૈ સોઈ કરસી હુકમુ ન કરણા જાઈ ।
 ૨૮૫ સો પાતિસાહુ સાહા પાતિસાહિબુ નાનક રહણુ રજાઈ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ

એ દરવાજો ક્યાં છે, અને એ મકાન ક્યાં છે, જ્યાં બેસી
 તું આ બધું સંભાળે છે! (૨૬૪)

ત્યાં કેટલા બધા વાજિત્રનાદ છે; અને તે વજડનારા^૧ પણ.
(૨૬૫)

કેટલાય રાગો રાગિણીઓ સાથે^૨ ગવાય છે; અને કેટલાય
તે ગાનારાઓ છે; (૨૬૬)

પવન,^૩ પાણી, અગ્નિ તથા ધર્મરાજ (તારા) દ્વારે ઊભા
ગાય છે;^૪ (૨૬૭)

(જીવોનાં કર્મોનો હિસાબ) જે લખી જાણે છે અને જેમના
લખેલા લેખ પ્રમાણે ધર્મરાજ (જીવોનો) ન્યાય તોળે છે, તે ચિત્ર
અને ગુપ્ત^૫ તને ગાય છે; (૨૬૮)

શિવ, બ્રહ્મા તથા તેમની સદા સોહામણી દેવીઓ જેમને તે
સજવી છે,^૬ તેઓ પણ ગાય છે; (૨૬૯)

ઇંદ્રાસન ઉપર બેઠેલો (દેવોનો રાજા) ઇંદ્ર દેવ-દેવીના ભયાર્
દરબાર સાથે^૭ ગાય છે; (૨૭૦)

સમાર્ધિમાં મગ્ન થયેલા સિદ્ધો^૮ અને (તારા જ) ચિંતનમાં
લીન થયેલા સંતો તને ગાય છે; (૨૭૧)

યતિઓ,^૯ સતિયાઓ,^{૧૦} સંતુષ્ટાત્માઓ,^{૧૧} અને દઢાત્મા^{૧૨}
વીરો^{૧૩} પણ ગાય છે; (૨૭૨)

૧. વાવળહારે । ૨. પરી સિંહ - સુંદર પ-નીઓ (રાગિણીઓ) સાથે. ૩. પડ્મ -
મરુદેવ, પાણી - વરુણદેવ, વૈસંતર - વૈશ્વાનર - અગ્નિદેવ. રાજા-ધરમ - ધર્મરાજ -
ધર્મદેવ (જે બધાનાં કર્મોનો ન્યાય ચૂકવે છે). ૪. તેમનું અસ્તિત્વ - તેમની વિભૂતિ -
એ બધો પ્રભુનો જ મહિમા છે, એ અર્થમાં તેઓ બધાં પ્રભુને ગાય છે. અથવા,
પ્રભુમાં લવલનીતાપૂર્વક તેઓ પોતાને સોંપાયેલું નિયત કર્મ કરે છે, તે પ્રભુના
ગાનરૂપ જ બની રહે છે (સરખાવો કડી ૨૭૮). ૫. શીખો ચિત્રગુપ્ત નામની એક
વ્યક્તિ નથી માનતા, પણ ચિત્ર અને ગુપ્ત એમ બે વ્યક્તિઓ માને છે : જીવનાં
પ્રગટ કર્મોને ચિત્રદેવ નોંધે છે અને ગુપ્ત કર્મોને ગુપ્તદેવ નોંધે છે. ૬. સવારે ।
૭. દરિ નાલે । ૮. સિંધ - યોગસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનારા. ૯. જતી - ઇન્દ્રિયનિગ્રહી.
૧૦. સતી - સત્યવ્રતધારી. ૧૧. સંતોષી - જાતે કર્મ ન માગનારા : પરમાત્મા જે
આપે તેમાં સંતોષ માનનારા. ૧૨. કરારે - કઠણ-કઠોર. ૧૩. વીર - પોતાના પરાક્રમ
ઉપર મુસ્તાક રહેનારા - તેઓ પણ છેવટે પરમાત્માની વિભૂતિ ઉપર જ આધાર
રાખનારા હોઈ, તેમને ગાય છે, એમ કહેવાય.

પઢનારા પંડિતો અને ઋષીશ્રેષ્ઠો દરેક યુગમાં પોતાનાં વેદ-
શાસ્ત્રો વડે તને ગાય છે;^૧ (૨૭૩)

સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ લોકની મનમોહન સુંદરીઓ પણ
ગાય છે; (૨૭૪)

તારાં ઉત્પન્ન કરેલાં રત્નો, અડસઠ તીર્થો સહિત તને ગાય
છે; (૨૭૫)

મહાબળવાન શૂરવીર યોદ્ધાઓ તથા ચારે જીવજાતિઓ^૨ ગાય
છે; (૨૭૬)

તેં રચી રચીને ધારણ કરી રાખેલાં ખંડ-માંડળ-બ્રહ્માંડો પણ
ગાય છે; (૨૭૭)

તારો જન્મના ઉપર કૃપા-ભાવ^૩ છે, તેવાં તારામાં રત રહેતાં
તારાં રસાળ ભક્તો તને ગાય છે. (૨૭૮)

બીજાં કેટલાં ગાય છે, તે તો કલ્પી પણ શકાતું ન હોઈ,
નાનક તેમની ગણતરી શી રીતે કરે? (૨૭૯)

(તે તો એટલું જ કહે કે —) તે જ, તે જ સાહેબ સદા
સાચા છે : અને તેમનું નામ પણ સદા સાચું છે. (૨૮૦)

જેમણે આ બધી રચના રચી છે, તે હંમેશ સત્ છે અને
ભવિષ્યમાં પણ હશે. તે કદી જન્મ્યા નથી,^૪ અને નાશ પામવાના
નથી!^૫ (૨૮૧)

રંગરંગના ને ભાતભાતના પદાર્થોવાળી^૬ સૃષ્ટિ^૭ જેમણે
ઉત્પન્ન કરી છે, — (૨૮૨)

તે પોતે પોતાની વડાઈને છાજે તેમ, પોતાની કૃતિની સાર-
સંભાળ^૮ રાખે છે. (૨૮૩)

૧. ‘પંડિતો અને ઋષિઓ, દરેક યુગમાં વેદો વડે તને ગાય છે’, એવો
અર્થ પણ લઈ શકાય. ૨. જાણી ચારે । ચાર જીવવર્ગો : અંડજ (ઈંડાંમાંથી જન્મતા);
જરાયુજ (ગર્ભાશયમાંથી ઓર વડે વીંટળાઈને જન્મતા); ઉદ્ભિજ (જમીન ફાડીને
નીકળતા વનસ્પતિ વગેરે); સ્વેદજ (પરસેવા વગેરેમાંથી ઉત્પન્ન થતા જૂ-લીખ વગેરે).
૩. તુષ્ટુ ભાવનિ । તું જન્મના ઉપર પ્રસન્ન છે — જેઓ તને ગમે છે, એવો ભાવ.
૪. જાહ ન । ૫. ન જાસી । ૬. જિનસી — જણસ-પદાર્થ-વર્ગ. ૭. માહ્યા — વિનાશી,
બદલાતી રહેનારી સૃષ્ટિ. ૮. બેલૈ — નજર રાખે છે.

જે તેમને ગમે તે જ તે કરે છે; તેમને (કોઈથી) હુકમ કરી શકાય નહિ; (૨૮૪)

તે બાદશાહોના પણ બાદશાહ છે : હે નાનક, સૌએ તેમની મરજી અનુસાર^૧ રહેવાનું છે. (૨૮૫)

તે સમયે જોગીઓની જમાતો બહુ ફર્યા કરતી. તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનની ગૂઢ સાધનાના અને સિદ્ધિઓના ઈશરદાર ગણાતા અને પોતાને એવી રીતે ઓળખાવતા પણ, તેમની સાથે ગુરુ નાનકને ઘણી ચર્ચાઓ થતી. ‘સિધ્ધ ગોસટિ’—સિદ્ધો સાથે ચર્ચા—એ નામનું ગુરુ નાનકે આખું કાવ્ય જ રચ્યું છે. હવે પછીની બે-ત્રણ પૌરૂષોમાં ગુરુ સાચા યોગીનાં લક્ષણ ગણાવી, સાધકે શી સાધન-સંપત્તિ ખરેખર સંપાદન કરવી જોઈએ, તે જણાવે છે. સાથે સાથે યોગીઓના ચાલુ આચારવિચારનું ખંડન પણ થાય છે.

૧. ગુરુ નાનકના ‘આસા-દી-વાર’ પૌરૂષ ૨૪માં પણ કહ્યું છે—સૌ કરે જિ તિસૈ રજાઈ—તે કામ કરવાં જે તેની મરજી અનુસાર હોય.

પૌડી ૨૮

૨૮૬ મુંદા સંતોષુ સરસુ પતુ સ્ત્રી ધિઆનકી કરહિ વિમૂતિ ।

૨૮૭ સિંથા કાલુ કુઆરી કાઢિઆ જુગતિ હંડા પરતીતિ ।

૨૮૮ આઈ પંથી સગલ જમાતી મનિ જીતૈ જગુ જીતુ ।

૨૮૯ આદેસુ તિસૈ આદેસુ ।

૨૯૦ આદિ અનીલુ અનાદિ અનાહતિ જુગુ જુગુ ઈકો વેસુ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ

સંતોષરૂપી કાને મુદ્રા-કુંડળ,^૧ (ખોટાં કામ કરતાં) લજ્જારૂપી^૨
પાત્ર અને ઝોળી,^૩ (પ્રભુના) ધ્યાનરૂપી ભભૂત, - (૨૮૬)

મૃત્યુની^૪ યાદરૂપી કંથા-ગોદડી, કુંવારી (પવિત્ર) કાચારૂપી
યોગ-યુક્તિ,^૫ (શ્રદ્ધા) પ્રતીતિ રૂપી દંડ, - (૨૮૭)

— બધા પ્રત્યે બંધુભાવ^૬ રૂપી આઈપંથનું^૭ વ્રત, તથા (પોતાના)
મનને જીતવારૂપી આખા જગતને જીતવાની સિદ્ધિ,^૮ (— એ સાચા
જોગીનાં લક્ષણ ધારણ કરો!) (૨૮૮)

નમસ્કાર^૯ એ પ્રભુને હજો - (૨૮૯)

— જે સર્વના આદિ છે, કલંકરહિત (શુભ્ર) છે,^{૧૦} અનાદિ
છે, અવિનાશી^{૧૧} છે, અને યુગોના યુગો સુધી એકસ્વરૂપ (જ)
રહે છે. (૨૯૦)

૧. જોગીઓ બે કાને બે મુદ્રા-કુંડળ પહેરે છે. સંતોષનાં પણ બે સ્વરૂપ છે :
(૧) પ્રાપ્ત થયેલામાં સંતોષ માનવો; (૨) અપ્રાપ્તની ઈચ્છા ન કરવી. ૨. સરસુ -
શરમ. ૩. જોગીઓ ભિક્ષા માગતાં પ્રથમ પાત્ર આગળ ધરે છે. તે ભરાઈ જાય
એટલે ઝોળીમાં ઠાવવી બે છે. ૪. કાલુ । કાળ એટલે મૃત્યુ, તેની યાદ. ૫. જુગતિ ।
૬. સગલ જમાતી । - એક જમાતના હોવાપણારૂપી બંધુભાવ સકળ મત-પંથ પ્રત્યે
દાખવો. ૭. આઈ (માતા પાર્વતી - દુર્ગા)નો પંથ કરીને જોગીઓના બાર પંથોમાંનો
એક છે. જોગીઓના બાકીના ૧૧ પંથો પ્રત્યે સમાન બંધુભાવ તેઓ ધારણ કરે છે.
ગુરુ નાનક એ વ્રત બધા પ્રત્યે ધારણ કરવાનું કહે છે. ૮. યોગીઓમાં સિદ્ધિઓ
મેળવવાની ધખણ બહુ હોય છે. તે સિદ્ધિને સ્થાને મનને જીતવાની સિદ્ધિ મેળવવાની
વાતને ગુરુ આગળ કરે છે. ૯. આદેસુ । જોગીઓ એકબીજાને મળે ત્યારે નમસ્કાર
કહેતી વેળા આદેશ કહીને નમસ્કાર કરે છે, ૧૦. અનીલુ । ૧૧. અનાહતિ ।

પૌડી ૨૯

- ૨૯૧ ભુગતિ ગિઆનુ દ્વિઆ મંદારણિ ઘટિ ઘટિ બાજહિ નાદ ।
 ૨૯૨ આપિ નાથુ નાથી સમ જાકી રિધિ સિધિ અવરા સાદ ।
 ૨૯૩ સંજોગુ વિજોગુ દુઃ કાર ચલાવહિ લેચે આચહિ માગ ।
 ૨૯૪ આદેસુ તિસૈ આદેસુ ।
 ૨૯૫ આદિ અનીહુ અનાદિ અનાહતિ જુગુ જુગુ ઈકો વેસુ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ

(જોગીઓનું રૂપક આગળ ચલાવે છે -)

પરમાત્માનું જ્ઞાન એ ભોજન છે, (ગુરુની) દયા^૧ એ ભોજન પૂરું પાડનાર ભંડારણ છે; અને ઘટ-ઘટમાં વાજે છે, તે (જમવાના તેડા રૂપ) નાદ^૨ છે; (૨૯૧)

‘નાથ’^૩ પરમાત્મા પોતે છે, જેમણે આખી સૃષ્ટિ નાથી રાખી છે; અને રિદ્ધિ-સિદ્ધિ^૪નો સ્વાદ તો નુરુછ - ત્યાજ્ય^૫ છે; (૨૯૨)

૧. ગુરુ પાસેથી જ અધ્યાત્મજ્ઞાન મળી શકે. ગુરુ દયાપૂર્વક તે આપે જ જાય છે - એ અર્થમાં દયા ગુરુનાનકને મન ભંડારણ છે. ૨. જોગીઓને જમવા ઊઠવાનું કહેવા અમુક નાદ કરવાનો વિધિ છે. ગુરુ ઘટઘટમાં વાજતા અનાહત નાદને - જને ધ્યાની યોગી ઈશ્વર-સાક્ષાત્કાર લખતે સાંભળે છે - તેને જ્ઞાનરૂપી ભોજન માટે તેડા તરીકે કરાતા નાદ તરીકે ઓળખાવે છે. ૩. જોગીઓના મહંત - ગોરખ, ચર્ખટ, મંજલ, ઘુંગુ, ગોપી, પ્રાણ, સુરત, ચંબ વગેરે નવ ‘નાથ’ પ્રસિદ્ધ છે. ૪. યોગીઓમાં રિદ્ધિ-સિદ્ધિ કેટલી મેળવી તેની પડપૂછ વધારે હોય છે. તેને અનુ-લક્ષીને ગુરુ એ બધીને નુરુછ-ત્યાજ્ય ગણાવે છે. અભિમા, લલિમા, મહિમા, ગરિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય, ઈશિત્વ અને વશિત્વ - એ આઠ સિદ્ધિઓ છે. ૫. અંબરા - અપર-નુરુછ.

સંજોગ અને વિજોગ^૧ એ બંને કારભારી^૨ છે, જોઓ (ક્યાં કર્મના) લેખા મુજબ^૩ જેના ભાગમાં^૪ જે આવે તે પહોંચાડે છે.
(૨૯૩)

(એ બધું જેમની મરજી પ્રમાણે ચાલી રહ્યું છે) તે પ્રભુને નમસ્કાર હજો - (૨૯૪)

— જે સર્વના આદિ છે, કલાંકરહિત (શુભ્ર) છે, અનાદિ છે, અવિનાશી છે, અને યુગોના યુગો સુધી એકસ્વરૂપ (જ) રહે છે.
(૨૯૫)

૧. વસ્તુઓનું મળવું કે છૂટા પડવું. ૨. કાર । ૩. લેખું એટલે હિસાબ - ગણતરી. ૪. ભાગ । - નસીબ અર્થ પણ લેવાય.

પૌઢી ૩૦

૨૯૬ ઇકા માઈ જુગતિ વિઆઈ તિનિ ચેલે પરવાણુ ।

૨૯૭ ઇકુ સંસારી ઇકુ મંડારી ઇકુ લાણ દીવાણુ ।

૨૯૮ જિવ તિસુ માવૈ તિવૈ ચલાવૈ જિવ હોવૈ ફુરમાણુ ।

૨૯૯ ઓહુ વેસૈ ઓના નદરિ ન આવૈ બહુતા ઇહુ વિહાણુ ।

૩૦૦ આદેસુ તિસૈ આદેસુ ।

૩૦૧ આદિ અનીહુ અનાદિ અનાહતિ જુગુ જુગુ ઇકો વેસુ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ

(એમ કહેવામાં આવે છે કે, માયા-શક્તિ રૂપી) માતા એક (બ્રહ્મા) સાથે સંયોગ^૧ થતાં શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ^૨ ત્રણ પુત્રો^૩ પ્રસવી છે; (૨૮૬)

જેમાંનો એક સર્જક^૪ છે; એક પાલનકર્તા^૫ છે; અને એક સૃષ્ટિનો^૬ સંહારક^૭ છે. (૨૮૭)

(પરંતુ ખરી રીતે તો) તે (પરમાત્મા) જેમ ઠીક લાગે તેમ, પોતાના હુકમ મુજબ (આ બધું) ચલાવે છે. (૨૮૮)

તે (સૌને) જુએ છે, પણ (પોતે) તેઓની નજરે પડતા નથી, એ ભારે નવાઈની વાત છે. (૨૮૯)

તે પ્રભુને નમસ્કાર હજો — (૩૦૦)

—જે સર્વના આદિ છે, કલંકરહિત (શુભ્ર) છે, અનાદિ છે, અવિનાશી છે, અને યુગોના યુગો સુધી એકસ્વરૂપ (જ) રહે છે. (૩૦૧)

૧. જુગતિ । ૨. પરવાણુ — પ્રમાણભૂત — શાસ્ત્રકથિત. ૩. ચેલૈ — ચેટક-આજ-સંતાન. ૪. સંસારી — કુટુંબકબીલો ઊભો કરનાર બ્રહ્મા. ૫. મંડારી — પાલણપોષણ કરનાર વિષ્ણુ. ૬. દીવાણુ — દરબાર; આ બધો સૃષ્ટિરૂપી વિસ્તાર ૭. લાણ — લણે-કાપે-સંહારે. (તે કામ કરનારા મહેશ્વર — શંકર)

પૌડી ૩૧

૩૦૨ આસણુ લોહ લોહ મંડાર ।

૩૦૩ જો કિંછુ પાઢઆ સુ ઇકા વાર ।

૩૦૪ કરિ કરિ વેસૈ સિરજણહાર ।

૩૦૫ નાનક સંચેકી સાચી કાર ।

૩૦૬ આદેસુ તિસૈ આદેસુ ।

૩૦૭ આદિ અનીલ અનાદિ અનાહતિ જુગુ જુગુ ઇકો વેસુ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ

(જોગીઓના રૂપકનો ઉપસંહાર કરે છે —)

પ્રભુનું આસન અને તેમનો ભંડાર દરેક લોકમાં^૧ છે;

(૩૦૨)

જે કંઈ તેમાં મૂકેલું છે, તે એકવારકું જ મૂકી દીધેલું છે.^૨

(૩૦૩)

એ બધું સરજી સરજીને સર્જનહાર તેને નીરખે-સંભાળે છે; (૩૦૪)

નાનક; એ સાચા (પ્રભુ)ની કરુણી^૩ પણ સાચી છે. (૩૦૫)

તે પ્રભુને નમસ્કાર હજી — (૩૦૬)

— જે સર્વના આદિ છે, કલંકરહિત (શુભ્ર) છે, અનાદિ છે, અવિનાશી છે, અને યુગોના યુગો સુધી એકસ્વરૂપ (જ) રહે છે.

(૩૦૭)

૧. લોહ લોહ । ૨. પાઢઆ — મળેલું — ભરેલું. ૩. કાર ।

પૌડી ૩૨

૩૦૮ ઇકદૂ જીમૌ લલ્લ હોહિ લલ્લ હોવહિ લલ્લવીસ ।

૩૦૯ લલ્લુ લલ્લુ ગેઢા આલીઅહિ એકુ નામુ જમદીસ ।

૩૧૦ એતુ રાહિ પતિ પવઢીઆ ચઢીએ હોહ ફીસ ।

૩૧૧ સુણિ ગલા આકાસકી કીટા આઈ રીસ ।

૩૧૨ નાનક નદરી પાઈએ કૂઢી કૂઢે ઠીસ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ

એક જીભની લાખ થાય; એ લાખ (પાછી) વીસ લાખ થાય; (૩૦૮)

અને (તે દરેક જીભ) લાખ લાખ વાર^૧ એક જગદીશનું નામ રટે; (૩૦૯)

એ માર્ગે જગન્પતિ(ને પામવા)ની સૌડી^૨ છે; તેની ઉપર ચડીને તેમની સાથે એકથ પામીએ. (૩૧૦)

આકાશ (જેવા સંત-)ની વાત^૩ સાંભળી, (જમીન ઉપર આળોટતા) કીડાને પણ જુસ્સો ચડી આવે છે.* (૩૧૧)

પરંતુ હે નાનક, પ્રભુની કૃપાદષ્ટિ થાય તો તેમને પામી શકીએ; બીજી બધી (ચાલાકીની) મિથ્યા વાતો મિથ્યા ગંખાં^૪ છે (ને પાછી પડે છે). (૩૧૨)

૩૧૧-૨ : ગુરુ નાનક પોતે અપનાવેલા સાધન-માર્ગને 'સહજ' વાચકથી કેરકેર ઉલ્લેખે છે. મનની હકથી દેખાદેખા જે સાધન કરાય, એ નકાર્યું જાય છે. ગુરુની સેવા કરી, મનના મેલ કાપી નાખનાર આજ્ઞાકારી (ગુરુમુખ) શિષ્ય જે સાધન સહેજે કરે, તે જ સાધન, અધિકારી બન્યા વિનાનો મનમુખ કરવા જાય, તેથી કર્યું ન વળે - ઊલટો તે પાછો જ પડે.

૧. ગેઢા । ૨. પવઢીઆ । - પૌડી - સીડી. ૩. ગલા । ૪. આઈ રીસ ।
૫. ઠીસ - ગપ.

પૌઢી ૩૩

- ૩૧૩ આશ્વણિ જોરુ ચુપૈ નહ જોરુ ।
 ૩૧૪ જોરુ ન મંગણિ દેણિ ન જોરુ ।
 ૩૧૫ જોરુ ન જીવણિ મરણિ નહ જોરુ ।
 ૩૧૬ જોરુ ન રાજિ માલિ મનિ સોરુ ।
 ૩૧૭ જોરુ ન સુરતી ગિઆનિ વીચારિ ।
 ૩૧૮ જોરુ ન જુગતી છુટૈ સંસારુ ।
 ૩૧૯ જિસુ હથિ જોરુ કરિ વેસૈ સોહ ।
 ૩૨૦ નાનક ઉત્તમુ નીચુ ન કોહ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ

(જીવને) બોલવાનું જોર નથી કે ચૂપ રહેવાનું જોર નથી;
 (૩૧૩)

- માગવાનું જોર નથી કે આપવાનું નથી; (૩૧૪)
- જીવવાનું જોર નથી કે મરવાનું નથી; (૩૧૫)
- મન જેમને માટે માતી ઊઠે છે,^૧ તેવાં રાજ્ય કે માલ-મિલકતનું જોર (જીવને) નથી. (૩૧૬)

ધ્યાન-સુરતા (લગાવવા)નું જોર નથી; કે જ્ઞાન-વિચારનું પણ.
 (૩૧૭)

સંસારમાંથી છૂટવાની સાધના-યુક્તિનું (કશું) જોર જીવને નથી; (૩૧૮)

જેમના હાથમાં એ બધું જોર છે, તે (ઈશ્વર) આ બધું રચીને સંભાળી રહ્યા^૨ છે. (૩૧૯)

હે નાનક, (એ બાબતમાં) કોઈ ઉત્તમ નથી કે કોઈ નીચ નથી. (૩૨૦)

૧. મનિ સોર - મનમાં શોરજકોર મથાવી મૂકે છે. ૨. આ કડીનો એવો અર્થ પણ બેવાય કે, 'જેને પોતાના હાથમાં જોર લાગતું હોય તે કશી બુઝે!'

પહેલી જ પૌણીમાં જે જણાવ્યું છે કે, સોનૈ, ચુપૈ કે બીજા હજારો ચતુરાઈઓથી પણ ‘સચિઆરા’ થવાનું નથી, તેનો જ પડથો આ ઉઝમી પૌણીમાં પણ છે. ઈશ્વરને પામવાની બાબતમાં કીટ જેવા જીવની કશી કરામત (સિઆણવા કે જુગતી) કામ ન આવી શકે. ૩૨મી, ૫૩મી વર્ગે કડીમાં જણાવેલ નદર એટલે કે, પ્રભુની કૃપા-દૃષ્ટિ જ તેમાં કારગત નીવડી શકે. ઉપનિષદોમાં પણ, ‘યમેવૈષ વ્રુણુતે તેન લભ્યઃ - જેને એ પરમાત્મા પસંદ કરે, તેના વડે જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે’-એમ કહ્યું છે. અને ગુરુ આશ્વાસન આપે છે કે, જેના હાથમાં એમ પસંદ કરવાનું - એ બધું બક્ષવાનું જોર છે, તે પરમાત્મા ‘આ બધું રચીને સંભાળી રહ્યા છે’ (કડી ૩૧૯). અર્થાત્ યોગ્ય લાયકાત દાખવનાર જીવને તે પોતાની સાથે ‘ફક્કીસ’ (કડી ૩૧૦) થવાની - પોતામાં સમાઈ જવાની સીડી આપી દે છે.

અત્યાર સુધી કહેલી બાબતના સિદ્ધાવલોકન રૂપે, ગુરુ નાનક, ઈશ્વરને માર્ગે સાધક જીવ યાત્રા શરૂ કરે, ત્યારથી માંડીને તે જે જે ભૂમિકાઓ સર કરતો જાય, તે કુલ પાંચ ભૂમિકાઓને પાંચ ‘ખંડ’ નામે હવે રજૂ કરે છે : (૧) ધરમખંડ, (૨) ગિઆન-ખંડ, (૩) સરમખંડ, (૪) કરમખંડ, (૫) સચખંડ.

પૌઢી ૩૪

- ૩૨૧ રાતી રૂતી થિતી વાર ।
 ૩૨૨ પવણ પાળી અગની પાતાલ ।
 ૩૨૩ તિસુ વિચિ ધરતી થાપિ રત્ની ધરમસાલ ।
 ૩૨૪ તિસુ વિચિ જીઅ જુગતિ કે રંગ ।
 ૩૨૫ તિનકે નામ અનેક અનંત ।
 ૩૨૬ કરમી કરમી હોઈ વીચારુ ।
 ૩૨૭ સચા આપિ સચા દરવારુ ।
 ૩૨૮ તિથે સોહનિ પંચ પરવાણુ ।
 ૩૨૯ નદરી કરમિ પવૈ નીસાણુ ।
 ૩૩૦ કચ પકાઈ ઓથે પાઈ ।
 ૩૩૧ નાનક ગઈઆ જાપૈ જાઈ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ

રાત-ઋતુ, તિથિ^૧-વાર, પવન, પાણી, અગ્નિ, પાતાળ —
 (૩૨૧-૨)
 તેમની વચ્ચે ધર્મક્ષેત્ર^૨ એવી ધરતી (પ્રભુએ) સ્થાપી છે. (૩૨૩)
 તે (ધરતી)માં કેટલાય પ્રકારના^૩ જીવો ગોઠવ્યા^૪ છે, (૩૨૪)
 — જેમનાં નામ અનેક અનંત છે. (૩૨૫)
 (તે જીવોની) કર્મો પ્રમાણે ન્યાય તોળાય છે; (૩૨૬)
 પરમાત્મા પોતે સાચા છે અને તેમનો ન્યાય-દરબાર પણ
 સાચો છે. (૩૨૭)
 તે દરબારમાં (પ્રભુએ) જેમને સ્વીકાર્યા હોય એવા જાતો^૫
 શોભે^૬ છે — (૩૨૮)

૧. થિતી । ૨. ધરમસાલ — ધર્મરાજનો ન્યાય જ્યાં થાવે છે — અર્થાત્ કર્મ
 મુજબ જ્યાં કૃણ મળે છે, તેવું ધર્મક્ષેત્ર — કર્મક્ષેત્ર. ૩. કે રંગ — કેટલાય રંગના
 — જાતિના — પ્રકારના — યોગના. ૪. જીઅ જુગતિ — જીવોની યોજના. ૫. પંચ પરવાણુ —
 જુઓ ક્ષેત્ર ૧૦૫ અને ત્યાં તે શબ્દ ઉપરની નોંધ. ૬. સોહનિ ।

(પરમાત્માની) ક્ષમાભરી કૃપાદષ્ટિ^૧ વડે તેઓ નિશાન^૨ પામી જુદા તરવાયા છે. (૩૨૯)

(જીવોનું) કાચાપાણું કે પાકાપાણું ત્યાં નક્કી થાય છે; (૩૩૦)

હું નાનક, ત્યાં ગયે (બધું) પરખાઈ^૩ જાય છે. (૩૩૧)

ધરતી એ ‘ધરમસાલ’ છે - એટલે કે ત્યાં કર્મ પ્રમાણે ન્યાય તોળાય છે (ક્રી ૩૨૬) - અર્થાત્ ફળ મળે છે. સંતપુરુષો - ગુરુનું શરણ પામેલા લોકો - પરમાત્માની ક્ષમાભરી કૃપાદષ્ટિના અધિકારી બને છે (ક્રી ૩૨૯). અને સત્ય એવા પરમાત્માની કૃપાદષ્ટિ એ એવું પ્રબળ તથ્ય છે કે, ગમે તેવા દુઃખ-પાપના પહાડ પણ ત્યાં ન ટકી શકે.

આ ભૂમિકાનું નામ ગુરુએ ‘ધરમખંડ’ જણાવ્યું છે. પ્રભુએ જેમને સ્વીકાર્યા છે - માન્ય રાખ્યા છે, તેવા સંતો આ ભૂમિકાએ પહોંચીને શોભે છે (ક્રી ૩૨૮).

૧. નદરી કરમિ । નદર એટલે ‘કૃપાદષ્ટિ.’ કરમ (અરબી)નો અર્થ ક્ષમા - દયા. અર્થાત્ તેઓ એવાં કર્મ કરી, પરમાત્માની ક્ષમા-કૃપાના અધિકારી બને છે.
૨. નિશાન એટલે પ્રભુમાં લવલીન થનાર સાધકને પ્રાપ્ત થતો મુખ ઉપર લટલે ફૂલનો રાતો રંગ. ૩. જાપૈ જાઈ - જણાઈ જાય.

પૌંડી ૩૫

- ૩૩૨ ધરમસંડકા પહો ધરમ ।
 ૩૩૩ ગિજ્ઞાનસંડકા, આસહુ કરમ ।
 ૩૩૪ કેતે પવણ પાણી વૈસંતરુ કેતે કાન્હ મહેસ ।
 ૩૩૫ કેતે બરમે ઘાઙ્ગિતિ ઘડીઅહિ રૂપ રંગકે વેસ ।
 ૩૩૬ કેતીઆ કરમ મૂમી મેર કેતે કેતે ધૂ ઉપદેસ ।
 ૩૩૭ કેતે ઇન્દ ચંદ સૂર કેતે કેતે મંડલ દેસ ।
 ૩૩૮ કેતે સિધ બુધ નાથ કેતે કેતે દેવી વેસ ।
 ૩૩૯ કેતે દેવ દાનવ મુનિ કેતે કેતે રતન સમુંદ ।
 ૩૪૦ કેતીઆ સ્વાળી કેતીઆ બાળી કેતે પાત નરિંદ ।
 ૩૪૧ કેતીઆ સુરતી સેવક કેતે નાનક અંતુ ન અંતુ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ

ધર્મખંડનો આ કાયદો^૧ છે; (૩૩૨)

હવે જ્ઞાનખંડનો ક્રમ^૨ કહીએ — (૩૩૩)

કેટલાય મરુતો,^૩ કેટલાય વરુણો,^૪ કેટલાય અગ્નિઓ,^૫ કેટલાય કનૈયાઓ^૬ અને કેટલાય શિવો^૭ છે; (૩૩૪)

કેટલાય બ્રહ્માઓ^૮ કેટલાય પ્રકારનાં^૯ રૂપ-રંગ, ધડથા કરે છે; (૩૩૫)

કેટલીય (આપણી આ ધરતી જેવી) કર્મભૂમિઓ છે, કેટલાય મેરુઓ^{૧૦} છે, કેટલાય ધ્રુવો^{૧૧} અને તેમના ઉપદેશો છે. (૩૩૬)

૧. ધરમ — ધર્મ — કાયદો. ૨. કરમ — ક્રમ. ૩. પવણ । ૪. પાણી । ૫. વૈસંતરુ । ૬. કાન્હ — કૃષ્ણ — વિષ્ણુ. ૭. મહેસ — મહેશ્વર. ૮. ઘાઙ્ગિતિ — ઘડવૈયા — ઘડનારો — રચનારો. ૯. કે વેસ — વેશ-સ્વરૂપવાળાં. ૧૦. મેરુ પર્વતની આસપાસ પોતાના ચંદ્ર-સૂર્ય સાથે ધરતી ધૂમે છે, એમ મનાય છે. ૧૧. ધ્રુવ — જેની આસપાસ આખું જગતમંડળ ધૂમે છે, તે ભક્તિમાં અડગતાની — નિશ્ચયની — શીખ સીને આપી રહ્યા છે. અથવા પૌરાણિક કથા પ્રમાણે સદ્ગુરુ નારદે ધ્રુવકુમારને, પરમાત્મા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવા, તેનો ઉપદેશ આપ્યો હતો — તે અર્થ પણ બઈ થકાય.

કેટલાય ઈન્દ્રો છે, ચંદ્રો છે, સૂર્યો છે; કેટલાંય મંડળો છે અને કેટલાય દેશો^૧ છે; (૩૩૭)

કેટલાય સિદ્ધો, બુદ્ધો, નાથો છે; અને કેટલાંય દેવી-સ્વરૂપો^૨ છે; (૩૩૮)

કેટલાય દેવો, દાનવો, મુનિઓ છે; કેટલાંય રત્નો અને સમુદ્રો છે; (૩૩૯)

કેટલીય યોનિઓ^૩ છે, કેટલાંય શાસ્ત્રો^૪ છે, કેટલાય રાજવંશો^૫ છે; (૩૪૦)

કેટલાય (પ્રભુમાં) સુરતાવાળા સેવકો છે, જેમનો હે નાનક, અંત જ નથી! (૩૪૧)

ગુરુ પાસેથી નામ પામીને તેમાં લવલીન થનાર સંતની મન-બુદ્ધિની સુરતા જાણે છે અને તેને સકલ બ્રહ્માંડની શુધ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે (કડી ૮૭-૮૮). ગુરુએ કડી ૩૩૪થી ૩૪૧માં એની કંઈક આંખી કરાવી છે.

ત્રીજા ગુરુ અમરદાસે અનંદુ સ્તોત્રના ૩૮મા પદમાં જણાવ્યું છે તેમ — ગુરુ દુઆરે લાઈ માવની, હકના દસવા દુઆરુ દિલાહઆ ॥

તહ અનેક રૂપ નાઝ નવ નિધિ તિસદા અંતુ ન જાઈ પાહઆ ॥

“કોઈ વિરલાને ગુરુના ચરણમાં ભાવ થાય, ત્યારે પ્રભુ તેને દશમું દ્વાર ઉઘાડી આપે છે.

“તે દ્વાર ઊઘડતાં જ ત્યાં તેને જે (અનંત લોકનાં) અનેક નામ-રૂપ જોવા મળે છે તથા નવ નિધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેના વર્ણનનો પાર નથી.”

૧. દેસ — મુલક — નક્કર જમીન. ૨. દેવી વેસ । વેસ એટલે પ્રકારો — જાતિઓ.
૩. સ્થાણી — જીવજાતિઓ. જુઓ કડી ૨૭૬ ઉપરની નોંધ. ૪. વાણી — શાસ્ત્રવાણી.
૫. પાત નરિંદ = નરેન્દ્રોની પંક્તિઓ — વંશો.

પૌંડી ૩૬

- ૩૪૨ ગિજાનસંઢ મહિ ગિજાનુ પરચંડુ ।
 ૩૪૩ તિથૈ નાદ વિનોદ કોઢ અનંદુ ।
 ૩૪૪ સરમસંઢકી બાળી રૂપુ ।
 ૩૪૫ તિથૈ ઘાઢતિ ઘડીએ બહુતુ અનૂપુ ।
 ૩૪૬ તાકીઆ ગલા કથીઆ ન જાહિ ।
 ૩૪૭ જે કો કહે પિછૈ પહુતાહ ।
 ૩૪૮ તિથૈ ઘડીએ સુરતિ મતિ મનિ બુધિ ।
 ૩૪૯ તિથૈ ઘડીએ સુરા સિધા કી સુધિ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ

- જ્ઞાન-ખંડમાં પ્રચંડ જ્ઞાનતેજ છે; (૩૪૨)
 ત્યાં નાદ-વિનોદ^૧ અને કરોડો આનંદ છે. (૩૪૩)
 (પછીના) કલ્યાણ-ખંડનું^૨ લક્ષણ^૩ ૩૫ છે. (૩૪૪)
 ત્યાં બહુ જ અનુપમ ઘાટ^૪ ધડાય છે; (૩૪૫)

૧. ‘સુખમની’માં ગુરુ અર્જુનદેવ (મ૦ ૫) જણાવે છે—

પ્રમકે સિમરનિ અનહદ દ્યુનકાર ।

સુલ પ્રમ સિમરનકા અન્તુ ન પાર ॥ - અષ્ટ૦ ૧-૭.

—પ્રભુના સ્મરણથી અનાહતનાદ સંભળાતો થાય છે; તે સુખનો અંત કે પાર નથી. ગ્રંથસાહેબમાં આ અનાહત નાદનો પંચ સવદ (પાંચ પ્રકારનાં વાજિત્રોના સૂર) તરીકે પણ ઉલ્લેખ આવે છે. તે સ્વર સંભળાવા લાગતાં તેના અલૌકિક આનંદમાં લીન થતું થતું મન હરિ-રસમાં છેક જ ડૂબી જાય છે. ‘વિનોદ’ એટલે તો સકળ બ્રહ્માંડની શુદ્ધબુદ્ધ પ્રાપ્ત થવાથી થતી નૃત્તિ. ૨. મૂળ શબ્દ ‘સરમ’ છે. તેને, શરમ, શ્રમ, અને શર્મ (કલ્યાણ) એમ ત્રણ રીતે જુદા જુદા અર્થકારો સમજાવે છે. ગમે તે અર્થ સ્વીકારો, પણ એ ભૂમિકા સુરતા-સૂધ (સાક્ષાત્કાર)ની છે, એ કદી ૩૪૮-૩૪૯ના શબ્દો ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. ૩. બાળી-નામ-વર્ણન - લક્ષણ. ૪. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના અનોખા ઘાટ.

જેની વાત સરખી પણ ન કરી શકાય. (૩૪૬)

જે કોઈ કહેવા જાય, તે પાછળથી પરનાય. (૩૪૭)

ત્યાં સુરતા,^૧ ચેતના, મન અને બુદ્ધિ ઘડાય છે; (૩૪૮)

(તથા) સુરો^૨ અને સિદ્ધોની પ્રજ્ઞા^૩ પણ. (૩૪૯)

૩૪૪ : જ્ઞાનખંડની ભૂમિકા વટાવી, સાધક પછી શર્મ (કલ્યાણ)-ખંડમાં પ્રવેશ કરે છે. તે હવે તેને પ્રાપ્ત થતા ‘લલ્લ’ કૃત્વના રાતા રંગથી જુદો પડે છે. તેથી આ ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરનારનું લક્ષણ ‘રૂપ’ કહ્યું છે. ત્યાં આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના બહુ જ અનુપમ ઘાટ ઘડાય છે. જેની વાત સરખી કરી ન શકાય (કડી ૩૪૬). કારણ, ત્યાં સુરતા-ચેતના-મન-બુદ્ધિ ઘડાય છે; અર્થાત્ સુરો અને સિદ્ધોની ઋતંભરા પ્રજ્ઞા ત્યાં પ્રાપ્ત થાય છે (કડી ૩૪૯).

૧. સુરતિ । સાધકમાં કે ભક્તમાં એકનિષ્ઠ લવલીનતાથી જે સુરતા જાગે છે તે. ૨. અહીં સામાન્ય ‘દેવ’ અર્થ નથી; પણ ‘આસા-દી-વાર’માં ગુરુ નાનક કહે છે તેમ ‘માણસમાંથી દેવ’ બનેલ અધ્યાત્મયાત્રીનો અર્થ છે. ૩. સુધિ । સુંદર શૂષ-બૂધ; અર્થાત્ પ્રજ્ઞા જે ઋતંભરા (સત્યના-તત્ત્વના સાક્ષાત્કારથી ભરપૂર) હોય છે.

પૌડી ૩૭

- ૩૫૦ કરમચંડકી વાણી જોરુ ।
 ૩૫૧ તિથૈ હોરુ ન કોઈ હોરુ ।
 ૩૫૨ તિથૈ જોધ મહાબલ સૂર ।
 ૩૫૩ તિન મહિ રામુ રહિઆ મરપૂર ।
 ૩૫૪ તિથૈ સીતો સીતા મહિમા માહિ ।
 ૩૫૫ તાકે રૂપ ન કથને જાહિ ।
 ૩૫૬ ના ઓહિ મરહિ ન ઠાગે જાહિ ।
 ૩૫૭ જિનકૈ રામુ વસૈ મન માહિ ।
 ૩૫૮ તિથૈ મગત વસહિ કે લોઅ ।
 ૩૫૯ કરહિ અનંદુ સચા મનિ સોઈ ।
 ૩૬૦ સચચંડિ વસૈ નિરંકારુ ।
 ૩૬૧ કરિ કરિ વેચૈ નદરિ નિહાલ ।
 ૩૬૨ તિથૈ ચંડ મંડલ વરમંડ ।
 ૩૬૩ જે કો કથૈ ત અન્ત ન અન્ત ।
 ૩૬૪ તિથૈ લોઅ લોઅ આકાર ।
 ૩૬૫ જિવૈ જિવ હુકમુ તિવૈ તિવ કાર ।
 ૩૬૬ વેચૈ વિગસૈ કરિ વીચારુ -
 ૩૬૭ નાનક કથના કરડા સારુ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ

(૧)

કૃપા-ખંડનું^૧ લક્ષણ^૨ જોર^૩ છે. (૩૫૦)

૧. કરમચંડ । સર ૦ કડી ૩૫૩ : તિન મહિ રામ રહિઆ મરપૂર । તે ભૂમિકાએ સંતમાં પરમાત્મા ખુદ ભરપૂર વ્યાપી રહે છે - વસે છે. તેથી તેઓ ફરી માયામાં ઠગાતા નથી (કડી ૩૫૬), અને જન્મ-મરણના ફેરામાંથી નીકળી જાય છે (ના ઓહિ મરહિ). ૨. જુઓ ૩૪૪મી કડીમાં આવતા 'વાણી'નો શબ્દાર્થ. ૩. પૌડી ૩૩ જુઓ. જીવમાં જોર નથી : ઈશ્વરમાં - તેની કૃપામાં - જોર છે; ને તે વડે જ તરી શકાય છે. અર્થાત્ કૃપાખંડમાં પ્રવેશતાં જ ઈશ્વરનું જોર સંતને મળી રહે છે; અને જોરની બાબતમાં તે ઈશ્વર જ બની રહે છે.

ત્યાં આ સિવાયના બીજા^૧ કોઈ નથી :- (૩૫૧)

ત્યાં (સાચા ભક્તો અર્થાત્) મહાબળી જોદ્ધાઓ અને શૂર-
માઓ છે - (૩૫૨)

—જેમનામાં રામ ભરપૂર (વ્યાપી) રહેલા છે; (૩૫૩)

—અને જેઓ (પરમાત્માના) મહિમામાં ઓતપ્રોત^૨ છે.
(૩૫૪)

તેમના સ્વરૂપનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. (૩૫૫)

તેઓ પછી મરે નહિ કે ફરીથી (માયામાં) ઠગાય નહિ —
(૩૫૬)

—જેમના મનમાં રામ વસેલા છે. (૩૫૭)

કેટલાય લોકના^૩ ભક્તો ત્યાં (એ ખંડમાં) વસે છે; (૩૫૮)

તેઓ આનંદ કરે છે, કારણ કે, સત્ય-પરમાત્મા તેમના મનમાં
પ્રગટ થયા છે. (૩૫૯)

(૨)

‘સચખંડ’માં તો નિરાકાર (પરમાત્મા) પોતે વસે છે. (૩૬૦)

(આખી સૃષ્ટિને) સરજી સરજીને તે સંભાળે છે,^૪ અને કૃપા
વડે ન્યાય કરે છે. (૩૬૧)

ત્યાંનાં ખંડ-મંડળ-બ્રહ્માંડની — (૩૬૨)

—વાત કોઈ કરવા જાય, તો તેનો પાર ન આવે — (૩૬૩)

ત્યાં કેટલાય લોક છે અને લોક દીઠ જુદા જુદા આકાર છે;
(૩૬૪)

જેવો^૫ તેમનો હુકમ, તેવી એ કૃતિઓ છે. (૩૬૫)

એ બધીને જોઈ-સંભાળીને તે ખુશ^૬ થાય છે. એ બધું
વિચારમાં લાવીને કહેવું, એ તો હે નાનક, લોઢાના ચણા^૭ (ચાવવા)
જેવું કઠણ છે. (૩૬૬-૭)

૧. હોર । ૨. સીતો સીતા—સિવાઈ ગયેલા—જોડાઈ ગયેલા. ૩. કર્મભૂમિ
કહેવાતી આપણા જોવી કેટલીય કર્મભૂમિઓ છે; એમનો પાર ન હોઈ શકે, એ
ભાવ. ૪. વેલૈ । નિહાળે—જુએ—સંભાળ રાખે. ૫. જિવ જિવ—જેવો જેવો.
૬. વિગસે । વિકસે—પ્રફુલ્લ થાય. ૭. સારુ—પોલાદ.

૩૫૦-૩૫૮ : શ્રમખંડ પછીની ભૂમિકા ‘કરમલંક’ અર્થાત્ કૃપાખંડ. તે ખંડનું લક્ષણ ‘જેર’ છે. ઈશ્વરની કૃપા પ્રાપ્ત થતાં જે જેર જીવને પ્રાપ્ત થાય છે, તેના વડે તે જીવ કેટકેટલાં જોત્રો સર કરી બે છે. તેથી સાધક તે ભૂમિકાએ મહાબળી જોઈએ — શૂરમા બની રહે છે; કારણકે, તેનામાં રામ ભરપટ્ટે વ્યાપી રહ્યા હોય છે. તે શૂરમાઓ પરમાત્માના મહિમામાં જ ઓતપ્રોત બન્યા હોઈ, તેમના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું જતું નથી.

૩૬૦-૩૬૭ : ‘કરમખંડ’થી આગળની ભૂમિકા એટલે નિરંકાર — પરમાત્મા પોતે! ‘સચખંડ’માં સાધક અને પરમાત્મા વચ્ચે ભેદ જ રહેતો નથી. જીવના અજ્ઞાનનું કોટલું તૂટી જતાં, તે પોતે ‘સચિઆર’ બની રહે છે. ગુરુ નાનક તે દશા-ભૂમિકાનું વર્ણન આ શબ્દોમાં જ કરે છે : ત્યાંની વાત કોઈ કરવા જાય, તો તે “બોઠાના ચણા ચાવવા જેવું કઠણ છે.” (કડી ૩૬૩-૩૬૭)

એ સ્થિતિની ભવ્યતાનાં કલ્પનામાં કંઈક દર્શન કરાવ્યાં — ન કરાવ્યાં ને ગુરુ નાનક આપણને ઝટપટ ધરતી ઉપર પાછા લાવી દે છે; અને એ અંતિમ ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરવા શી સાધના કરવી જોઈએ — શી લાયકાત મેળવવી જોઈએ, તેની વાત (પૌંડ્રી ૩૮માં) માંડે છે.

પૌઢી ૩૮

૩૬૮ જતુ પાહારા ધીરજુ સુનિઆરુ ।

૩૬૯ અહરણિ મતિ વેદુ હયીઆરુ ।

૩૭૦ મઝ સલા અગનિ તપ તાઝ ।

૩૭૧ માંઢા માઝ અંમૃતુ તિતુ ઢાલિ ।

૩૭૨ ઘઢીએ સવદુ સઘી ઢકસાલ ।

૩૭૩ જિન કઝ નદરિ કરમુ તિન કાર ।

૩૭૪ નાનક નદરિ નદરી નિહાલ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ

સંયમરૂપી^૧ પાડ^૨ અને ધીરજ^૩રૂપી સોની - (૩૬૮)

બુદ્ધિરૂપી એરણ, અને અધ્યાત્મજ્ઞાન^૪રૂપી હયોડો; (૩૬૯)

(ઈશ્વરના) ભયરૂપી ભૂંગળી^૫ અને તપસ્યારૂપી તાતો^૬ અગ્નિ;

(૩૭૦)

તથા પ્રેમ-ભક્તિરૂપી મૂસ-પાત્ર,^૭ તેમાં (પ્રભુના નામ-સ્મરણ રૂપી) અમૃતરસ^૮ ઢાળે; (૩૭૧)

૧. જતુ । ૨. પહારા - સોનીની કામ કરવાની જગા. (જેમ લુહારની કોઢ કહેવાય છે.) ૩. દૃઢતા - સ્થિરતા - અટળતા. ૪. વેદુ । ગુરુ કે શાસ્ત્ર મારફત પ્રાપ્ત થતું અધ્યાત્મજ્ઞાન. ૫. સલા । સોની અગ્નિને તેજ કરવા જે કૂંકણીમાંથી કૂંકો મારે છે તે. ૬. તાઝ । ૭. માંઢા । ૮. અંમૃત । ગ્રંથસાહેબમાં 'અમૃત' શબ્દ પ્રભુના નામ સાથે વપરાય છે. સરઠ અંમૃત નામુ ચલે જપિ નાલા । (સૂહી, મ૦ ૫, ધરુ ૩, ૨-૩૨-૩૮). નાનક અંમૃત નામ સદા સુલદાતા (માઝ, મ૦ ૩, અષ્ટ૦ ૧૬). નામ-જપને સીધા અમૃત શબ્દથી ઉલ્લેખ્યાના દાખલા પણ ઘણા છે, જેમકે:- વારંવાર વાર પ્રમુ જપીએ, પી અંમૃતુ હહ મનુ તનુ પ્રપીએ । સુખ૦ ૧૭-૬. ૧. - વારંવાર નિરંતર પ્રભુનું નામ જપીએ; એ અમૃત પીને મનમાં અને તનમાં તૃપ્ત થઈએ.

ત્યારે એ સાચી ટંકશાળમાં અનાહત નાદ (રૂપી સાચો સિક્કો) ધડાય. (૩૭૨)

જેમના ઉપર (પ્રભુની) કૃપા થાય, તેઓ આ કામ કરી શકે; (૩૭૩)

હે નાનક, (પ્રભુ) પોતાના કૃપાકટાક્ષથી એમને ન્યાય કરી મૂકે છે. (૩૭૪)

૩૭૦-૩૭૨ : પરમાત્માનો ભય અને પરમાત્મા પ્રત્યે ભાવ (મહા-માહ) આ બંને સાથે જ જોઈએ. રાગ ગૌરી ગુઆરેરી (મ૦ ૧) ૩-૧માં ગુરુ નાનક એ જે વચ્ચેનો સંબંધ આ પ્રમાણે દર્શાવે છે—

मैं बिनु कोइ न लंघसि पारि मैं भउ राखिआ भाइ सवारि ।

— પરમાત્માના ભય વિના કોઈ સંસારને પાર કરી શકે નહિ; કારણકે, પરમાત્મા પ્રત્યેનો પ્રેમ તેમના ભય વડે જ ખીલી ઊઠે છે.

કડી ૩૭૨ : ઘડીએ સવદુ સચી ટકસાલ—

એ સાચી ટંકશાળમાં અનાહત નાદ (રૂપી સાચો સિક્કો) ધડાય.

અહીં સવદુ—શબ્દ એટલે અનાહત નાદરૂપી શબ્દ—ધ્વનિ—ધ્વનિ.

નામસ્મરણરૂપી અમૃત ભાવપ્રેમરૂપી મુસમાં ઢાળે, તે અનાહત નાદરૂપી ચલણી સિક્કો સાચી ટંકશાળમાં ધડી શકે, એવો ભાવ. સરખાવો—

गुरु सेवाते नामे लागा, तिस कउ मिलिआ जिमु मसतकि भागा ।

... જાસુ જપત મુસકલુ કહ્યું ન વનૈ, જાસુ જપત સુણિ અનહત ધુનૈ ॥

—જેના લલાટમાં—ભાગ્યમાં લખ્યું હોય, તેને પૂરા ગુરુ મળે; અને તેમની સેવાથી પામેલા નામમાં લગની લાગે. એ નામનો જપ કરવાથી બધી મુશ્કેલીઓ ટળી જાય અને અનાહત નાદ સૂણવા પામે. (ગૌરી, મ૦ ૫, પૃ૦ ૨૩૬, ૨-૭)

नामु जिनकै मनि वसिआ, वाजै सबद घनेरे ।

—જેના મનમાં તારું નામ વસે, તેનામાં (પાંચ અનાહતનાદરૂપી) ધણેરા નાદ ગાજી ઊઠે છે. (રામકવી, મ૦ ૩, અનંદુ-૩)

राग रामकवी, म० ३, अनंदु - पमां कहुं छे—

धुरि करमि पाइआ तुधु जिन कउ सि नामि हरिके लागे ।

कहै नानक तुह सुखु होआ तितु घरि अनहदु वाजे ॥

—પૂર્વના પુણ્યબળે તમે જેને બક્ષો, તે તમારા નામમાં લાગે. નાનક કહે છે કે, તે (પરમ) સુખ પ્રાપ્ત કરે અને તેના અંતરમાં અનાહત નાદ ગાજી ઊઠે.

શ્લોક

પવણુ ગુરુ પાણી પિતા, માતા ધરતિ મહતુ ।
 દિવસુ રાતિ દુઈ દાઈ દાઈઆ રેલૈ સગલ જગતુ ॥ ૧ ॥
 ચંગિઆઈઆ બુરિઆઈઆ વાચૈ ધસુ હદૂરિ ।
 કરમી આપો આપણી કે નેઢૈ કે દૂરિ ॥ ૨ ॥
 જિની નામુ ધિઆઈઆ ગૅ મસકતિ ઘાલિ ।
 નાનક તે મુસ ઉજલે કેતી છૂટી નાલિ ॥ ૩ ॥

શ્લોક^૧

પવન ગુરુ છે, પાણી પિતા છે, અક્ષટ ધરતી માતા છે;
 દિવસ અને રાત (એ બે) દાઈ-દાયાણ^૨ છે, (જેમને ખોળે)
 સકળ જગત ખેલી રહ્યું છે; (૧)
 (જીવોનાં) સારાં અને નરસાં કર્મો ધર્મરાજ સમક્ષ વંચાશે—
 અને (પોતાનાં) કર્મો અનુસાર આપોઆપ કોઈ (પરમાત્માની)
 નજીક^૩ જશે કે દૂર જશે. (૨)
 જેમણે નામ ધ્યાયું, તે કોશિશ કરીને^૪ પાર ઊતરી ગયા;
 હે નાનક, તેમનાં મોં ઊજળાં થઈ ગયાં અને બીજા કેટલાય
 તેમની સાથે છૂટી ગયા. (૩)

[સમાપ્ત]

૧. જપુજનો આ ઉપસંહારક શ્લોક ગુરુ અંગદે રચ્યો છે. એક-બે શાબ્દિક ફેર સાથે આ શ્લોક તેમની વાણીમાં માઝકી વાર, પૌડી ૧૭ પછી શ્લોક ૨ તરીકે મળે છે. ૨. દાઈ દાઈઆ । રાતે બાળકને સંભાળનાર દાઈ, અને દિવસે સંભાળનાર દાયાણ. ૩. નેઢૈ । ૪. મસકતિ ઘાલિ ।

જપુજી

વિશેષ નોંધ

જપુજીની પૌડીઓ સાથે જરૂરી વિવરણ ઉમેરવામાં આવ્યું છે જ; પરંતુ વધારે પડતું લાંબું વિવરણ ઉમેરવાથી મૂળ વાંચવામાં અગવડ પડશે એમ માની, જે કડીઓ ઉપર વધારે વિવરણની જરૂર જણાઈ, તે અહીં 'વિશેષ નોંધ' તરીકે છેવટે આપ્યું છે. વાચક તેનો ઉપયોગ કરશે, એવી આશા છે.

વિશેષ નોંધની શરૂઆતમાં તે તે કડીનો નંબર તથા મૂળના જે ભાગ ઉપર વિવરણ છે, તે મૂકવામાં આવ્યાં છે.

વિશેષ નોંધ

આદિમંત્ર : ‘ગુરપ્રસાદિ - ગુરુની કૃપાથી. સરખાવો -

ગુરપ્રસાદી પાઠ્યા જાઈ ।

હરિ સિંહ ચિત્તુ લાગે ફિરિ કાલુ ન લાઈ ॥

- ગુરુની કૃપાથી (પરમાત્મા) મળી શકે; અને એક વાર હરિમાં ચિત્ત લાગ્યું કે પછી કાળ તેને ખાઈ શકતો નથી. (રાગ ધનાસરી, મ૦ ૧, ૨-૪-૨૭૫)

ગુરપ્રસાદી ઉઘરે સચા નામુ સમાલિ ।

- (હે ભાઈ, જગત મોટી જાળમાં ફસાયું છે) તેમાંથી ગુરુની કૃપાથી સત્ય (પરમાત્માના) નામનું સ્મરણ કરીને જ ઊગરી શકાય. (રાગ મારૂ, મ૦ ૧, ૨-૨૭૬)

ગુરપ્રસાદી કરહુ કિરપા લેહુ જમહુ ઉઘારે ।

- ગુરુની કૃપાથી (હે પરમાત્મા) દયા કરો અને જમના હાથમાંથી ઉગારી લો. (રાગ વડલસ, મ૦ ૧, ૨-૫)

અહિનિસિ હરિ જસુ ગુરપ્રસાદિ ।

- ગુરુની કૃપાથી રાતદિવસ હરિના ગુણ ગવાય. (રાગ આસા, મ૦ ૧, ૮-૮)

મનિ તતુ અવિગતુ ધિઆઈઆ ગુરપ્રસાદી પાઠ્યા ।

- મનમાં નિરંકાર પરમાત્માનું ધ્યાન ધર્યું અને ગુરુની કૃપાથી તેમને પામ્યો. (રાગ ગૂજરી, અષ્ટપદી, મ૦ ૧, ૧-૬)

આદિમંત્ર : જપુ - નામનો જપ કરો.

એક ઝંકાર પરમાત્માનો જપ કરો એટલે કે તેમના નામનો જપ કરો, એવો અર્થ લેવાનો છે. ગુરુઓનો માર્ગ નામના જપનો માર્ગ હોવાથી, તેમની વાણીમાં ‘નામ’ના ઉલ્લેખ વિના ‘જપ કરો’ એટલું પણ ઠેરઠેર આવે છે. જમકે -

હરિ જપુ જપિ રિદૈ ધિઆઈ હે ।

- પરમાત્માના નામનો જપ કરો અને જપીને પરમાત્માનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરો. [મારૂ, મ૦ ૧ (પૃ૦ ૧૦૨૫) ૬-૫]

ચિત્તુ ગુરુ પારુ ન પાવે કોઈ, હરિ જપીએ પારિ ઉતારા હે ।

- વિના ગુરુ કોઈ પાર ન પામી શકે; (તેમના આપેલા) પરમાત્માના નામનો જપ કરીને પાર ઊતરી જવાય. [મારૂ, મ૦ ૧ (પૃ૦ ૧૦૩૦) ૪-૧૦-૧૧]

ઘરિ રહુ રે મન મુગધ હાને ।

રામ જપહુ અંતરગતિ ધિઆને ॥

- હે મૂર્ખ અણસમજુ મન! તું (બહાર ભટકવાને બદલે) ઘરમાં જ (ઠેકાણે) રહે, અને અંતર્મુખ થઈ ધ્યાનપૂર્વક રામનું નામ જપ. (મારૂ, મ૦ ૧, પૃ૦ ૧૦૩૦; ૪-૧૦-૧)

કહી ૬ : હુકમિ - હુકમ.

હુકમ અને હુકમ કરનાર પરમાત્મા એ બે જુદા નથી. પરમાત્મા એક જ છે અને તેમના સિવાય બીજું કંઈ નથી; એટલે પરમાત્મા કોને હુકમ કરે? પરમાત્માનો સંકલ્પ કે મરજી એને જ દરબારી પરિભાષામાં 'હુકમ' કહ્યો છે.

એટલે બીજી પૌડીમાં હુકમી હોવનિ આકાર, હુકમી હોવનિ જીઅ વગેરે જે વિધાનો છે, તે પરમાત્માના અર્થમાં જ સમજવાનાં છે. જેમકે પરમાત્માએ આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી છે, ઇં. ૦.

પરંતુ પહેલી પૌડીની છઠ્ઠી કડીમાં જે કહ્યું છે — 'હુકમિ રજાઈ ચલણા નાનક' લિલિઆ નાલિ' ત્યાં જીવને માટે પરમાત્માનો જે હુકમ છે તેની વાત છે.

પરંતુ જો તે હુકમ પરમાત્માએ આપણાં અંતરમાં અંકિત કરી રાખેલો છે, તો આપણે તે અનુસાર કેમ ચાલતા નથી કે કેમ આપણને તે દેખાતો નથી?

તેના જવાબમાં જ જાણે કહી રાખ્યું હોય તેમ પમી કડીમાં કૂડ-અજ્ઞાનનું કોટલું તોડવાની વાત જણાવી છે. એટલે કે, આપણાં અંતર ઉપર કૂડ-અજ્ઞાનનું કોટનું ફરી વળેલું છે. તેથી આપણે પરમાત્માના હુકમથી ઊલટા જ ચાલીએ છીએ.

તો પછી તે કોટલું તોડવા શું કરવું? તેનો જવાબ પણ, આદિમંત્રમાં ગુરુ નાનકે સૂત્રરૂપે આપી દીધો છે કે —

‘૧ ઝંકાર સતિનામ...ગુરપ્રસાદિ જગુ’ ।

— જેમનું નામ સત્ય છે એવા એક ઝંકાર (પરમાત્માના નામ)નો ગુરુની કૃપાથી જપ કરો.

એમાં ગુરુ નાનકના માર્ગની મુદ્દાની બંને બાજતોનો ઉલ્લેખ આવી જાય છે :

૧. ગુરુ, ૨. નામ.

ગુરુ નાનક ગુરુ માટે ‘પૂરે ગુરુ’ (પૂરા)* એવું વિશેષણ વાપરે છે. પૂરા એટલે પરમાત્મારૂપ બનેલા. સામાન્ય ભક્ત કે સંતની અહીં વાત નથી. પોતાનું જુદું જીવપણું - અહંપણું સદંતર મિટાવીને જે પરમ ભાવને - પરમાત્મભાવને પામ્યા છે તેવા ગુરુ. અર્થાત્ પરબ્રહ્મરૂપ બની ગયેલા બ્રહ્મજ્ઞાની ગુરુ.

જીવ પરમાત્માથી છૂટો પડેલો - મૂઠ-અજ્ઞાની છે; ‘કૂડ’ની વચ્ચે જ બેઠેલો છે. તે જીવભાવ તેણે તોડવાનો છે. એ તોડવાનું શક્ય ત્યારે જ બને, જ્યારે પોતાનો જીવભાવ તોડી પરમાત્મારૂપ બનેલા ગુરુનું શરણ તે સ્વીકારે - તેમનાં સેવા-સંગથી તેમની કૃપા પ્રાપ્ત કરીને તેમના બતાવેલા માર્ગે ચાલે - તેમણે આપેલા પરમાત્માના નામનો જપ કરે.

* જુઓ ‘સિધ્ધ-ગોસાઈ’ (૩૪) - ‘પૂરે ગુરતે નામુ પાઠ્યા જાદ્’ - પૂરા ગુરુ પાસેથી નામ પમાય.

અને અહીં જ ગુરુ નાનકના માર્ગની બીજી મુખ્ય બાબત આવીને ઊભી રહે છે — નામ. ગુરુ નાનક પરમાત્માના ‘નામ’ને ‘સતિ’ નામ એટલે કે સાચું નામ (સાચુ નાદ,^૧ સાચી નાદ^૨) કહે છે અર્થાત્ તે નામનો જપ કરવાથી ભ્રમ-અજ્ઞાન-નરક ટળી જાય છે. પરંતુ તે સાચું નામ ‘પૂરા’ ગુરુ જ આપી શકે.

‘સિધ-ગોસટિ’માં સિદ્ધ જોગીઓ ગુરુ નાનકને સીધા જ પ્રશ્ન પૂછે છે કે, તમે કહો છો તેવા ગુરુ શી રીતે મળે? ત્યારે ગુરુ નાનક એટલે જ જવાબ આપે છે કે, પરમાત્માની કૃપા હોય તો જ તેવા ગુરુનો ભેટો થાય.^૩ અર્થાત્ જીવે જન્મોજન્મ સદાયરજુ કરતા કરતા એ લાયકાત મેળવવાની છે. તેનો બીજો કોઈ ધોરી કે રાજમાર્ગ નથી.

પણ ગુરુઓના માર્ગમાં દશવિધી પરમાત્માના ‘નામ’ની વાત જરા વધારે વિગતથી સમજવા જેવી છે. નામ એટલે સીધા સાદો ‘વર્ણાત્મક અક્ષરો’ એટલે જ અર્થ નથી. અલબત્ત, ગુરુ આપણને પ્રથમ તો વર્ણાત્મક અક્ષરોરૂપ જ નામ આપે છે. પણ વર્ણાત્મક નામ મળ્યું એ આખી વાતનો છેડો નથી. એ નામમાં લવલીન થવાય — તેનો જપ પરાક્રાન્ધાએ પહોંચે, ત્યારે અજપા-જપ ઊભો થઈ, આપણામાં ગાજતા જીવ — જગત — સર્વના મૂળરૂપ અનાહત નાદ સાથે અનુસંધાન પામે છે; અર્થાત્ અનાહત નાદરૂપી પરમાત્મામાં તે એક થઈ જાય છે. એ અનાહત નાદમાં એક થઈ જવું, એ જ સત્ય પરમાત્માને પામવા — અર્થાત્ સત્ય પરમાત્મારૂપ થઈ જવું.^૪

સિરી રાગ, મ૦ ૧, ધ્રુ ૩, ૧-૫માં ગુરુ નાનક આ બધી ચચના સમારોપ કરતા હોય તેમ જણાવે છે —

સતસંગતિ કેસી જાણીએ જિતુ મિલિરે નામુ વચ્ચાણીએ ।

एको नाम हुकमु है नानक सतिगुरि दिआ बुझाइ जीउ ॥

— સત્પુરુષનો સંગ થયો કોને કહેવાય? — કે જે મળતાં નામ જપતા થવાય. ‘એક’ પરમાત્માનું નામ જ પરમાત્માનો ‘હુકમ’ છે અને સદ્ગુરુ જ તે આપણને પમાડી શકે.

એટલે સદ્ગુરુ પાસેથી નામ પામીને, તેમાં લવલીન થઈ, અનાહત નાદ રૂપે આપણામાં ગાજતા પરમાત્મામાં સમાઈ જવું, એ જ પરમાત્માનો જીવો માટે હુકમ છે.

૧. જપુત્ર પૌરી ૪. ૨. સિધ-ગોસટિ - ૧૦. ૩. ‘સિધ-ગોસટિ’ પદ ૬. ૪. જુઓ ‘સિધ-ગોસટિ’ પદ ૫૪-શ્લોકમાં ગાજતો અનાહત નાદ અપરંપાર પરમાત્માને ધારણ કરતો હોય છે. એ અનાહત નાદ મારફત પરમાત્માનો જોને સાક્ષાત્કાર થાય, તે માણસને મુક્ત બંધવો.

કડી ૬ : રજાઈ - (મરજી) અનુસાર; સરસા રહીને.

મૂળ અરબી રજા શબ્દનો અર્થ મરજી, ખુશી એવો થાય છે. ‘ખુશી’ આનંદના અર્થમાં નહિ, પણ આપણે પૃછીએ કે, ‘તે’ આમ કેમ કર્યું?’ તો જવાબમાં કહે કે, ‘મારી ખુશી!’ - એ અર્થમાં. રજાને ૬ પ્રાંત્ય લાગતાં તેનો અર્થ (મરજી) અનુસાર; સરસા રહીને - એવો થાય. દાખલા તરીકે - હુકમ રજાઈ ચલણા એટલે હુકમ અનુસાર - તેની સરસા રહીને ચાલે. રજાઈ શબ્દ એકલો પણ ગુરુ નાનકનાં પદોમાં ઘણો વપરાયેલો મળે છે. જેમકે -

કાર કમાઈ રસમ રજાઈ ।

- માલિક (પરમાત્મા)ની મરજી અનુસાર કામ કરવાં. (રાગ આસા, મ૦ ૧, પૃ૦ ૪૧૧, અસ૨૦ ૧-૬)

સો કરે જો તિસૈ રજાઈ । (આસા-દી-વાર, પૌરી ૨૪)

- તે કામ કરવાં જે તેમની મરજી (હુકમ) અનુસાર હોય.

પૂરબ લિખિઆ કિડ મેટીરે લિખિઆ લેખુ રજાઈ ।

- પરમાત્માએ પોતાની મરજી અનુસાર જે લેખ પહેલેથી લખ્યા હોય, તે કેમ કરીને મિટાવી શકાય? (સિરી રાગ, મ૦ ૧, પૃ૦ ૫૮, ૧૦-૭)

ચાલડ સદા રજાઈ । (સોરઠી, મ૦ ૧, અસ૨૦, પૃ૦ ૬૩૪; ૧-૬)

- સદા (તારી) મરજી અનુસાર ચાલું.

જિડ તુધુ મોવૈ તિડ રાખુ રજાઈ ।

- તારી મરજીમાં આવે તેમ મને રાખ. (ધન સરી, મ૦ ૧, પૃ૦ ૬૮૬; ૨-૮)

સહજે આપ હુકમુ સિધાણ, નાનક સદા રજાણ । (સિધ-ગોસટિ, ૩)

- સહજ (પરમાત્મા)માંથી હું આવ્યો છું, અને તેમનો હુકમ થશે ત્યાં જવાનો છું. (એમ) હું તેમની મરજી અનુસાર સદા વર્તું છું.

કડી ૨૭ : માલિઆ - ભાષા.

ગુરુ નાનક પોતાના સમયમાં ખત્રીઓની થયેલી અધીગતિ વર્ણવતાં કહે છે -

લખીઆ ત ધરમુ છોડિઆ મલેછ માલિઆ ગહી ।

- ખત્રીઓએ ધર્મ તજ્યો છે અને મ્હેરોની ભાષા ગ્રહણ કરી છે, (ધનાસરી મ૦ ૧, ધરુ ૩, પૃ૦ ૬૬૨; ૧-૬-૮)

કડી ૩૨ : નદરી મોહુ દુઆર । - અને કૃપા થતાં મોહદ્વાર !

પહેલી પૌરીમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે સોય-વિચર, મૌન-ધ્યાન વગેરે ક્રિયાઓથી ‘સચિઆરા’ થવાનું નથી. તેને માટે તો ‘હું કરું’, ‘મેં કરું’ એવી અકલ્પ-હોશિયારીઓ લગાવવાને બદલે અંતરમાં રહેલા પરમાત્માના હુકમની સરસા રહીને ચાલવું જોઈએ. કારણકે, ઉપનિષદ પણ જણાવે છે તે પ્રમાણે, પરમાત્મા બુદ્ધિશક્તિ-શાસ્ત્રાભ્યાસ - સંભાષણ વગેરેથી નથી મળતા. પરમાત્મા તો જેને તે પોતે પસંદ

કરે તેને જ મળે છે. અર્થાત્ પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવા જોઈએ; તેમની કૃપા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

એ જ વસ્તુ ૩૪મી કડીમાં પણ જણાવી છે કે, પરમાત્મા કશી ક્રિયાથી અંતરમાં સ્થાપી શકાતા નથી કે ઊભા કરી શકાતા નથી - તે બધી ક્રિયાઓનાં પરિણામથી અધિષ્ઠિત છે.

તેમને પામવા હોય તો ૩૬-૩૭-૩૮મી કડીઓમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેમને ભક્તિભાવથી સેવવા જોઈએ, અને મનમાં તેમને માટે ભાવ-પ્રેમ ધારણ કરવા જોઈએ. કારણકે, ૨૭મી કડીમાં કહ્યું છે તેમ, ભગવાન સાથે વાત કરવાની એક જ ભાષા છે - ભાવ-પ્રેમ !

પણ ભગવાનમાં ભાવ-પ્રેમ પણ કંઈ આપણા ધાર્યા ઊભા કરી શકાતા નથી. તેને માટે ૪૦મી કડીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ‘ગુરુમુખ’ થવું જોઈએ. અર્થાત્ સદ્ગુરુ - પૂરા ગુરુ - નાં સેવા-સંગ પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ. ગુરુ નાનક વારંવાર જણાવ્યા કરે છે તે પ્રમાણે -

સતિગુરુ બાહ્ય ન પાહો સમ થકી કરમ કમ્પાદ જીડ ।

- બધા ગમે તેટલાં કર્મ કરીને થાકે, પણ સદ્ગુરુ મળ્યા વિના પરમાત્મા ન મળે. (સિરી રાગ, મ૦ ૧, ઘૃ ૩, પૃ૦ ૭૧, ૧-૧૩)

પરમાત્માએ ‘આપણુ જીવો ઉપર દયા કરીને -

સતિગુરુ વિચિ આપુ રહિઓતુ, કરિ પરગદ્દ આલિ સુણાહઆ ।

- સદ્ગુરુની અંદર (પરમાત્માએ) પોતાની જાતને સ્થાપી છે; તેથી સદ્ગુરુ આપણને પરમાત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી બતાવે છે અને કહી સંભળાવે છે.

કડી ૪૦ : ગુરુસુલિ નાદ - જે ગુરુમુખ થાય, તે નાદ સાંભળી શકે ..... સરખાવો ‘સિઘ-ગોસટિ’ રામકથા, મ૦ ૧ - ૬૫ :

અનહદ બાળી ગુરુસુલિ જાળીં બિરલો કો અરથાવે ।

- ગુરુમુખ થનારો અનાહત નાદ સાંભળી શકે; કોઈ વિરલા તે કમાણી કરે.

નાદ એટલે અનાહત નાદ, જે પરમાત્માને જ ધારણ કરતો હોય છે. ‘સિઘ-ગોસટિ’ રામકથા મ૦ ૧-૫૪માં ગુરુ નાનક જણાવે છે કે, સુંતુ સબદુ અપરંપરિ ઘારે - ‘શૂન્યમાં ગાજતો અનાહત નાદ અપરંપાર પરમાત્માને ધારણ કરતો હોય છે.’ વળી ત્યાં જ પદ ૫૩માં તે કહે છે -

નઝ સર સુમર દસવૈ પૂરૈ તહ અનહત સુંત બંજોવહિ તૂરૈ ।

સાચૈ રાન્ને દેલિ હજૂરે ઘટિઘટિ સાચુ રહિઆ મરપૂરૈ ॥

- નવ (ઇન્દ્રિય-) દ્વાર બંધ કરીને દશમે દ્વારે પહોંચે, ત્યારે શૂન્યાકાશ અનાહત-નાદની ભેરીઓથી ગાજી ઊઠે. પછી ઘટઘટમાં ભરપૂર વ્યાપી રહેલા સત્ય પરમાત્માને હાજરાહજૂર જોતાં, સાધક તે સત્ય પરમાત્મામાં લીન થઈ જાય.

કડી ૪૦ : ગુરુમુલિ રહિઆ સમાઈ - ગુરુમુખ થનારો પરમાત્મામાં સમાઈ રહે.

ગુરુ નાનક પૂરા અદ્વૈતવાદી છે. સચખંડની છેલ્લી ભૂમિકાએ^૧ પહોંચ્યા પછી જીવ-જગત અને ઈશ્વરનો દ્વૈતભાવ રહેતો નથી. સત્ય પરમાત્મા એક જ રહે છે. તેથી ગુરુ નાનકનાં પદોમાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાને બદલે કે પરમાત્માને પામવાને બદલે પરમાત્મામાં સમાઈ જવાનો ઉલ્લેખ જ મુખ્યત્વે આવે છે.

જીવભાવ-જગત એ બધું છે ખરું; પણ જીવે તે કોટલું તોડીને પાછા 'એક'-રૂપ થઈ જવાનું છે. તે સ્થિતિએ પહોંચ્યા પછી 'એક' સિવાય બીજું કંઈ રહેતું નથી.

કડી ૪૧ : ગુરુ હસર ... સદ્ગુરુ ઈશ્વર (શિવ) ...

ગુરુ નાનક અહીં તો (કડી ૪૨) એટલું જ કહીને અટકી જાય છે કે, 'હું જે જાણું છું, તે જીભે કહી શકતો નથી'; પણ બીજા એક પદ (રાગ મારૂ, મ૦ ૧, પ૦ ૧૦૩૧, ૫-૧૧-૧)માં તો તે કહે છે -

સરણિ પરે ગુરદેવ તુમારી, તૂ સમરથ દહઆણુ મુરારી ।

તેરે ચોજ ન જાણે કોઈ, તૂ પૂરા પુરખુ વિધાતા હે ॥

- હે ગુરુદેવ, તમારે શરણે પડ્યા છીએ. તમે સમર્થ, દયાળુ, મુરારિ^૨ છો. તમારી શક્તિનો પાર કોઈ પામી શકે નહિ. તમે પૂર્ણ પુરુષ વિધાતા છો.

અર્થાત્ ગુરુ અને પરબ્રહ્મ એક જ છે - જુદા નથી. તેથી ગ્રંથસાહેબમાં ઠેરઠેર આવા ઉલ્લેખો જોવા મળે છે - ગુરુ પરમેસરુ एको जाणु (ગોંડ મ૦ ૫, પ૦ ૮૬૪, ૬-૮-૨૪૭) - ગુરુ અને પરમેશ્વરને એક જ જાણો.

गुरु मेरी पूजा गुरु गोविंद ।

गुरु मेरा पारब्रह्म गुरु भगवंतु ॥

गुरु मेरा देउ अलख अमेउ ...

(ગોંડ મ૦ ૫, પ૦ ૮૬૪, ૭-૮-૧)

- ગુરુ જ મારી પૂજા છે, ગુરુ જ મારા ગોવિંદ (પરમેશ્વર) છે, ગુરુ જ મારા પરબ્રહ્મ છે, ગુરુ જ મારા ભગવાન છે, ગુરુ જ મારા દેવ છે; અલખ અને પરમાત્મા^૩ પણ તે જ છે.

૧. જુઓ 'જપુજી' કડી ૩૬૦. ૨. શ્રીકૃષ્ણે મુર નામના રાક્ષસને માયો હોવાથી તે 'મુરારિ' નામે ઓળખાતા. ૩. અમેઉ - અભેદ - અભિન્ન : પરમાત્માથી જુદા નહીં એવા.

૨
'આસા-દી-વાર'
[આસા મહલા ૧]

પ્રાસ્તાવિક

મહલા^૧ ૧

બલિહારી ગુર આપણે દિઝહાડી સદ વાર ।

જિનિ માણસતે દેવતે કીણ કરત ન લાગી વાર ॥ ૧ ॥

અર્થ

મારા ગુરુને દિવસમાં^૨ સો-સો વાર^૩ વારી જાઉં — જેમણે (મારા જેવાને) માણસમાંથી દેવતા^૪ બનાવ્યા; અને તેમ કરતાં જેમને (જરાય) વાર ન લાગી ! [૧]

મહલા ૨^૫

જે સડ ચંદા ઉગવહિ સૂરજ ચઢિહિ હજાર ।

એતે ચાનણ હોદિઆ ગુર બિન ધોર અંધાર ॥ ૨ ॥

અર્થ

સો-સો ચંદ્ર ઊગે અને હજાર-હજાર સૂર્ય (આકાશે) ચડે; — એટલું અજવાળું^૬ થવા છતાં, ગુરુ વિના ધોર અંધારું જ^૭ રહે. [૨]

મહલા ૧

નાનક ગુરુ ન ચેતન્હી મનિ આપણે સુચેત ।

છુટે તિલ વૂઝાડ જિઝ સુંજે અંદરિ રેત ॥

રેતે અંદરિ છુટિઆ કહુ નાનક સડ નાહ ।

ફલીઅહિ ફુલીઅહિ બપુડે મી તન વિચિ સુઆહ ॥ ૩ ॥

૧. મહલા એટલે ઈશ્વરનો સંદેશો બ્રહ્માનાર ગુરુ — પેગંબર. મહલા ૧ એટલે પહેલા ગુરુ નાનક, તેમની આ રચના છે, એમ સમજવું. ૨. દિઝહાડી । ૩. સદ વાર — શત વાર — સો વખત. ૪. એટલે મુક્ત. 'જપુજી'માં આને બદલે સત્ચિઆરા શબ્દ આવે છે. અર્થાત્ સત્ય પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરનારો. ૫. મહલા ૨ એટલે બીજા ગુરુ અંગદનો આ શ્લોક છે, એમ સમજવું. ૬. ચાનણ । ૭. જ્ઞાનપ્રકાશ ગુરુ વિના પ્રાપ્ત ન થાય, એવો ભાવ.

અર્થ

હે નાનક, મનથી પોતાને શાણા^૧ માનનારાઓ ગુરુને સેવતા નથી.^૨

તેઓ ફોફાં^૩ તલના છોડની જેમ, (પાક લણીને) ખાલી કરાયેલા^૪ ખેતરમાં પડતા મુકાય છે.

નાનક કહે છે કે, ખેતરમાં પડતા મુકાયેલા એમના સો-સો^૫ માલિક^૬ થતા આવે છે.

અને (બહારથી) તેઓ બાપડા ગમે તેટલા ફળતા-ફૂલતા દેખાય, પણ તેમની અંદર તો માત્ર રાખ^૭ જ હોય છે. [૩]

૧. સુવેત । ૨. ન ચેતન્હી । - ચિતવતા નથી - શરણે જતા નથી, એવો ભાવ. ૩. વૂઝાડ । ૪. મૂળ - સૂના. ૫. સડ - થત-સો. ૬. નાહ - નાથ, માલિક. પૂરા ગુરુ મળ્યા ન હોવાથી ગમે તેવા સો સો જણ તેમના ગુરુ થઈ બેસે છે, એવો ભાવ. ૭. સુઆહ ।

આસા-દી-વાર

૧ ઑંકાર સતિનામ કરતાપુરુષુ નિરમઝ નિરવૈરુ અકાલમૂરતિ
અજૂની સૈમં ગુરપ્રસાદિ ।

આસા (રાગ)ની વાર^૧

એક, ઑંકાર, સાચું^૨ છે નામ જેમનું, જે કર્તાપુરુષ છે,
નિર્ભય છે, નિર્વૈર છે, અકાલ^૩-સ્વરૂપ છે, અયોનિ^૪ છે, અને
સ્વપ્રકાશ^૫ છે, એવા પરમાત્માની તથા સદ્ગુરુની કૃપાથી.

[ટુંડે અસરાજેકી ધુની]

[ટુંડ રાજ અસરાજની ધૂન^૬]

પૌડી ૧

આપીનૈ આપુ સાજિઓ આપિનૈ રચિઓ નાઝ ।

દુર્ય કુદરતિ સાજીએ કરિ આસણુ હિઠો ઘાઝ ॥

૧. 'વાર' એટલે રણમાં હાણાયેલા વીરનો રાસડો. તેના ઢાળમાં ગાળું - એવો ભાવ. વધુ વિગત માટે જુઓ ઉપોદ્ધાત ખંડ ૩. ૨. 'સાચું' એટલે કે સફળ - મનના દોષો અને ભ્રમ-અજ્ઞાનને દૂર કરનારું. ૩. 'અકાલ' એટલે કે કાલથી પર. કાલ સામાન્ય રીતે કાર્યકારણભાવને આશરે ચાલતી પ્રવૃત્તિથી વિદિત થાય છે. પરમાત્મા પૂર્ણકામ હોવાથી કાર્યકારણભાવની શૃંખલાથી પર છે. ૪. 'અયોનિ' - એટલે જે બીજા કથામાંથી જન્મ્યા નથી - સ્વયંભૂ છે. ૫. સૈમં - સ્વયંભા - સ્વપ્રકાશ. ચૈતન્યરૂપી સ્વપ્રકાશવાળા. ૬. ટુંડ રાજ અસરાજની કથા આ પ્રમાણે છે :- વિચિત્રવીર્ય રાજ ઘડપણમાં બીજું લગ્ન કરે છે. એ જુવાન રાણી, રાજની પહેલી વારની રાણીના જુવાન પુત્રના પ્રેમમાં પડે છે. પેલો એ પ્રેમ નકારે છે; એટલે નવી રાણી ધરડા રાજને ભંભેરે છે કે, તમારો જુવાન પુત્ર મારી લાજ લૂંટવા પ્રયત્ન કરે છે. પાટલી કુંવરને જલ્લાદોને સોંપી દેવામાં આવે છે. તેઓને દયા આવતાં તેઓ તેનો એક હાથ કાપી લઈ રાણીને બતાવવા લાવે છે, અને કુંવરને જંગલમાં જીવતો છોડી દે છે. તે કુંવર પડતો આખડતો, નસીબજોગે, બીજા એક રાજ્યનો રાજ બને છે, અને છેવટે દુશ્મનોએ કેદ પકડેલા પોતાના પિતાને છોડાવે છે. ૭. ટુંડ રાજ અસરાજની 'વાર' જે ઢાળમાં ગવાય છે, તે ઢાળમાં ગાળું, એવો અર્થ સમજવો. એ ઢાળમાં માત્ર પૌડીઓ જ હોવાથી, અહીં પૌડીઓ જ લેવામાં આવી છે.

દાતા કરતા આપિ તૂં, તુસિ દેવહિ કરહિ પસાડ ।
 તૂં જાણોઈ સમસે દે લૈ સહિ જિંદુ કવાડ ॥
 — કરિ આસણુ ડિઠો ચાડ ॥ ૧ ॥^૧

અર્થ

હે પ્રભુ! (નિરંજન નિરાકાર સ્વરૂપ) તમે પોતાની જાતને^૨ સર્જનોન્મુખ કરી^૩; અને (સૌથી પ્રથમ) નામ સર્જ્યું.^૪

— પછી બીજી કુદરત સરજીને તેમાં પોતાનું આસન જમાવી, (પોતાનો ખેલ) પ્રસન્નતાથી^૫ નિહાળો છો.

હે પ્રભુ! બધાંના દાતા-કર્તા તમે પોતે છો; તમે બધા જીવોને જોઈતું આપો છો અને તેમના ઉપર કૃપા^૬ વરસાવો છો.

તમે બધાંનું બધું જાણો છો; જીવન^૭ બક્ષનાર પણ તમે છો તથા ધરીમાં^૮ પાછું લઈ લેનાર પણ!

— હે પ્રભુ! તમે સૃષ્ટિમાં આસન જમાવીને બેઠા છો, અને બધો ખેલ પ્રસન્નતાથી નિહાળો છો! [૧]

પૌડી ૨

નાનક જીઅ ઉપાઈકૈ, લિખિ નાવૈ ધરમુ બહાલિઆ ।

ઓથૈ સચે હી સચિ નિબઢૈ ચુણ વસિ કદે જજમાલિઆ ॥

૧. પૌડી = પગથિયાંની હારમાળા — નિસરણી. ‘આસા-દી-વાર’ની બધી પૌડીઓ ગુરુ નાનકે રચેલી છે. ‘આસા-દી-વાર’ની મૂળ રચના ૨૪ પૌડીઓની હતી. પરંતુ ગાત્રી વેળા તે દરેક પૌડી પહેલાં અમુક શ્લોકો અને પદો ગવાવા લાગ્યાં હતાં, તેમને પછી ‘આસા-દી-વાર’માં જ સામેલ કરી દેવામાં આવ્યાં. આપણે અહીં ગુરુ નાનકની મૂળ પૌડીઓ જ આપી છે; અને ‘કીરતની’ રૂપે ગવાવા લાગેલાં પદો તેમ જ શ્લોકો ઉમેરી લીધાં નથી. ૨. આપુ । ૩. સાજિઓ — સજ્જ કરી — તૈયાર કરી. ૪. રચિઓ નાડ । ભગવાને સૃષ્ટિ રચતા પહેલાં જીવોના ઉદ્ધારનું સાધન — પોતાનું નામ પ્રથમ રચ્યું, એવો ભાવ. અથવા ગુરુગ્રંથમાં નામ શબ્દ ઘટધટમાં બિરાજતા નાદને માટે પણ વપરાય છે. તે અર્થમાં સમજાએ તો એવો અર્થ થાય કે, પરમાત્મા સૃષ્ટિ રચવા માટે પોતે પહેલાં નાદ-શબ્દ-ઝંકાર બન્યા. ઝંકાર વડે જ સઘળી ઉત્પત્તિ થઈ છે એમ ‘દખણી ઓઝંકાર’ સૂક્તમાં ગુરુ નાનક જણાવે છે જ — ‘ઝંકારથી જ બ્રહ્મા વગેરે દેવોની ઉત્પત્તિ થઈ; ઝંકાર જ એ તત્ત્વ છે જેણે ચેતનસૃષ્ટિ, શિવા-પર્વત આદિ જડ સૃષ્ટિ (રૂપી દેશ) અને યુગ (રૂપી કાળ)ની ઉત્પત્તિ કરી છે, ઈ. ૦.’ પ. ચાડ । ચાહના, પ્રસન્નતા. ૬. પસાડ । પ્રસાદ, કૃપા. ૭. જિંદુ । જીવન. ૮. કવાડ । એક શબ્દ બોલતાં વાર લાગે તેટલામાં.

થાઝ ન પાઈનિ કૂઢિઆર મુહ કાલે દોજકિ ચાલિઆ ।
તેરૈ નાઈ રતે સે જિણિ ગણ હારિ ગણ સિ ઠગણવાલિઆ ॥
— લિખિ નાવૈ ધરમુ બહાલિઆ ॥ ૨ ॥

અર્થ

હે નાનક, પરમાત્માએ વિવિધ જીવો ઉત્પન્ન કરીને, તેમનું ખાતું^૧ ખોલી, ધર્મરાજને (તેમનાં) કર્મોનો હિસાબ રાખવા બેસાડ્યા છે. સાચો હોય તે જ ત્યાં સાચો ઠરે છે; જૂઠો^૨ તો વીણીને અલગ કાઢી નંખાય છે.

કૂડ-કપટીને ત્યાં સ્થાન નથી; કાળું મોં લઈને તે નરક-ભેગો થાય છે.

હે પ્રભુ! તમારા નામમાં જે રત થયા, તે જીતી ગયા; જે ઠગારાઓ હતા તે હારી ગયા.^૩

— પરમાત્માએ જીવો સરજીને, તેમનું ખાતું ખોલી, ધર્મરાજને (હિસાબ રાખવા) બેસાડ્યા છે. [૨]

પૌઢી ૩

આપીન્હૈ મોગિ મોગિકૈ હોઈ મસમઢિ મઝરુ સિધાઈઆ ।

વઢા હોઆ દુનીદારુ ગલિ સંગલુ ઘતિ ચલાઈઆ ॥

અગૈ કરણી કીરતિ વાચીએ બહિ લેલા કરિ સમજાઈઆ ।

થાઝ ન હોવી પઝ દીઈ, હુણી સુણીએ કિઆ રુઆઈઆ ॥

— મનિ અંધૈ જનમુ ગવાઈઆ ॥ ૩ ॥

અર્થ

(જગતમાં) આપબુદ્ધિથી ભોગ ભોગવ્યા કરીને (માણસ) છેવટે રાખ થયો : તેનો જીવ^૪ (પરલોક) સિધાવ્યો.

(આ લોકમાં) ગમે તેવો મોટો પ્રતિષ્ઠિત^૫ ગણાયો, પણ (યમરાજએ) ગળામાં સાંકળ નાખીને તેને આગળ લીધો.

૧. નાવૈ લિખિ । — નામે લખી — ચોપડે તેમનું ખાતું પાડી. ૨. જજમાલિઆ — જજમવાલિઆ — નેક્રીથી — સત્યથી છૂટા પડી ગયેલા. ૩. મનુષ્યજન્મ હારી ગયા — તેમનો મનુષ્યજન્મ એળે ગયો. ૪. મઝરુ — ભમરો. ૫. દુનીદારુ । દુનિયાદારી સંભાળનારો — પ્રતિષ્ઠા પામેલો.

આગળ^૧ (ધર્મરાજના દરબારમાં) તેની (સારી-ખોટી) કરણી^૨ વાંચવામાં આવી અને ચોપડામાં લખેલો હિસાબ કરી બતાવવામાં આવ્યો.

તેને પણ મૂકવાનું સ્થાન પણ ક્યાંય રહ્યું નહિ; હવે ગમે તેટલું કલ્પાંત કરે, પણ તેને કોણ સાંભળે ?

— ખરે જ, અંધ મનવાળા મૂરખે એનો મનુષ્ય-જન્મ એળે ગુમાવ્યો ! [૩]

પૌડી ૪

નદરિ કરહિ જે આપણી તા નદરી સતિગુરુ પાઠા ।

પ્રહુ જીઝ બહુતે જનમ મરંમિઆ તા સતિગુરિ સવદુ. સુણાઈઆ ॥

સતિગુરુ જેવડુ દાતા કો નહી સમિ સુણિઅહુ લોક સવાઈઆ ।

સતિગુરિ મિલિએ સચુ પાઠા જિન્હી બિચહુ આપુ ગવાઈઆ ॥

— જિનિ સચો સચુ બુઝાઈઓ ॥ ૪ ॥

અર્થ

પરમાત્મા કૃપાદષ્ટિ^૩ કરે, ત્યારે સદ્ગુરુનો ભેટો થાય.

કેટલાય જન્મોથી આ જીવ ભટક્યા કરતો હતો ત્યારે (આ જન્મમાં) સદ્ગુરુએ તેને પરમાત્માનું નામ^૪ સંભળાવ્યું.

સદ્ગુરુ જેવા મોટા દાતા કોઈ નથી; હે લોકો, સૌ સાંભળો —

સદ્ગુરુ મળે ત્યારે સત્ય પરમાત્મા પમાય; — સદ્ગુરુ આપણાં અંતરમાંથી (તુચ્છ અને મિથ્યા એવું) હુંપાણું દૂર કરે, —

— અને પરમ સત્ય એવા પરમાત્માનો^૫ સાક્ષાત્કાર કરાવે. ^૬ [૪]

પૌડી ૫

નાઝ તેરા નિરંકારુ હૈ નાઝ લહ્યે નરકિ ન જાઈએ ।

જીઝ પિંડુ સમુ તિસદા, ‘દે સ્વાજૈ’ આલિ ગવાઈએ ॥

૧. અગ્રે — આગળ, પરબોધમાં. ૨. કરણી કીરતિ (કૃતિ કર્મ). ૩. નદરિ ।
— નજર. ૪. સવદુ । ૫. સચો સચુ — એકમાત્ર સત્ય એવા (પરમાત્મા). ૬. બુઝાઈઆ
— સાક્ષાત્કાર કરાવે.

જે લોહિ ચંગા આપણા કરી પુંનહુ નીચુ સદાઈએ ।
 જે જરવાણા પરહરૈ જરુ વેસ કરેદી આઈએ ॥
 — કો રહૈ ન મરીએ પાઈએ ॥ ૫ ॥

અથ

તારું નામ, હે પ્રભુ, નિરંકાર-પવિત્ર છે; એ નામ જપીએ
 તો નરક ટળે.

સૌ જીવ અને પિંડ તારાં છે. પછી (અમને) “ખાવાનું
 આપ” (— એમ માગવા બેસવું) એ બોલી બગાડવા જોવું છે.

જે પ્રાણી પોતાનું ભલું ચાહે, તેણે પુણ્યકર્મ કરવાં, અને
 નમ્રતા ધારણ કરવી.^૧

મોતને ભૂલવા જશો તોપણ વૃદ્ધાવસ્થા પોતાનો આગવો
 વેશ^૨ લઈને આવી પહોંચવાની જ —

— માપિયું^૩ ભરાઈ રહે, ત્યારે કોઈ અહીં રહી શકતું
 નથી. [૫]

પૌડી ૬

બિનુ સતિગુર કિનૈ ન પાઈઓ
 બિનુ સતિગુર કિનૈ ન પાઈઆ ।
 સતિગુર વિચિ આપુ રસિઓનુ
 કરિ પરગદુ આલિ સુણાઈઆ ॥
 સતિગુર મિલિએ સદા મુકતુ હૈ
 જિનિ વિચહુ મોહુ ચુકાઈઆ ।
 ઉતમુ ઇહુ બીચારુ હૈ —
 જિનિ સચે સિત ચિતુ લાઈઆ,
 — જગજીવનુ દાતા પાઈઆ ॥ ૬ ॥

૧. નીચુ સદાઈએ — (પોતાની જાતને) નીચ કહેવરાવવી. મોટાભા — ગુરુ
 થવા ન બેસી જવું. ૨. ઘોળા વાળ, બોખું મોં, કરચલી પડી ગયેલી ચામડી ઈ. ૩.
 ૩. પાઈએ — અનાજ માપવા ૨૫ શેર વજનનું (પહેલાં વપરાતું) માપિયું.

સદ્ગુરુનો ભેટો થયા વિના કોઈ પરમાત્માને પામી શક્યું નથી - કોઈ જ નહીં.

સદ્ગુરુની અંદર (પરમાત્માએ) પોતાની જાતને સ્થાપી છે; તેથી સદ્ગુરુ પરમાત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી બતાવે છે^૧ અને કહી સંભળાવે છે.

અંતરમાંથી (સર્વ પ્રકારનો) મોહ દૂર કરનારા સદ્ગુરુ મળે, તો હંમેશને માટે^૨ મુક્ત થવાય.

આ ઉત્તમ^૩ તત્ત્વવિચાર છે કે, જે સાચા (ગુરુ) સાથે ચિત્ત જોડે, -

- તે જગતના જીવન એવા પરમ દાતા પરમેશ્વરને પામે ! [૬]

પૌંડી ૭

સેવ કીતી સંતોર્ણી^૪ જિન્હી સચો સચુ ધિઆઈઆ ।

ઓન્હી મંદૈ પૈરુ ન રલ્લિઓ કરિ સુક્રિતુ ધરમુ કમાઈઆ ॥

ઓન્હી દુનીઆ તોઢે બંધના અંનુ પાળી થોઢા સ્વાઈઆ ।

તું બલ્લસીસી અગલા નિત દેવહિ ચઢહિ સવાઈઆ -

- વઢિઆઈ વઢા પાઈઆ ॥ ૭ ॥

તે ભક્તોએ^૪ (સાચી) સેવા કરી કહેવાય, જેઓ સત્ય એવા પરમાત્માનું જ ધ્યાન-ચિંતન કરે.

તેઓ પાપમાં (કદી) ડગ ભરે નહીં; તથા સત્કૃત્યો કરીને ધર્મ આચરે.

તેઓ દુનિયાદારીનાં બંધનો તોડી નાખે અને અલ્પ આહાર-પાણી કરે.

હે પ્રભુ ! તેમના ઉપર તું પરમ^૫ કૃપા વરસાવે છે,^૬ તું નિત્ય આપ્યા કરે છે, અને એ પાછું રોજ સવાયું વધતું જાય છે.

૧. 'અને એ વસ્તુ પરમાત્માએ પોતે જ પ્રગટ કહી સંભળાવી છે' - એવો અર્થ પણ લેવાય. ૨. સદા । ૩. ઉત્તમ । ૪. સંતોર્ણી - સંતોષી - ભક્ત. ૫. અગલા - પ્રથમ ક્ષેત્રીની. ૬. બલ્લસીસી ।

— એવા વડા દાતાને તો વડાઈ-સ્તુતિ^૧ કરીને પામી શકાય. [૭]

પૌડી ૮

સચા સાહિબુ એકુ તૂં જિનિ સચો સચુ વરતાઈઆ ।
જિસુ તૂં દેહિ તિસુ મિલૈ સચુ તા તિન્હી સચુ કમાઈઆ ॥
સતિગુરિ મિલિયે સેચુ પાઈઆ ।
જિન્હકૈ હિરદૈ સચુ વસાઈઆ ॥
મૂસ્ત્ર સચુ ન જાળન્હી મનમુલ્કી જનમુ ગવાઈઆ —
— વિચિ દુનીઆ કાહે આઈઆ ॥ ૮ ॥

અર્થ

હે માલિક,^૨ તું એક સાચો છે; સાચા એવા તો (તને પામવાનો) સાચો માર્ગ^૩ પણ પ્રવર્તવ્યો છે.

પરંતુ જોને તું પોતે બક્ષે, તે એ માર્ગ પામે, અને તે એને આચરે પણ.^૪

જેમના હૃદયમાં સત્ય એવા પરમાત્મા પ્રગટ થયેલા છે^૫ તેવા સદ્ગુરુ મળે, તો પરમાત્માનો સાચો માર્ગ પમાય.

પોતાના મનની મોજને અનુસરનારો^૬ મૂરખ સાચો માર્ગ પામી ન શકે; તેનો જન્મ એણે જવાનો —

— તે માણસ આ દુનિયામાં જન્મ્યો જ શું કામ? [૮]

પૌડી ૯

મગત તેરૈ મનિ માવદે દરિ સોહનિ કીરતિ ગાવદે ।

નાનક કરમા બાહરે દરિ દોઅ ન લહની ધાવદે ॥

ઈકિ મૂલ્હ ન બુઝનિ આપણા અળહોદા આપુ ગણાઈદે ।

હુઝ ઢાઢીકા નીચ જાતિ હોરિ ઉતમ જાતિ સદાઈદે ॥

— તિન્હ મંગા જિ તુજૈ ધિઆઈદે ॥ ૯ ॥

૧. વહિઆઈ—વડાઈ—સ્તુતિ વડે. ૨. સાહિબુ । ૩. સચુ—સત્ય પરમાત્માને પામવાનો સાચો માર્ગ. ૪. કમાઈઆ । ૫. વસાઈઆ—વસાવ્યા છે—પ્રગટપણે રહેલા છે (અપ્રગટપણે તો સર્વત્ર છે જ). ૬. મનમુલ્કી ।

હે પ્રભુ, તારા ભક્તો તને ગમે છે;

તારા દ્વારે તારી કીર્તિ ગાતા તેઓ સોહાય છે !

હે નાનક, જેઓ પ્રભુની કૃપાથી વંચિત^૧ રહે, તેઓ પ્રભુના દ્વારનો આશરો^૨ ન પામી, ભટક્યા કરે છે.

કેટલાક પોતાનું જે એક મૂળ,^૩ તેને પામ્યા વિના પોતે જેવા નથી^૪ તેવા પોતાને ગણાવે છે.

કેટલાક પોતાને ઉત્તમ જાતના કહેવરાવે છે.^૫ હું (નાનક) તારો ચારણ, તો નીચ જાતનો^૬ છું;

— જેઓ નિરંતર તારું ધ્યાન ધરે છે, તેઓનું^૭ દર્શન હું વાંછું છું. [૮]

પૌડી ૧૦

દાનુ મહિંઢા તલી સ્વાકુ

જે મિલે ત મસતકિ લાઈએ ।

કૂઢા લાલચુ છઢીએ

હોઈ ફકમનિ અલ્લુ ધિઝાઈએ ॥

ફલુ તેવેહો પાઈએ

જેવેહી કાર કમાઈએ ।

જે હોબે પૂરવિ લિસિઆ

તા ધૂઢિ તિનાદી પાઈએ ॥

— મતિ થોઢી સેવ ગવાઈએ ॥ ૧૦ ॥

(સંતોના ચરણની) ચપટીક^૧ રજ હું યાચું છું. તે મળે તો મારા મસ્તકે ચડાવું.

૧. બાહરે । ૨. દોઝ । ૩. અર્થાત્ પરમાત્મા. ૪. મુક્ત — શાન્તી. ૫. સદાહરે (સંસ્કૃત શબ્દાય ઉપરથી). અર્થાત્ બ્રાહ્મણ કહેવરાવે છે. ૬. અ-બ્રાહ્મણ. ૭. તિન્હ । તેમનું (દર્શન કે સોબત). ૮. તલી — ચપટીક.

(જેથી) મિથ્યાની લાલચ છોડીને, એક-મન થઈ, ‘અલખ’
પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતા થવાય.

જેવાં કર્મ^૧ કર્યા હોય, તેવું ફળ મળે; પૂર્વ જન્મનાં પુણ્યના
લેખ લલાટે લખાયા હોય, તો સંતોની ચરણરજ મળે!

— પરંતુ કમઅક્કલ એવાં આપણે સંતોની સેવા ગુમાવ્યા
કરીએ છીએ! [૧૦]

પૌઢી ૧૧

ધુરિ કરમુ જિન્હા કઝ તુધુ પાઠા,
તા તિન્હી સ્વસમુ ધિઆઠા ।
અન્હા જંતાકૈ વસિ કિહુ નાહી,
તુધુ વેકી જગતુ ઉપાઠા ॥
ઇકનાનો તૂં મેલિ લૈહિ,
ઇકિ આપહુ તુધુ સુઆઠા ।
ગુર કિરપાતે જાણિઆ,
જિતૈ તુધુ આપુ બુઝાઠા ॥
— સહજે હી સચિ સમાઠા ॥ ૧૧ ॥

અર્થ

જેમના ભાગ્યમાં તે પહેલેથી^૨ લખ્યું હોય, તેઓ પોતાના
ખસમ (પરમાત્મા)નું ધ્યાન ધરી શકે.

આ જીવોના હાથમાં કશું નથી; તે આ વિવિધ પ્રકારની
મૃષ્ટિ રચી છે.

કટલાકને તું તારો મેળાપ કરાવે છે; ત્યારે કેટલાકને તું
તારાથી દૂર રાખે છે.

જેઓને તું પોતે દર્શન કરાવવા ઇચ્છે છે,^૩ તેઓ ગુરુ-
કૃપાથી તને પામી શકે છે.^૪

૧. કાર । ૨. ધુરિ — પહેલેથી. ૩. બુઝાઠા । — બુઝાવવા — સાક્ષાત્કાર
કરાવવા. ૪. જાણિઆ ।

— તેઓ સહજભાવે સત્ય એવા તારામાં સમાઈ જાય છે. [૧૧]

પૌડી ૧૨

પઢિઆ હોવૈ ગુનહગારુ તા ઓમી સાધુ ન મારીએ ।
 જેહાં ઘાલે ઘાલણા તેવેહો નાઝ પચારીએ ॥
 એસી કલા ન સેડીએ જિતુ દરગહ ગહઆ હારીએ ।
 પઢિઆ અતૈ ઓમીઆ વીચારુ અગૈ વીચારીએ ॥
 — મુહિ-ચલૈ સુ અગૈ મારીએ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ

(વેદ) પઢતો હોય, પણ દુષ્કૃત્ય કરે તો (તેને સજા થાય);
 આણપઢ^૧ હોય પણ સત્કર્મો^૨ હોય તેને સજા નથી કરાતી.

જેવાં કર્મ કરે,^૩ તેવો માણસ ગણાય.^૪

એવી રમત ન રમવી, જોથી પરમાત્માના દરબારમાં જઈને
 હારી જઈએ.

ભાણેવાનો કે આણપઢનો પરમાત્માના દરબારમાં સાચો ન્યાય
 થાય છે.^૫

— જે મનસ્વીપણે^૬ વર્તે, તેને આગળ માર પડવાનો ! [૧૨]

પૌડી ૧૩

સતિગુરુ વિટહુ વારિઆ જિતુ મિલિએ સ્વસમુ સમાલિઆ ।
 જિનિ કરિ ઉપદેસુ ગિઆન અંજનુ દીઆ
 ઇન્હી નેત્રી જગતુ નિહાલિઆ ॥
 સ્વસમુ છોડિ દૂજૈ લગે હુવે સે વળજારિઆ ।
 સતિગુરુ હૈ બોહિથા વિરલૈ કિનૈ વીચારિઆ ॥
 — કરિ કિરપા પારિ ઉતારિઆ ॥ ૧૩ ॥

૧. ઓમી (અરબી) ૨. સાધુ । ૩. ઘાલે ઘાલણા — ઉદ્યમ કે કર્મ કરે. . નાઝ
 પચારીએ — તેવું નામ પડે — તેવે નામે આજખાય. ૪. વીચારીએ । ૬. મુહિચલૈ —
 સદ્ગુરુ પાસેથી ઉપદેશ કે માર્ગદર્શન પામ્યા વિના મનસ્વીપણે વર્તે તે.

અર્થ

મારા સદ્ગુરુને વારી જાઉં — જેમનો સંગ થતાં હું પરમાત્માને સ્મરતો થયો.

તેમણે ઉપદેશ આપીને મારાં નેત્રોમાં જ્ઞાનરૂપી આંજણ આંજ્યું, જેથી તે નેત્રો વડે જગતને હું (સાચે સ્વરૂપે) નિહાળવા લાગ્યો.^૧

જે સાધકો^૨ સાચા ખસમને છોડીને બીજે લાગે છે, તે (ભવસાગરમાં) ગોતાં ખાયા કરે છે.

સદ્ગુરુ (એકમાત્ર) તારી શકે એવું જહાજ છે; કોઈ વિરલો એ વાત સમજે છે,

— અને જે સમજે છે, તેને સદ્ગુરુ કૃપા કરીને પાર ઉતારે છે. [૧૩]

પૌડી ૧૪

કપડું રૂપુ સુહાવણા, છડિ દુનીઆ અંદરિ જાવણા ।

મંદા ત્રંગા આપણા, આપે હી કીતા પાવણા ॥

હુકમ કીણ મનિ માવદે, રાહિ મીઢૈ અગૈ જાવણા ।

નંગા દોજકિ ચાલિઆ, તા દિસૈ સરા ડરાવણા ॥

— કરિ અડગણ પછોતાવણા ॥ ૧૪ ॥

અર્થ

શરીર^૩નું રૂપ તો સુંદર છે; પણ તેને દુનિયામાં પાછળ મૂકીને જવાનું છે.

પોતે કરેલાં સારાં-નરસાં કર્મોનું ફળ (ત્યાં તો) મળવાનું છે.

આ લોકમાં ભલે મનગમતા હુકમ કર્યા, પણ આગળ બહુ વસમો માર્ગ^૪ કાપવાનો છે.

૧. સમજવા લાગ્યો — એવો ભાવ. ૨. વળજારિઆ — સોદા-વેપાર કરવા નીકળેલા વેપારી — સાધક જીવ. ૩. કપડું — એટલે શરીર — જીવ જે ઓઢીને આવે છે તે. ૪. રાહિ મીઢૈ — ભીડાયેલા — સાંકડો માર્ગ. નરકનો માર્ગ બહુ સાંકડો છે, એવી માન્યતા છે.

નરકમાં જ્યારે તેને ઉઘાડો કરીને લઈ જાય છે, ત્યારે તે કેવો ડરામણો દીસે છે !

— પાપકર્મ કરનારને (અંતે) પરતાવાવારો છે.^૧ [૧૪]

પૌડી ૧૫

સાહિબુ હોઈ દઈઆલુ કિરપા કરે

તા સાઈ કાર કરાઈસી ।

સો સેવકુ સેવા કરે, જિસનો હુકમ મનાઈસી ॥

હુકમિ મંનિયે હોવૈ પરવાણુ

તા સ્વસમૈકા મહલ પાઈસી ।

સ્વસ્મૈ માવૈ સો કરે

મનહુ ચિદિઆ સો ફલ પાઈસી ॥

— તા દરગહ પૈઘા જાઈસી ॥ ૧૫ ॥

અર્થ^૨

સાહેબ દયાળુ થઈ કૃપા કરે, તો આપણી પાસે તે કર્મ^૩ કરાવે (જે તેમને ગમતાં હોય).

તે જેની પાસે પોતાનો હુકમ મનાવરાવે,^૪ તે સેવક તેમની સેવા કરે^૫ શક્તે. થાય

હુકમ માથે ચડાવીએ,^૬ તો પરવાનો મળે^૭ અને આપણે તેમના મહેલમાં પ્રવેશ પામીએ.

માલિક પ્રસન્ન થાય એવું જે કરે, તે સેવક મનચિતવ્યું ફળ પામે.

— તેવા જનને પરમાત્માના દરબારમાં (શાલ-દુશાલા) ઓઠાડવામાં આવે.^૮ [૧૫]

૧. સુલતાન ઈબ્રાહીમખાન લોદીને સંબોધીને આ કહેવાયું છે, એમ કેટલાક માને છે. ૨. સાઈ કાર । ૩. હુકમ મનાઈસી । દરબારનું રૂપક હોવાથી તે પરિભાષા છે. ૪. મંનિયે । ૫. હોવૈ પરવાણુ — માન્ય રખાય. ૬. પૈઘા જાઈસી — પહેરાવવામાં આવે છે. રાજાના દરબારમાં રાજા જેના ઉપર પ્રસન્ન થાય, તેને શાલ-દુશાલાથી નવાજવામાં આવે છે કે શિરપાવ આપવામાં આવે છે. તે રૂપક અહીં રાજધિરાજ પરમાત્માના દરબાર માટે વાપર્યું છે.

પૌડી ૧૬

ચિતૈ અંદરિ સમુકો વેલિ

નદરી હેઠિ ચલાઈદા ।

આપે દે વડિઆઈઆ, આપે હી કરમ કરાઈદા ॥

વડહુ વડા વડ મેદની

સિરે, સિરિ ધંધે લાઈદા ।

નદરી ઉપઠી જે કરે, સુલતાના ઘાહુ કરાઈદા ॥

— દરિ મંગનિ મિલ ન પાઈદા ॥ ૧૬ ॥

અર્થ

ભગવાનની જાણમાં સૌ કાંઈ છે. બધું જોઈ-તપાસીને પોતાની નજર હેઠળ તે ચલાવે છે.

પોતે જીવોને (મુક્તિરૂપી) વડાઈ બક્ષે છે, અને પોતે (સંસારમાં ભટકાવી) કર્મો કરાવે છે.

આ અફાટ વિશ્વમાં^૧ તે સૌથી મોટો છે; દરેકને તેણે પોત-પોતાને કામે લગાડ્યું છે.

તે પોતાની કૃપા પાછી ખેંચી લે,^૨ તો મોટો સુલતાન પણ (તુરંત) ભિખારી બની જાય;

— અને ઘેરઘેર ભીખ માગવા છતાં બટકું રોટલોય^૩ ન પામે. [૧૬]

પૌડી ૧૭

તુરે પલાળે પડળ વેગ

હર રંગી હરમ સવારિઆ ।

કોઠે મંડપ માઢીઆ

લાઈ બેઠે કરિ પાસારિઆ ॥

૧. વડ મેદની સિરે । ૨. નદરો ઉપઠી કરે । ૩. મિલ ।

ચીજ કરનિ મનિ માવદે
 હરિ બુઝનિ નાહી હારિઆ ।
 કરિ ફરમાઈસિ સ્વાઈઆ
 વેસિ મહલતિ મરણુ વિસારિઆ ॥
 — જરુ આઈ જોબનિ હારિઆ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ

પલાણેલા પવનવેગી ઘોડા, દરેક પ્રકારના રંગવાળી (સ્વરૂપ-
 વતી) સ્ત્રીઓથી શોભીતું અંતઃપુર —
 મહેલો, મંડપો અને માળિયાં —
 આ બધું ભેગું કરીતે નિરાંત વાળીને^૧ બેસે છે, —
 અને મનભાવતા ભોગ^૨ ભોગવે છે; પરંતુ હરિ પરમાત્માને
 ઓળખ્યા વિના તેઓ જનમ હારી જાય છે.
 ફરમાયશો કરી કરીને તેઓ (મિષ્ટ વાનીઓ તૈયાર કરાવીને)
 આરોગે છે, અને પોતાની મહેલાતો નિહાળી નિહાળીને મોતને
 વીસરી જાય છે.
 — પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા આવતાં તેમનું જોબન હતું-ન હતું થઈ
 જાય છે. [૧૭]

પૌઢી ૧૮

સતિગુરુ વડ્ડા કરિ સાલાહીયે
 જિસુ વિચિ વડીઆ વડિઆઈઆ ।
 સહિ મેલે તા નદરી આઈઆ
 જા તિસુ માણા તા મનિ વસાઈઆ ॥
 કરિ હુકસુ મસતકિ હત્થુ ધરિ
 વિચ્છહુ મારી કઢીઆ બુરિઆઈઆ ।
 — સહિ તુઠ્ઠૈ નઝ નિધિ પાઈઆ ॥ ૧૮ ॥

-
૧. કરિ પાસારિઆ — હાથ પહોળા કરીને — નિરાંત વાળીને બેસે છે.
 ૨. ચીજ — ચોજ ।

અર્થ

સદ્ગુરુને પરમ શ્રેષ્ઠ માનીને તેમની સ્તુતિ કરો ! તે સર્વોત્તમ ગુણોનો ભંડાર છે.

ભગવાન મેળાપ કરાવે, તો સદ્ગુરુનાં દર્શન થાય.^૧ ભગવાનની મરજી થાય, તો સદ્ગુરુ મનમાં વસે.

સદ્ગુરુ (આપણે) માથે હાથ ધરી, હુકમ કરીને આપણી અંદરની બધી બુરાઈઓ હાંકી કાઢે.

— સદ્ગુરુ પ્રસન્ન થતાં નવે નિધિ પ્રાપ્ત થયા જાણો ! [૧૮]

પૌડી ૧૯

સમુ કો આસૈ આપણા

જિસુ નાહી સો ચુણિ કઢ્ઠીએ ।

કીતા આપો આપણા

આપે હી લેલા સંદીએ ॥

જા રહણા નાહી એતુ જગિ

તા કાઠતુ ગારબિ હંદીએ ।

મંદા કિસૈ ન આલીએ

પડિ અક્કરુ एहो बुझीए ॥

— મૂરસૈ નાલિ ન હુઝીએ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ

પ્રભુને સૌ કોઈ ‘પોતાના’ કહે છે. પોતાના જે કહેતો નથી, એવો કોઈ કાઢી તો બતાવો !

પરંતુ પોતે કરેલાં કર્મોનો હિસાબ દરેકને ચૂકવવો પડે છે.

આ જગતમાં જો કાયમ રહેવાનું નથી, તો પછી અભિમાનમાં શાને ખુવાર થવું ?

કોઈને કમઅઝલ કહેવો નહિ; વિદ્યા મેળવીને^૨ એટલું તો સમજી લેવું.

— મૂરખ સાથે વળી વાદવિવાદ શો ? [૧૯]

૧. નદરી આઈઆ — નજરે પડે — દૃષ્ટિગોચર થાય. ૨. પડિ અક્કરુ ।

પૌડી ૨૦

આપે હી કરુણા કીઓ, કલ આપે હી તૈ ધારીએ ।
 દેશહિ કીતા આપણા, ધરિ કલ્લી પક્ષી સારીએ ॥
 જો આઢઆ સો ચલ્હસી, સમુ કોઈ આઈ વારીએ ।
 જિસકે જીઅ પરાણ હહિ, કિઝ સાહિબુ મનહુ વિસારીએ ॥
 - આપણ હલ્થી આપણા, આપે હી કાજુ સવારીએ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ

હે પ્રભુ! તમે જ (આ) સૃષ્ટિ રચી છે, અને તમે પોતે જ પોતાનું સત્તા-સામર્થ્ય^૧ તેમાં પૂર્યું છે.

પછી શેતરંજની કાચી-પાકી સોગથીઓની^૨ જેમ (જીવોને) ગોઠવીને તમે પોતાનો ખેલ^૩ નિહાળો છો.

પોતાનો વારો આવે એટલે આવનારું સૌ કોઈ ચાલતું થાય છે. તો પછી જેણે આ જીવ અને પ્રાણ દીધા છે, તે પ્રભુને કેમ મનમાંથી વિસારાય?

- (ડાહ્યા માણસે) પોતાનું કામ પોતાને હાથે સુધારવું થટે! [૨૦]

પૌડી ૨૧

જિતુ સેવિયે સુઝુ પાઈએ, સો સાહિબુ સદા સમાલીએ ।
 જિતુ કીતા પાઈએ આપણા, સા ઘાલુ બુરી કિઝ ઘાલીએ ॥
 મંદા મૂલિ ન કીચઈ, દે લંમી નદરિ નિહાલીએ ।
 જિઝ સાહિબ નાલિ ન હારીએ, તેવેહા પાસા ઢાલીએ ॥
 - કિહુ લાહે ઉપ્પરિ ઘાલીએ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ

જે સ્વામીને સેવવાથી સુખ મળે છે, તે સ્વામીને સદા યાદ કરો.

આપણે કરેલાંનું ફળ આપણે જ ભોગવવાનું હોય, તો પછી બૂરાં કામ શા માટે કરવાં?

૧. કલ । ૨. સારીએ । ૩. કીતા - કૃતિ, સર્જન.

લાંબી દષ્ટિથી^૧ નિહાળીને ખોટાં કામ સમૂળાં ન કરો.
પરમાત્મા સમક્ષ હારી ન જઈએ એવા પાસા ઢાળો !
— કંઈ લાભ^૨ થાય તેવું કામ કરો ! [૨૧]

પૌંડી ૨૨

ચાકરુ લાગે ચાકરી, જે ચલૈ સ્વસમૈ માઈ ।
હુરમતિ તિસનો અગલી, ઓહુ વજહુ મિ દૂળા સ્વાઈ ॥
સ્વસમૈ કરે બરાબરી, ફિરિ ગૈરતિ અંદરિ પાઈ ।
વજહુ ગવાણ અગલા, મુહે મુહિ પાળા સ્વાઈ ॥
જિસદા દિત્તા સ્વાવળા તિસુ કહીએ સાબાસિ ।
— નાનક હુકમુ ન ચલૈ
નાલિ સ્વસમ ચલૈ અરદાસિ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ^૩

કોઈ ચાકર ચાકરી કરવા રહે, અને માલિકને ગમે તે પ્રમાણે વર્તે, તો તેની ઈજ્જત^૪ પણ સારી^૫ બંધાય અને તેને પગાર પણ બમાણો મળે.

પણ માલિક સાથે બરાબરી કરવા જાય, તો વિચ્છેદ^૬ ઊભો થાય; પહેલાંનો પગાર પણ ગુમાવે^૭ અને ઉપરથી^૮ જૂતાં ખાય તે જુદાં !

જેનું આપેલું ખાઈએ, તેનો ધન્યવાદ કરવો ધટે.

— નાનક કહે છે કે, માલિક આગળ હુકમ ન હોય; ત્યાં તો વિનંતી^૯ કરવી ધટે. [૨૨]

પૌંડી ૨૩

નાનક અંત ન જાપન્હી, હરિ તાકે પારાવાર ।
આપિ કરાણ સાસ્ત્રી, ફિરિ આપિ કરાણ માર ॥

૧. લંમી નદરિ — લાંબી નજરે. ૨. લાહે — લાભ. ૩. હુરમતિ । ૪. અગલી ।
૫. ગૈરતિ । ૬. મુહે — જૂંટાય. ૭. મુહિ — મોં ઉપર. ૮. અરદાસિ ।

इकन्हा गली जंजीरीआ, इकि तुरी चड़हि बिसीआर ।

आपि कराए करे आपि, हउ कै सिउ करी पुकार ॥

— नानक करणा जिनि कीआ

फिरि तिस ही करणी सार ॥ २३ ॥

અર્થ

હે નાનક, હરિ પ્રભુનો કશો તાગ^૧ પામી શકાતો નથી.

તે પોતે સર્જન^૨ કરે છે, અને પાછા પોતે સંહાર^૩ કરે છે.

કેટલાકના ગળામાં જાળ^૪ છે, અને કેટલાક અનેક^૫ (ઉત્તમ).
ધોડાઓ ઉપર સવારી કરે છે.

તે પોતે કશાવે છે, અને પોતે (બધું) કરે છે; પછી હું કોની
આગળ ફરિયાદ કરવા જાઉં ?

— નાનક કહે છે, જોણે પોતે આ બધું સર્જ્યું છે, તે જ
તેની સંભાળ^૬ પણ લેશે ને ? [૨૩]

પૌડી ૨૪

वडे कीआ वडिआईआ, किछु कहणा कहणु न जाइ ।

सो करता कादर करीमु, दे जीआ रिजकु संबाहि ॥

साईं कार कमावणी, धुरि छोडी तिनै पाइ ।

नानक एकी बाहरी, होर दूजी नाही जाइ ॥

— सो करे जि तिसै रजाइ ॥ २४ ॥

અર્થ

મહાન પ્રભુની વડાઈનું વર્ણન ક'ઈકે કરવું હોય નોય કરી
શકાતું નથી.

તે પ્રભુ સૌનો કર્તા છે, સર્વશક્તિમાન^૧ છે, કૃપાળુ^૨ છે;
બધા જીવોનું ખાવાનું^૩ તે જોગાવે છે.

-
૧. પારાવાર—આ છેડે કે પેલા છેડે—તેનો કશો અંત પામી શકાતો નથી.
૨. સાક્ષી । ૩. કરાણ માર—વિનાશ—સંહાર કરે છે. ૪. વિસીઆર । ૫. સાર
—સારસંભાળ. ૬. કાદર । ૭. કરીમુ । ૮. રિજકુ ।

પરમાત્માએ જે કામ આપણે માટે પહેલેથી^૧ ફરમાવી રાખ્યું હોય, તે જ આપણે કરવું ઘટે.

હે નાનક, એ એક (પરમાત્મા) સિવાય^૨ બીજું કોઈ સ્થાન^૩ નથી (જેનું શરણું લેવાય). તેથી —

તે કામ કરવાં જે તેની મરજી અનુસાર હોય.^૪ [૨૪]

---

૧. ધુરિ. ૨. વાહરિ — બહાર — સિવાય. ૩. જાહ — જગા, સ્થાન. ૪. જપુજની પહેલી પૌરીમાં પણ જણાવ્યું છે —

‘દુકમિ રજાઈ ચલણા ...’

‘—બસ (પરમાત્માના) હુકમ અનુસાર (તેની સરસા રહીને) ચાલો ...’

हरि चरणकमल-मकरंद लोभित मनो
अनदिनो मोहि आही पिआसा ।
कृपाजलु देहि नानक सारिग कउ
होइ जाते तेरै नामि वासा ॥

छे प्रभु, तमारा चरण-कमलना मकरंद रस उपर लोभायेला
मारा मननी प्यास रात-दिवस भुझती नथी;
तो यातक पक्षीनी पेठे (मेघभिंदु माटे) तलसता नानक
उपर तमारुं कृपा-जल वरसावे, जेथी तमारा नाममां ते लीन थछ
जय !

[राग धनासरी, म० १, पृ० ६६३]

૩

સિધ-ગોસટિ

[સિદ્ધો સાથે વાર્તાલાપ]

(રાજ રામકલ્પી, મહલા-૧)

ગગનમૈ થાલુ રવિ ચંદુ દીપક બને
તારિકા મંડલ જનક મોતી ।
ધૂપુ મલઆનલો પવણુ ચવરો કરે
સગલ બનરાઈ ફૂલંત જોતી ॥
કૈસી આરતી હોઈ ભવસંઢના તેરી આરતી
અનહતા સવદ બાજંત મેરી ॥

ગગનરૂપી થાળ છે, સૂર્ય અને ચંદ્ર બે દીવા છે, તારાઓનું
મંડળ (એ થાળમાં વિખેરેલાં) મોતી છે, (ચંદન વૃક્ષોથી છવાયેલા)
મલય પર્વત ઉપરથી આવતા પવનનો ધૂપ છે, વાયુદેવ ચમર ઢોળે
છે, ફૂલોથી ખીલી ઊઠેલી આખી વનરાજી (આરતીની સળગતી)
શગો છે, અને અનાહત નાદરૂપી ભેરીઓ (સતત) વાગ્યા કરે
છે. હે ભવ-ખંડન પરમાત્મા, એવા તમારી બીજી આરતી હું શી
ઉતારું ?

[રાગ ધનાસરી, મં ૧, પૃ ૧૧૩]

સિધ-ગોસટિ

સિધ-ગોઝી

૧ ઐકાર સતિગુર પ્રસાદિ

એક, ઐકાર (એવા પરમાત્મા) અને સદ્ગુરના
કૃપાપ્રસાદથી

૧

સિધ સમા કરિ આસણિ બૈઠે

‘સંત સમા જૈકારો’ ।

નાનક૦ “તિસુ આગૈ રહરાસિ હમારી
સાચા અપર અપારો ॥

“મસતકુ કાટિ ધરી તિસુ આગૈ
તનુ મનુ આગૈ દેડ

“નાનક સંતુ મિલૈ સચુ પાઈયે
સહજ ભાઈ જસુ લેડ ॥ ૧ ॥ -

અર્થ

સિદ્ધ^૧-જેગીઓની જમાત આસન લગાવીને બેઠી હતી.
તેઓએ (નાનકને આવેલા જેઈ) ‘સંતસભાનો જય!’ પોકાર્યો.

(ગુરુ નાનકે સામા નમસ્કાર કરતાં કહ્યું :—)

“અપર^૨પાર (પરમાત્મા-સ્વરૂપ) એવા સંતને અમારા પણ
નમસ્કાર!^૩ (સદ્ગુરુ) સંત આગળ મસતક કાપીને ધરી દઈએ; —
તન અને મન પણ! સંત મળે તો સત્ય એવા પરમાત્મા^૪ પમાય;
અને તો સહજભાવે પરમાત્માના ગુણ^૫ ગવાય! [૧] —

૧. ગોરખનાથના પંથના સાધુ-જેગી ‘સિદ્ધ’ નામે ઓળખાય છે. ૨. રહરાસિ ।

૩. સચુ । ૪. જસુ - જય-યજ્ઞ-ગુણ.

[નાનક - ચાહુ]

“ક્રિઆ મવીએ સચિ સુચા હોઈ

સાચ સબદ વિનુ મુકતિ ન કોઈ” ॥ રહાડ ॥

સિદ્ધ૦ ‘કવન તુમે ક્રિઆ નાઝ તુમારા

કઝનુ મારગુ કઝનુ સુઆઝ ।’

નાનક૦ “સાચુ કહઝ અરદાસિ હમારી

હઝ સંત જના બલિ જાઝ ॥”

સિદ્ધ૦ ‘કહ બૈસહુ કહ રહીએ બાલે

કહ આવહુ કહ જાહો ।

નાનકુ, બોલૈ સુણિ બૈરાગી

ક્રિઆ તુમારા રાહો’ ॥ ૨ ॥

અર્થ

[નાનક - ચાહુ]

“બાકી, માત્ર રખડ્યા કરવાથી^૧ કશું ન વળે, સત્ય-(પરમાત્મા)ને પામીએ,^૨ તો મુક્તિ^૩ થવાય; પરંતુ સદ્ગુરુ પાસેથી સાચું નામ^૪ પામ્યા વિના કોઈ (પરમાત્માને પામી ન શકે કે) મુક્ત થઈ ન શકે.” [ધ્રુવ]

(સિદ્ધોએ પૂછ્યું :—)

‘તું કોણ છે? તારું નામ શું? ક્યો તારો માર્ગ છે, અને ક્યું તારા જીવનનું લક્ષ્ય^૫ છે?’

(નાનકે જવાબમાં કહ્યું :—)

“મારી અરજ^૬ છે, — હું સાચું કહું છું કે, હું સંતજનો ઉપર વારી જનાર તેમનો દાસાનુદાસ છું.”

(સિદ્ધોએ પૂછ્યું :—)

૧. મવીએ — ભમ્યા કરવાથી. ૨. સચિ — સત્ય-પરમાત્મા વડે—તેમનામાં લીન થવાથી. ૩. સુચા — શુચિ — પવિત્ર — મુક્ત. ૪. સાચ સબદ । ૫. સુઆઝ — મનોરથ; જીવનનું લક્ષ્ય. ૬. અરદાસિ ।

‘તું ક્યાં બેસે છે-ઊઠે છે, અને ક્યાં રહે છે? ભલાદમી,
તું ક્યાંથી આવ્યો છે અને ક્યાં જવા નીકળ્યો છે? હે વેરાગી,
નારો માર્ગ-પંથ^૧ કયો છે?’ [૨]

૩

નાનક૦ “ઘટિ ઘટિ બૈસિ નિરંતરિ રહીએ
ચાલહિ સતિગુર માણ ।
સહજે આણ હુકમુ સિધાણ
નાનક સદા રજાણ ॥
આસણિ બૈસણિ થિરુ નારાઈણ
એસી ગુરમતિ પાણ ।
ગુરમુલિ બુઝૈ આપુ પઢાણૈ
સચે સચિ સમાણ ” ॥ ૩ ॥

અર્થ

(નાનકે જવાબ આપ્યો :—)

“ઘટઘટમાં જે પરમાત્મા બેઠેલા-બિરાજેલા છે, તેમનામાં
એકરસ થઈને હું ‘રહું’ છું; - એમ સદ્ગુરુએ ચીધેલા માર્ગે
ચાલું છું;

“સહજ - પરમાત્મામાંથી હું ‘આવ્યો’ છું અને તેમનો
હુકમ થશે ત્યાં ‘જવાનો’ છું. હું સદા તેમની મરજી અનુસાર^૨
પર્તું છું.

“મારા ગુરુએ મને એવો ઉપદેશ^૩ આપ્યો છે કે, નારાયણ
પરમાત્મામાં સ્થિર થઈને ‘બેસવું!’

“ગુરુના શરણમાં^૪ એ વાતનો નિશ્ચય કરી લઈ, પોતાની
જાતને ઓળખનારો એકમાત્ર સત્ય-પરમાત્મામાં સમાઈ રહે.” [૩]

૧. રાહો - રાહ - માર્ગ - પંથ. ૨. રજાણ. ૩. ગુરમતિ. ૪. ગુરમુલિ -
ગુરુ સામે મુખ રાખવું, અર્થાત્ તેમનું શરણ સ્વીકારવું.

૪

ચર્પટ યોગી૦ ‘દુનીઆ સાગરુ દુતરુ કહીએ
કિડ કરિ પાઈએ પારો ।

ચરપટ બોલૈ અડધૂ નાનક
દેહુ સચા બીચારો ॥’

નાનક૦ “આપે આસૈ આપે સમઝૈ
તિસુ કિઆ ઉતરુ દીજૈ ।

સાચુ કહહુ તુમ પારગરામી
તુઝુ કિઆ બૈસણુ દીજૈ ॥ ૪ ॥ -

અર્થ

(ચર્પટ યોગી પૂછે છે :-)

‘આ સંસારરૂપી સાગર^૧ દુસ્તર કહેવાય છે; તેનો પાર કેમ
કરીને પામી શકાય? હે અડધૂત નાનક, સાચો જવાબ આપજો!’

(નાનક કહે છે :-)

“પોતે બધું સમજે છે એમ કહેનારને શો જવાબ આપવો?
પોતાને પાર ઊતરેલા^૨ માનનાર તમને શું બતાવવું^૩? [૪] -

૫

[નાનક - ચાલુ]

“જૈસે જલ મહિ કમલુ નિરાલ્મુ
મુરગાઈ નૈસાણે ।

મુરતિ સબદિ ભવસાગરુ તરીએ
નાનક નામુ વઝાણે ॥

રહહિ ઇકાંતિ ઈકો મનિ વસિઆ
આસા માહિ નિરાસો ।

અગમુ અગોચરુ દેસિ દિસાણ
નાનકુ તાકા દાસો” ॥ ૫ ॥

૧. દુનીઆ સાગર । ૨. પારગરામી । ૩. બૈસણુ દીજૈ । દરિયો તરી જનાર
કહેવરાવનારને શો દેકો લેવાનું કહેવું?

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“જેમ કમળ પાણીમાં નિર્લેપ^૧ રહે છે, તથા બતક જેમ (ડૂબી ગયા વિના) સામે પ્રવાહ તરે છે, તે પ્રમાણે (ગુરુ પાસેથી પામેલા ભગવાનના) નામમાં^૨ લીન રહેનારો^૩ ભવસાગરમાં ડૂબ્યા વિના તેને તરી જાય છે. હું તેથી (ભગવાનનું) નામ જપું છું.”^૪

“જે એ પ્રમાણે (સંસારમાં) નિર્લેપ^૫ રહે છે; જેના મનમાં એક પરમાત્મા જ વસે છે; આશા વચ્ચે જે આશા-રહિત થઈને રહે છે; તથા અગમ્ય અગોચર એવા પરમાત્માનાં દર્શન કરી, બીજાઓને પણ કરાવે છે, - નાનક તેવા સંત-ગુરુનો દાસાનુદાસ છે.” [૫]

૬

સિદ્ધ-યોગીઓં ‘સુણિ સુઆમી અરદાસિ હમારી

પૂછુ સાચુ બીચારો ।

રોસુ ન કીજૈ ઉતરુ દીજૈ

કિડ પાઈએ ગુરદુઆરો ’ ॥

નાનક૦ “હુ મનુ ચલતુ સચ ઘરિ બૈસે

નાનક નામુ અધારો ।

આપે મેલિ મિલાઈ કરતા

લાગૈ સાચિ પિઆરો ” ॥ ૬ ॥

અર્થ

(કેટલાક સિદ્ધો બોલી ઊઠ્યા :—)

‘હે સાધુ,^૬ અમારી અરજ^૭ સાંભળો ! અમે સાચી વાત^૮

૧. નિરાલસુ । ૨. સ્વદિ । ૩. સુરતિ । ૪. વચ્ચે । ૫. ફક્તિ ।
૬. સુઆમી - સ્વામી, ૭. અરદાસિ । ૮. બીચારો ।

પૂછીએ છીએ; રોષ ન કરતા અને જવાબ આપજો - તમે કહો છો તેવા સંત-ગુરુનું શરણ^૧ વળી કઈ રીતે મેળવાય ?'

(નાનકે જવાબ આપ્યો :—)

“જગત્કર્તા પરમાત્મા પોતે સદ્ગુરુ સાથે મેળાપ કરાવે ત્યારે થાય. અને (સદ્ગુરુ મળે) ત્યારે આ ચંચળ^૨ મન પરમાત્મામાં સ્થિર થાય;^૩ ત્યારે તે પરમાત્માના નામનો આધાર સ્વીકારે, અને ત્યારે તેને સત્ય પરમાત્મા ઉપર પ્રેમભાવ^૪ ઊભો થાય.” [૬]

૭

સિદ્ધ૦ ‘હાટી બાટી રહદિ નિરાલે

રૂઝિ વિરૂઝિ ઉદિઆને ।

કંદ મૂલ અહારો સાર્દે

અઝધૂ બોલૈ ગિઆને ॥

તીરથિ નાર્દે સુઝુ ફલ પાર્દે

મૈલુ ન લાગૈ કાર્દે ।’

ગોરખ-પૂતુ લોહારીપા બોલે

‘જોગ-જુગતિ બિધિ સાર્દે’ ॥ ૭ ॥

અર્થ

(સિદ્ધોએ વળતો જવાબ આપ્યો :—)

‘અમે હાટથી કે વાટથી નિરાળા નિર્જન સ્થાનમાં^૧ કે સૂક્ષ્મ શૂન્ય હેઠળ રહીએ છીએ;

‘કંદ’ અને મૂળનો આધાર કરીએ છીએ. અમારા અવધૂત ગુરુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો એ માર્ગ બતાવે છે.

‘અમે તીર્થસ્થાનોમાં સ્નાન કરતા ભ્રમણ કરીએ છીએ — અને સુખરૂપી ફળ હાંસલ કરીએ છીએ.

૧. ગુરુદ્વારો - ગુરુના ઘરનું દ્વાર. ૨. ચલ્લેટ - ચાલતું રહેતું - અસ્થિર.
૩. સચ ઘરિ બૈસે - સાચા પરમાત્માના ઘરમાં બેસે - સ્થિર થાય. ૪. વિઆરો - પ્યાર.
૫. ઉદિઆને ।

‘આમ (વિચરવાથી અને વિહરવાથી) અમને સંસારનો કશો મેલ કે લેપ લાગતો નથી.’

ગોરખના શિષ્ય લોહારીપાએ ઉમેયું : ‘યોગ - માર્ગનો (સાચો) વિધિ એ જ છે.’ [૭]

૮

નાનક૦ “હાટી બાટી નીદ ન આવે
પર ઘરિ ચિતુ ન ઢોલાર્દ ।
બિનુ નાવૈ મનુ ટેક ન ટિકર્દ
નાનક મૂલ ન જાર્દ ॥
હાટુ પટણુ ઘરુ ગુરુ દિસાઈઆ
સહજે સચુ વાપારો ।
સંહિત નિદ્રા અલપ અહારં
નાનક તતુ બીચારો ॥ ૮ ॥ -

અર્થ

(નાનકે જવાબમાં કહ્યું :—)

“હાટમાં રહો કે વાટમાં, ક્યાંય ઊંઘતા રહેવું ન ધટે; તથા પારકાની સ્ત્રી (કે પારકાનું ધન) જોઈ મન ચંચળ થઈ ઊઠવું ન જોઈએ.

“(ખરું કહીએ તો) ભગવાનના નામ વિના મન સ્થિર થવું નથી તથા તેની ભૂખ ઊતરતી નથી.

“બજાર તેમજ વસ્તી^૧ (કે વન-જંગલ) મારા અંતરમાં^૨ રહેલાં છે, એવું સદ્ગુરુએ મને સમજાવી દીધું છે; અને સાહજિક રીતે મેં સત્ય-પરમા-માનો સોદો માંડ્યો છે :

“હું ઓછું^૩ ઊંઘું છું અને ઓછું ખાઉં છું - (તથા ભગવાનનું નામ જાપ્યા કરું છું.) આ સાચું તત્ત્વજ્ઞાન (મને સમજાયું) છે. [૮] -

૧. હાટુ પટણુ - બજાર અને નગર. ૨. ઘરુ । ૩. સંહિત ।

[નાનક - ચાલુ]

“દરસનુ મેલ કરહુ જોગિદ્રા

મુંદ્રા શોલી સિંથા ।

બારહ અંતરિ એકુ સરેવહુ

સદુ દરસન ફક પંથા ॥

ફન બિધિ મનુ સમજાઈએ પુરસા

બહુફિ ચોટ ન સાર્દાઈએ

નાનક બોલૈ ગુરમુસિ વૂસે

જોગ-જુગતિ ફવ પાર્દાઈએ ॥ ૯ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ભગવાનનાં દર્શન કરવાં, એ (સાચો ભગવો) વેશ, મુંદ્રા^૧, ઓળી અને કંથા-ગોદડી છે -

“(અંદર અને બહાર)^૨ એક પરમાત્માનું ધ્યાન થરવું, એટલે બારેય યોગપંથ અને ખટદર્શન^૩ આવી ગયાં -

“એ પ્રમાણે હે પુરુષો, મનને સમજાવે, તો ફરી સંસારરૂપી ઓટ ન લાગે.

“નાનક કહે છે કે, હે યોગીન્દ્ર, સાચા ગુરુને સેવનારો સાચું જ્ઞાન પામી શકે, અને સાચો યોગ સાધવાની જુગતિ પણ ! [૯] -

૧. જોગીઓ કાનમાં જે મોટી કડી પહેરે છે તે. તેથી તે ‘કાનફટા’ પણ કહેવાય છે. ૨. કેટલાક બાહર અંતરિ એવો પાઠ લે છે. તે પ્રમાણે કોઈ સમાં મૂકેલો અર્થ થાય. ૩. સાંખ્ય-યોગ-ન્યાય-વેદેશિક-પૂર્વમીમાંસા તથા ઉત્તરમીમાંસા (વેદાંત) - એ છ - ૫૮ દર્શનશાસ્ત્રો.

સતુ સંતોષુ સંજસુ હૈ નાલિ

નાનક ગુરમુખિ નામુ સમાલિ” [૧૧]

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“વિષયો તરફથી પાછું ફરેલું^૧ મન એ ભિક્ષાપાત્ર;^૨ અને પાંચ મહાભૂતોનાં^૩ લક્ષણોનો સ્વીકાર એ ટોપો!

“(પુરુષાર્થ સાધવામાં તત્પર) કાયા એ (કુશાસન કે) મૃગચર્મ; તથા મનને જાગૃત રાખવું એ લંગોટી!

“સત્ય, સંતોષ અને સંયમ(રૂપી શિગી-નુરાઈ) સાથે^૪ હોય;—

“નાનક કહે છે કે, એ તૈયારી સાથે, ગુરુનું શરણ લઈ, પરમાત્માનું નામ સ્મર્યા કરવું ઘટે.” [૧૧]

૧૨

સિદ્ધ૦ ‘કવનુ સુ ગુપતા કવનુ સુ મુક્તા

કવનુ સુ અંતરિ બાહરિ જુગતા ।

કવનુ સુ આવૈ કવનુ સુ જાઈ

કવનુ સુ ત્રિભવણિ રહિઆ સમાઈ ’ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ

(સિદ્ધો બોલ્યા :—)

‘બધામાં ગુપ્ત રહેલો (પરમાત્મા) કોણ છે ?

‘મુક્ત થવા નીકળેલો (જીવાત્મા) કોણ છે ?

‘કોણ અંદરથી અને બહારથી (પરમાત્મા સાથે) એકરસ થઈ રહે છે ?

‘કોણ (સંસારમાં) જન્મ્યા કરે છે તથા મર્યા કરે છે ?

૧. ઝંખર - ઊંધું થયેલું - પહેલાં કરતું હતું તેથી ઝિલટું કરનારું. ૨. સ્વપ્ન - ખાપર. ૩. પંચમૂ । પાંચ મહાભૂતોનાં પાંચ લક્ષણો આ પ્રમાણે : આકાશનું લક્ષણ નિર્વેપતા, અગ્નિનું લક્ષણ મળ-કચરો બાળી નાખવો તે, પૃથ્વીનું લક્ષણ ધીરજ-સહનશીલતા, પાણીનું લક્ષણ મેલ ધોઈ કાઢવો તે, અને પવનનું લક્ષણ સર્વ વસ્તુઓ પ્રત્યે સમભાવ. ૪. નાલિ ।

સતુ સંતોષુ સંજમુ હૈ નાલિ

નાનક ગુરુસુલિ નામુ સમાલિ” [૧૧]

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“વિષયો તરફથી પાછું ફરેલું^૧ મન એ ભિક્ષાપાત્ર;^૨ અને પાંચ મહાભૂતોનાં^૩ લક્ષણોનો સ્વીકાર એ ટોપો!

“(પુરુષાર્થ સાધવામાં તત્પર) કાયા એ (કુશાસન કે) મૃગચર્મ; તથા મનને જગૃત રાખવું એ લંગોટી!

“સત્ય, સંતોષ અને સંયમ(રૂપી શિગી-તુરાઈ) સાથે^૪ હોય;—

“નાનક કહે છે કે, એ તૈયારી સાથે, ગુરુનું શરણ લઈ, પરમાત્માનું નામ સ્મર્યા કરવું થટે.” [૧૧]

૧૨

સિદ્ધ૦ ‘કવનુ સુ ગુપતા કવનુ સુ મુક્તા

કવનુ સુ અંતરિ બાહરિ જુગંતા ।

કવનુ સુ આવૈ કવનુ સુ જાઈ

કવનુ સુ ત્રિભવણિ રહિઆ સમાઈ ’ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ

(સિદ્ધો બોલ્યા :—)

‘બધામાં ગુપ્ત રહેલો (પરમાત્મા) કોણ છે ?

‘મુક્ત થવા નીકળેલો (જીવાત્મા) કોણ છે ?

‘કોણ અંદરથી અને બહારથી (પરમાત્મા સાથે) એકરસ થઈ રહે છે ?

‘કોણ (સંસારમાં) જન્મ્યા કરે છે તથા મર્યા કરે છે ?

૧. રૂંધર - ઊંધું થયેલું - પહેલાં કરનું હતું તેથી ગ્રિહટું કરનારું. ૨. સ્વપર - ખપ્પર. ૩. પંચમૂ । પાંચ મહાભૂતોનાં પાંચ લક્ષણો આ પ્રમાણે : આકાશનું લક્ષણ નિર્વેપતા, અગ્નિનું લક્ષણ મળ-કચરો બાળી નાખવો તે, પૃથ્વીનું લક્ષણ ધીરજ-સહનશીલતા, પાણીનું લક્ષણ મેલ ઘેઈ કાઢવો તે, અને પવનનું લક્ષણ સર્વ વસ્તુઓ અત્યે સમભાવ. ૪. નાલિ ।

‘અને કોણ (મુક્ત થઈને પરમાત્મા સાથે) ત્રિભુવનમાં સમાઈ જાય છે?’ [૧૨]

૧૩

નાનક૦ “ઘટિ ઘટિ ગુપતા ગુરમુખિ મુકતા
અંતરિ બાહરિ સવદિ સુ જુગતા ।
મનમુખિ બિનસૈ આવૈ જાઈ
નાનક ગુરમુખિ સાચિ સમાઈ” ॥ ૧૩ ॥

અર્થ

(નાનક જવાબ આપે છે :—)

“બધામાં ગુપ્ત રહેલો પરમાત્મા દરેકના અંતરમાં બિરાજે છે;

“સદ્ગુરુનું શરણ લેનારો જીવ મુક્ત થઈ શકે, તથા તેમની પાસેથી પામેલા નામનું રટણ કરીને^૧ —

“—અંદરથી અને બહારથી (પરમાત્મા સાથે) એકરસ^૨ થઈ રહે.

“(ગુરુના માર્ગદર્શન વિનાનો) મનમોજી^૩ જીવ (સંસારમાં) જન્મ્યા કરે અને મર્યા કરે; —

“ગુરુનું શરણ સ્વીકારનારો પરમાત્મામાં સમાઈ રહે.” [૧૩]

૧૪

સિદ્ધ૦ ‘કિઝ કરિ બાધા સરપનિ સ્વાધા
કિઝ કરિ સોઈઆ કિઝ કરિ લાધા ।
કિઝ કરિ નિરમલુ કિઝ કરિ અંધિઆરા
હુ તલુ બીચારૈ સુ ગુરુ હમારા ’ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘જીવાત્મા કેમ કરીને બંધાય છે અને (માયારૂપી) સાપણ વડે ડસાય છે?

૧. સવદિ । ૨. જુગતા । ૩. મનમુખિ ।

‘કેમ કરીને ખુએ છે, ને કેમ કરીને લાભે છે?’

‘કેમ કરીને નિર્મલ થાય છે અને કેમ કરીને અંધારામાં અટવાય છે?’

‘આ તત્ત્વ સમજાવે તે અમારો ગુરુ!’ [૧૪]

૧૫

નાનક૦ “દુરમતિ બાધા સરપનિ સ્વાધા ।

મનમુલ્લિ સોહઆ ગુરુમુલ્લિ લાધા ।

સતિગુરુ મિલૈ અઘેરા જાઈ

નાનક હુઝૈ મેટિ સમાઈ ॥ ૧૫ ॥ -

અર્થ

(નાનકે જવાબ આપ્યો :-)

“દુરમતિથી જીવાત્મા બંધાય છે અને માયા-સાપણ તેને ડસે છે;

“મનમોજી ધવાથી બાજી ખુએ છે; અને ગુરુનું શરણ લેવાથી લાભ ખાટી જાય છે;

“સદ્ગુરુ મળે તો અંધારું જાય, અને અહ-મમ ટળીને પરમાત્મામાં સમાઈ જાય! [૧૫] -

૧૬

[નાનક - ચાલુ]

“સું નિરંતરિ દીજૈ બંધુ

ઉડે ન હંસા પઢૈ ન કંધુ ।

સહજ ગુફા ધરુ જાણે સાચા

નાનક સાચે માવૈ સાચા” ॥ ૧૬ ॥

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ (મનને) શૂન્યમાં (પરમાત્મામાં) નિરંતર બાંધી રાખે,

૧. (આપણાં મલિન મન-બુદ્ધિ માટે) શૂન્ય જેવા પરમાત્મામાં.

તો જીવરૂપી હંસલો ઊડી ન જાય તેમજ શરીરરૂપી ભીંત^૧ ગબડી ન પડે (—અર્થાત્ જન્મ-મરણ ટળી જાય);

“સહજ^૨ (સમાધિ)રૂપી ગુફાને પોતાનું સાચું ઘર જાણે, તો પરમાત્મા^૩ એ સાચા જીવાત્માને પસંદ કરે^૪ (અને પોતામાં સમાવી લે).” [૧૬]

૧૭

સિદ્ધ૦ ‘કિસુ કારણિ મિહુ તજિઓ ઉદાસી

કિસુ કારણિ હિહુ મેહુ નિવાસી ।

કિસુ વચ્ચરકે તુમ વણજારે

કિઝ કરિ સાથુ લંઘાવહુ પારે’ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ^૧

(સિદ્ધો પૂછે છે:—)

‘શા કારણથી તું ઘર તજીને સંન્યાસી થયો છે ?

‘શા કારણથી આ ભેખ ધર્યો છે?’^૨

‘કયો માલ^૩ ખરીદવા તું વણજારો બનીને નીકળ્યો છે ?

‘કેમ કરીને તું તારા સથવારાને^૪ પાર કરાવવા ધારે છે?’

[૧૭]

૧૮

નાનક૦ “ગુરમુખિ સ્વોજત મપ્ ઉદાસી

દરસનકૈ તાહ મેસ નિવાસી ।

૧. કંથુ — દીવાલ. ૨. પરમાત્મામાં તલ્લીનતાને જ ગુરુ નાનક જીવની સાચી સ્વાભાવિક સ્થિતિ માનતા હોવાથી ‘સહજ’ નામે ઓળખાવે છે. પરમાત્માના સાક્ષાત્કારની એકરસ સ્થિતિ, તે સહજ. ૩. સાચે ! ૪. માવૈ — ગમે. ઉપનિષદમાં કહ્યું છે તેમ ‘યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યઃ, તસ્યૈષ આત્મા વિવૃણુતે તન્ સ્વામ્’ ॥ મુંડક ૩-૨-૩ ॥ “એ પરમાત્મા જેને પસંદ કરે છે, તે જ તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે; કારણ કે, તેની સમક્ષ જ પરમાત્મા પોતાનું સાચું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે.” ૫. મેહુ નિવાસી । ૬. વચ્ચર । ૭. સાથુ — વણજારોના કાફલો — પોઠ. અહીં શિષ્યો — અનુયાયીઓનો સાથ.

સાચ વચ્ચરકે હમ વળજારે

નાનક ગુરમુખિ ઉતરસિ પારે” ॥ ૧૮ ॥

અર્થ

(નાનકે જવાબ આપ્યો :—)

“સંતને^૧ શોધવા હું સંન્યાસી બન્યો છું;

“સંતનાં દર્શન કરવા માટે^૨ મેં આ ભેષ ધારણ કર્યો છે;

“સાચી વસ્તુ^૩ ખરીદવા નીકળેલા અમે વણજારા છીએ;

“અને સંતના શરણથી અમે પાર ઊતરીશું.” [૧૮]

૧૯

સિદ્ધ ૦ ‘કિતુ બિધિ પુરલા જનમુ વટાહઆ

કાહે કઝ તુઝુ ઇહુ મનુ લાહઆ ।

કિતુ બિધિ આસા મનસા હાઈ

કિતુ બિધિ જોતિ નિરંતરિ પાઈ ॥

બિનુ દંતા કિઝ હાઈએ સારુ

નાનક સાચા કરહુ બીચારુ’ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘હે ભલા માણસ,^૪ જન્મ-મરણનો ફેરો^૫ તે કેમ કરીને ટાળવા ધાર્યો છે?

‘તારા મનને તું શામાં લીન કરી રાખશે?

‘(મનની) આશાઓ અને ઇચ્છાઓ^૬ કેમ કરીને ટાળશે?

‘(મનમાં) નિરંતર પ્રકાશ કેમ કરીને લાધશે?

‘દાંત વિના પોલાદ^૭ ચાવવા જેવી એ અશક્ય વાત કેમ કરીને શક્ય બનશે? વિચારીને સાચું કહેજે!’ [૧૯]

૧. ગુરમુખિ । ગુરુને પામીને પાર ઊતરનાર સદ્ગુરુ - સંત. ૨. તાઈ ।

૩. સાચ વચ્ચર । સત્ય-પરમાત્મારૂપી માલ, ૪. પુરલા । ૫. જનમુ । ૬. મનસા ।

૭. સારુ ।

૨૦

નાનક૦ “સતિગુરુકૈ જનમે ગવનુ મિટાઈઆ
અનહતિ રાતે રૂહુ મનુ લાઈઆ ।
મનસા આસા સબદિ જલાઈ
ગુસ્મુલ્હિ જોત નિરંતરિ પાઈ ॥
ત્રૈગુણ મેટે સ્વાઈએ સારુ
નાનક તારે તારણહારુ” ॥ ૨૦ ॥

અર્થ

(નાનક જવાબ આપે છે :—)

“સદ્ગુરુ પાસે (બીજે) જનમ^૧ લીધો, એટલે સંસારમાં
આવવા-જવાનું ટળી ગયું;
“અનાહત નાદમાં^૨ રત થયું એટલે આ મન મરી ગયું;^૩
“(ગુરુ-પાસેથી પામેલા) નામના જપ વડે^૪ આશાઓ
અને ઈચ્છાઓ જળી ગઈ;
“ગુરુનું શરણ લેવાથી કદી ન ઓલવાતી જ્યોત (હૃદયમાં)
પ્રગટી;
“ત્રિગુણ(ની માયા)માંથી છૂટ્યા એટલે (વગર દાંતે) પોલાદ
ચાવી ગયા (જેવી અશક્ય વસ્તુ શક્ય બની);
“—અને તારણહાર પરમાત્માએ તારી લીધા!” [૨૦]

૨૧

સિદ્ધ૦ ‘આદિ કંઠ કવનુ બીચારુ કથીઅલે
સુંન કહા ઘર વાસો ।

૧. બ્રાહ્મણ જનોઈ ધારણ કરે એટલે બીજે જન્મ લઈ ‘દ્વિજ’ બને છે
એમ, ગુરુ પાસેથી નામ કે ઉપદેશ પામે એટલે બીજે જન્મ લીધો કહેવાય.
૨. જપમાં લીન થતાં (આપોઆપ થયા કરતાં) અજપા-જપ સિદ્ધ થાય છે. એમાં
આગળ વધતાં છેવટે (પાંચ પ્રકારનો) અનાહત નાદ સંભળાવા લાગે છે. આપો-
આપ વાજતા એ નાદમાં મન લીન થઈ જતાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.
૩. ભાઈઆ — કાપી નાખ્યું. ૪. સબદિ ।

ગિઆનકી મુદ્રા કબન કથીઅલે
 ઘટિ ઘટિ કબન નિવાસો ॥
 કાલ્કા ઠીગા કિઝ જલાઈઅલે
 કિઝ નિરમઝ ઘરિ જાઈએ ।
 સહજ સંતોસકા આસણુ જાણે
 કિઝ છેદે બૈરાઈએ ’ ॥
 નાનક૦ “ગુરકૈ સબદિ હઝમૈ બિલુ મારૈ
 તા નિજ ઘરિ હોવૈ વાસો ।
 જિનિ રચિ રચિઆ તિસુ સબદિ પછાણૈ
 નાનકુ તાકા દાસો ” ॥ ૨૧ ॥

અર્થ

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘જગતના આદિ વિષે શો સિદ્ધાંત (તારે મંતે) છે ?

‘(સૃષ્ટિ ન હતી ત્યારે) શૂન્ય સ્વરૂપી પરમાત્મા ક્યાં^૧ —
 કઈ સ્થિતિમાં — હતા ?

‘જ્ઞાન-સાક્ષાત્કારની મુદ્રા (સ્વરૂપ) શું હોય ?^૨

‘દરેકના અંતરમાં કોણ નિવાસ કરી રહ્યું છે ?

‘કાળનો અપાટો ટાળીને નિર્ભય સ્થિતિ કેમ કરીને પ્રાપ્ત
 થાય ?

‘સહજ અને સંતોષની વાતો ક્યેં^૩ (કામ-ક્રોધ રૂપી)
 દુશ્મનોનો^૪ ધાત કેમ કરીને સંભવે ?’

(નાનક જવાબ આપે છે :—)

“(લાંબી વાત ટૂંકી કરીને કહીએ, તો) ગુરુની પાસેથી નામ
 પામીને અહં-મમનું^૫ ઝેર ઉતારે, તો પોતાના સાચા સ્વરૂપમાં^૫
 સ્થિતિ થાય;

૧. કહા ઘર । ૨. મૂળ : કથીઅલે — તારા સિદ્ધાંતમાં કહી છે. ૩. મૂળ : આસણુ
 જાણે । ટેકો લીધે, એવો ભાવ. ૪. બૈરાઈએ । ૫. નિજ ઘરિ ।

“જેણે આ સૃષ્ટિ રચી છે, તેનો નામ^૧ વડે સાક્ષાત્કાર કરનાર (સદ્ગુરુ)નો નાનક દાસાનુદાસ છે.” [૨૧]

૨૨

સિદ્ધ૦ ‘કહા તે આવૈ કહા હુ જાવૈ

કહા હુ રહૈં સમાઈ ।

एसु सवद कउ जो अरथावै

तिसु गुर तिलु न तमाई ॥

किउ तै अविगतै पावै

गुरुमुखि लगे पिआरो ।

आपे सुरता आपे करता

कहु नानक बीचारो ’ ॥

નાનક૦ “હુકમે આવૈ હુકમે જાવૈ

હુકમે રહૈં સમાઈ ।

पूरे गुरते साचु कमावै

गति मति सवदे पाई ॥ २२ ॥ -

અર્થ

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘માણસ ક્યાંથી આવે છે, ક્યાં જાય છે, તથા શામાં સમાઈ રહે છે, એ ગૂઢ રહસ્ય^૨ જે પ્રગટ કરે,^૩ તે પૂરા^૪ ગુરુ કહેવાય.

‘ગુરુને સેવવાથી (પરમતત્ત્વ પ્રત્યે) ભક્તિ પ્રગટતાં અગમ્ય^૫ એવી વસ્તુનું તત્ત્વ કેવી રીતે લાધે?

‘ખોતે જ (આ માયાનો - સૃષ્ટિનો) કર્તા હોય, અને તે જ (પરમાત્મા) પાછો સુરતા એટલે કે (પરમાત્મા પ્રત્યે) ભક્તિનો - મુક્તિનો દાતા હોય, (એ ન સમજાય તેવું છે;) એ વાતની સમજણ પાડો!’

૧. સવદિ । ૨. સવદ - ગુપ્ત જ્ઞાન - ઉપરથી ગૂઢ રહસ્ય. ૩. અરથાવૈ । ૪. તિલુ ન તમાઈ - સહેજે અજ્ઞાન - ઊણપ વિનાના. તમાઈ = તમ - અંધારું - અજ્ઞાન. ૫. અવિગતૈ । વિગત = બરાબર જણેલું. ૬. કહુ બીચારો ।

(નાનક પૂછનારાઓની જિજ્ઞાસા જોઈ, વિગતે જવાબ આપે છે :)

“પરમાત્માના હુકમથી બધું ઉત્પન્ન થાય છે,^૧ અને સમેટાઈ પણ જાય છે.^૨ બધું પરમાત્માના હુકમમાં સમાઈ રહેલું છે.

“પૂરા ગુરુ પાસેથી સત્ય પમાય; તેમની પાસેથી પામેલા નામના^૩ સાધનથી પરમાત્માની ગતિમિતિ^૪ જાણે. [૨૨] -

૨૩

[નાનક - ચાલુ]

“આદિ કઠ બિસમાદ બીચારુ કથીઅલે
સુન નિરંતરિ વાસુ લીઆ ।

અંકલપત મુદ્રા ગુર ગિઆનુ બીચારીઅલે
ઘટિ ઘટિ સાચા સરબ જીઆ ॥

ગુર બચની અવિગતિ સમાઈએ
તતુ નિરંજનુ સહજિ લહૈ ।

નાનક દૂજી કાર ન કરણી
સેવૈ, સિલુ સુ સ્વોજિ લહૈ ।

હુકમુ બિસમાદુ હુકમિ પઠાણૈ
જીઅ જુગતિ સચુ જાણૈ સોઈ ॥

આપુ મેટિ નિરાલમુ હોવૈ અંતરિ
સાચુ જોગી કહીએ સોઈ ॥ ૨૩ ॥ -

અથ^૫

[નાનક - ચાલુ]

“(જીવ કયાંથી આવ્યો વગેરે) સૃષ્ટિના આદિનો વિચાર (આપણ જીવોથી) વિસ્મય - આશ્ચર્યની પરિભાષામાં જ કરી શકાય^૬ : શૂન્ય - નિર્ગુણ એવા પરમાત્મા હંમેશાં પોતામાં સ્થિત રહે છે.^૬

૧. આવૈ । ૨. જાવૈ । ૩. સવદે । ૪. શક્તિ અને માપ, પહોંચ અને હદ અર્થાત્ પૂરેપૂરી સમજ. ૫. કથીઅલે - કહેવાયો છે. ૬. વાસુ લીઆ - વાસ કરેલો છે.

“એવા અકલ્પ્ય પરમાત્માનું સ્વરૂપ (મુદ્રા) ગુરુએ આપેલા જ્ઞાનથી સમજમાં આવે; એ સત્ય (નિર્ગુણ) પરમાત્મા સર્વ જીવો (સરજીને પાછા દરેક)ના હૃદયમાં બિરાજે છે !

“ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલવાથી એ નિર્ગુણ^૧ પરમાત્મામાં પાછા સમાઈ શકીએ : અર્થાત્ એ નિરંજન-નિરાકાર તત્ત્વને^૨ સહેજે લહી શકીએ.

“નાનક એ સિવાય બીજી કોઈ સાધના જાણતો^૩ નથી; સદ્ગુરુના શિષ્યને એ બધું આપોઆપ - સહેજે સમજાઈ જાય.

“પરમાત્માનો વિસ્મયકારક હુકમ, પરમાત્માની કૃપા^૪ થાય તો સમજી શકાય; તેવો (કૃપાપાત્ર) જીવ જ પરમાત્માને પામવાની સાચી જુગતિ જાણે.

“અહંપાણું મિટાવી, નિરાલંબ પરમાત્મામાં લીન થઈ જઈને અંતરમાં સત્ય પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે, તે જોગી સાચો !]૨૩ [-

૨૪

[નાનક - ચાલુ]

“અવિગતો નિરમાઈલુ ઉપજે

નિરગુણતે સરગુણ થીઆ ।

સતિગુર પરચૈ પરમપદુ પાઈએ

સાચૈ સબદિ સમાઈ લીઆ ॥

એકે કડ સચુ એકા જાળે

હઝમૈ દૂજા દૂરિ કીઆ ।

સો જોગી ગુર સબદુ પછાળે

અંતરિ કમલ પ્રગાસુ થીઆ ॥

જીવતુ મરૈ તા સમુ કિલ્હુ સૂજે

અંતરિ જાળે સરવ દહ્યા ।

૧. અવિગતિ - અગમ્ય. ૨. તત્ત્વ । ૩. કાર ન કરણી સેવૈ । ૪. મૂળ
હુકમિ = હુકમ વડે - કૃપા કરીને બક્ષે ત્યારે.

નાનક તાકડ મિલે વડાઈ

આપુ પછાળે સરવ જીઆ ॥ ૨૪ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“અગમ્યમાંથી એ નિર્મલ પ્રભુ પોતાની મેળે ગમ્ય બન્યા છે : નિર્ગુણમાંથી સગુણ !

“સદ્ગુરુની સંગત^૧ પામે, તો પરમ પદનો ભાગી થાય; તથા તેમની પાસેથી પામેલા નામથી^૨ - (પરમાત્મા) તેને પાછો (પોતામાં) સમાવી લે.

“એક પરમાત્માને સત્ય જાણે, અને અહંપણાને તથા દ્વેતના ભ્રમને દૂર કરે, -

“તેને સાચો જોગી જાણવો; સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પિછાનવાથી તેનું હૃદય-કમળ ખીલી ઊઠે^૩ છે.

“જીવતોજીવત મરે (અર્થાત્ અહંપણું સદંતર લુપ્ત કરે) તેને સૌ કાંઈ દેખાય - સમજાય, -

“અને સર્વના દેવ^૪ પરમાત્માનો અંતરમાં સાક્ષાત્કાર થાય.

“તેને પરમ પદની^૫ પ્રાપ્તિ થાય; અર્થાત્ સર્વ જીવોમાં પોતાને વ્યાપી રહેલો તે જુએ ! [૨૪] -

૨૫

[નાનક - ચાલુ]

“સાચૌ ઉપજૈ સાચિ સમાવૈ

સાચે સૂચે એક મહાઆ ।

ફૂટે આવહિ ઠવર ન પાવહિ

દૂજૈ આવાગઅણુ મહાઆ ॥

આવાગઅણુ મિટૈ ગુર સવદી

આપે પરસૈ વસસિ લહાઆ ।

૧. પરચૈ = પરિચય - સંબંધ. ૨. સવદિ । ૩. પ્રગાસુ થીઆ । ૪. સરવ દહાઆ સર્વના દેવ; દેવાધિદેવ. ૫. વડાઈ = મોટાપણું.

ષકા બેદન દૂજૈ બિઆપી
 નામુ રસાણુ વીસરિઆ ॥
 સો બૂઝે જિસુ આપિ બુઝાણ
 ગુરકૈ સવદિ સુ મુક્તુ મહિઆ ।
 નાનક તારે તારણહારા
 હઝમૈ દૂજા પરહરિઆ ॥ ૨૫ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“સત્ય-પરમાત્મામાંથી ઊપજેલો તે સત્ય-પરમાત્મામાં પાછો સમાઈ રહે; પવિત્ર-દોષરહિત^૧ થયેલો તે સત્ય-પરમાત્મામાં એક થઈ જાય.

“જે જૂઠો છે-જૂઠને વળગેલો છે, તે (મનુષ્ય-જન્મમાં) આવે છે ખરો; પણ ઠેકાણુ^૨ પામ્યા વિના, દ્વેતભાવમાં^૩ લીન રહીને, જન્મ્યા કરે છે અને મર્યા કરે છે.

“ગુરુ પાસેથી નામ^૪ પામે, તેનો જન્મ-મરણનો ફેરો ટળે; પરમાત્મા પોતે તેને પારખી લઈ,^૫ પોતાની સાથે એક કરી લે.^૬

“કેટલાકને દ્વેતભાવરૂપી રોગ^૭ લાગુ પડ્યો હોય છે; તેઓ પરમાત્માના નામરૂપી રસાયણને વીસરી જાય છે.

“(ખરી વાત એ છે કે,) પ્રભુ પ્રસન્ન થઈને જોને (તત્ત્વ) સમજાવવા ઇચ્છે, તે આ બધું સમજી શકે છે; તેવો માણસ ગુરુ પાસેથી નામ પામીને^૮ મુક્ત થાય.

“જે પોતાનું અહંપાણું તથા દ્વેતભાવ તજે છે, તેને તારણહાર પ્રભુ પોતે તારે છે. [૨૫]-

૧. સૂચે - શુધિ - પવિત્ર - શુદ્ધ. ૨. ઠવર - ઠોર - સ્થાન - સદ્ગુરુનો આશરો.
 ૩. દૂજૈ । ૪. ગુર સવદી । ૫. પરલૈ । ૬. બલસિ લઝઆ - બક્ષે છે - માફ કરે છે.
 ૭. ગુના-પાપ માફ કરી, પોતાની પાસે લઈ લે છે. ૮. બેદન - વેદના. ૯. સવદિ ।

[નાનક - ચાલુ]

“મનમુલ્કિ મૂલે જમકી કાણિ
પરધરુ જોહૈ હાણે હાણિ ।

મનમુલ્કિ મરમિ મવૈ વેબાણિ
વેમારગિ મૂસૈ મંત્રિ મસાણિ ॥

સવદુ ન ચીનૈ લવૈ કુબાણિ ।

નાનક સચિ રતે સુખુ જાણિ ॥ ૨૬ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુની દોરવણી વિનાનો - મનમુખ) મનમોજી માણસ
ભુલાવામાં પડી (જુદા જુદા ભેષ ધારણ કરે છે અને) જન્મ-
મરણના ચક્રમાં^૧ સપડાય છે.

“(બહારથી જ વૈરાગ્યનો વેશ લીધેલો હોવાથી) તે પારકાની
મિલકત કે સ્ત્રીઓ^૨ ઉપર લોભી નજર નાખ્યા કરે છે^૩ અને
પોતાનો (મનુષ્ય-) જન્મ એળે ગુમાવે છે.^૪

“ભ્રમમાં પડેલો તે મનમુખ નિર્જન વગડામાં ભટક્યા કરે
છે; અવળે માર્ગે ચડેલો^૫ તે સ્મશાનોમાં મંત્રોની સાધનાઓ
કરે છે અને સાચો લાભ પામતો નથી.^૬

“ગુરુ પાસેથી નામ^૭ પામ્યો ન હોવાથી (તથા એમ પૂરેપૂરું
સત્ય લાધ્યો ન હોવાથી) તે ખોટી વાણી^૮ લગ્યા કરે છે. માણસ
સત્ય-પરમાત્મામાં રત થાય, તો સુખી થઈ શકે. [૨૬] -

૧. જમકી કાણિ = જન્મ રાજના પાશમાં. ૨. પરધરુ । ૩. જોહૈ । ૪. હાણે
હાણિ - મોટું નુકસાન ઉઠાવે છે. ૫. વેમારગિ । ૬. મૂસૈ - લૂંટાઈ જાય છે.
૭. સવદુ । ૮. કુબાણિ - બીજને જૂઠો ઉપદેશ આપે છે. અથવા સાચો ઉપદેશ
આપનારની નિંદા કર્યા કરે છે. અથવા ખોટાં શાસ્ત્રવાક્યો પડ્યા કરે છે.

૨૭

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરમુખિ સાચેકા મઝ પાવૈ

ગુરમુખિ બાળી અઘડું ઘડાવૈ ।

ગુરમુખિ નિરમલ હરિ ગુણ ગાવૈ

ગુરમુખિ પવિત્ર પરમપદુ પાવૈ ॥

ગુરમુખિ રોમિ રોમિ હરિ ધિઆવૈ ।

નાનક ગુરમુખિ સાચિ સમાવૈ ॥ ૨૭ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુની દોરવાણી પ્રમાણે ચાલનારો પરમાત્માનો ડર રાખતો થાય;^૧ તથા કાબૂમાં ન રાખી શકાય તેવા^૨ મનને ગુરુના ઉપદેશથી^૩ કાબૂમાં લાવે..

“એ પ્રમાણે નિર્મળ થઈ, તે પ્રભુમાં લવલીન^૪ થઈ રહે^૫ અને (મુક્તિરૂપી) પવિત્ર પરમપદ પામે.

“રોમેરોમ તે હરિને ચિંતવે^૬ અને એમ અંતે સત્ય-પરમાત્મા-માં એક થઈ જાય.” [૨૭] -

૨૮

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરમુખિ પરચૈ વેદ બીચારી

ગુરમુખિ પરચૈ તરીએ તારી ।

ગુરમુખિ પરચૈ સુ સબદિ ગિઆની

ગુરમુખિ પરચૈ અંતર બિધિ જાની ॥

૧. પાપકર્મથી ડરતો થાય છે; ઈશ્વર સિવાય બીજા વિષયોને સાથા માની તેઓમાં આસક્ત થતો અટકે છે. ૨. અઘડું । ૩. બાળી । ૪. મૂળ : હરિગુણ ગાવૈ - હરિના ગુણ ગાય છે - તેમનું સ્મરણ કરે છે. ૫. આખી કડીનો આવો અર્થ પણ લેવાય : ગુરમુખ બનેલો જ પ્રભુના નિર્મળ યશ ગાય છે - ગાઈ શકે છે. ૬. ધિઆવૈ । ૭. સમાવૈ ।

ગુરુમુખિ પાઠેએ અલ્લ અપારુ

નાનક ગુરુમુખિ મુક્તિ દુઆરુ ॥ ૨૮ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“તેવા મુક્ત થયેલા સંતના^૧ સંગથી વેદનું જ્ઞાન^૨ પ્રાપ્ત થાય; તે પોતે તરે અને બીજને (પણ) તારે;

“તેવા સંતના સંગમાં મળેલા નામથી માણસ (પરમ) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અંતરનું બધું રહસ્ય^૩ પ્રાપ્ત કરે.

“તેવા સંત-ગુરુનો સંગ કરનારો અલક્ષ્ય^૪ અને અપાર એવા પરમાત્મા સાથે એકરૂપ^૫ થાય : અર્થાત્ મુક્તિનું દ્વાર તેને માટે ખૂલી જાય [૨૮] -

૨૯

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુમુખિ અકથુ કથૈ વીચારિ

ગુરુમુખિ નિબહૈ સપરવારિ ।

ગુરુમુખિ જપીએ અંતરિ પિઆરિ

ગુરુમુખિ પાઠેએ સવદિ અચારિ ॥

સવદિ મેદિ જાળે જાણાઈ

નાનક હઝમૈ જાલિ સમાઈ ॥ ૨૯ ॥ -

૧. સદ્ગુરુના શરણમાં જનારો મુક્ત થાય છે, એમ ૨૭મા પદમાં કહ્યું. હવે તેવા પુરુષને જ ગુરુમુખ કહીને, તેવાના સંગ (પરચૈ - પરિચય)થી શું થાય તે આ ૨૮મા પદમાં જણાવે છે. ૨. ગૂઢ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન - પરમાત્માનું જ્ઞાન - ઉપનિષદ. ૩. વિધિ । ૪. અલ્લ । ૫. પાઠેએ । પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી, તેમનામાં સમાઈ જાય.

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“સંત-ગુરુનો સંગ કરનારો^૧ અકથ્ય રહસ્યો સમજીને^૨ બીજને સમજવી શકે; તે પોતાના પરિવાર સાથે પાર ઊતરે.^૩

“સંત-ગુરુનો સંગ કરનારો હૃદયમાં પ્રેમભાવ સાથે પરમાત્માનું રટણ^૪ કરી શકે; અને ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કરી,^૫ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે.

“પરમાત્માના નામથી ભેદાઈ ગયેલો^૬ તે પરમાત્માને જાણી, બીજને પણ જાણાવી શકે : પોતાના અહંભાવને બાળી નાખી, તે પરમાત્મામાં સમાઈ જાય. [૨૯]—

૩૦

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુમુલિ ઘરતી સાચે સાજી ।

તિસ મહિ ઉપતિ સ્વપતિ સુ બાજી ॥

ગુરકૈ સબદ રપૈ રંગુ લાઈ ।

સાચિ રતત પતિ સિત ઘરિ જાઈ ॥

સાચ સબદિ બિનુ પતિ નહી પાવૈ ।

નાનક બિનુ નાવૈ કિઝ સાચિ સમાવૈ ॥ ૩૦ ॥ —

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“સત્ય-પરમાત્માએ ગુરુનું શરણ સ્વીકારનારાઓને માટે આ પૃથ્વી સજી છે; અને જન્મ-મરણનો^૧ ખેલ^૨ ચલાવ્યો છે.

૧. ગુરુમુલિ । ૨. બીચારિ । ૩. નિવહૈ । કુટુંબ સાથે (ગૃહસ્થ) રહ્યા છતાં પાર ઊતરે છે — એવો અર્થ પણ લેવાય છે. ૪. જપીદે । ૫. સબદિ અચારિ । ૬. સબદિ મેદિ । ગુરુના ઉપદેશનું (સબદિ) રહસ્ય (મેદિ) જાણીને બીજને જાણાવે છે — એવો અર્થ પણ લેવાય છે. ૭. ઉપતિ — ઉત્પત્તિ; સ્વપતિ — ક્ષય — વિનાશ. ૮. બાજી (બાજીગર શબ્દમાં જે અર્થ છે તે).

“(એ સંસારમાં) ગુરુએ આપેલું નામ હૃદયમાં રંગ લાવીને ધારણ કરે,^૧ તે સત્ય-પરમાત્મામાં^૨ રત થઈ, આબરૂભેર^૩ પોતાને (મુક્તિ-) ધામ^૪ ખડોંચે.

“સદ્ગુરુ પાસેથી પામેલા સાચા નામ વિના દઢ પ્રતીતિ^૫ ન ઊપજે; અને (તેવી દઢ પ્રતીતિપૂર્વક) પામેલા નામ વિના પરમાત્મામાં^૬ કેવી રીતે સમાય? [૩૦]—

૩૧

[નાનક - ચાહુ]

“ગુરુમુખિ અસટ સિધી સમિ બુધી

ગુરુમુખિ મવજલુ તરીએ સચ સુધી ।

ગુરુમુખિ સર અપસર વિધિ જાળે

ગુરુમુખિ પરવિરતિ નરવિરતિ પછાળે ॥

ગુરુમુખિ તારે પારિ ઉતારે ।

નાનક ગુરુમુખિ સબદિ નિસતારે ॥ ૩૧ ॥—

અથ

[નાનક - ચાહુ]

“ગુરુનો સંગ કરનારો^૧ આઠ સિદ્ધિઓ^૨ અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન^૩ પ્રાપ્ત કરે; સત્ય-પરમાત્માની સૂઘબૂધ^૪ પ્રાપ્ત કરીને તે ભવસાગર પાર કરી જાય;

“ગુરુનો સંગ કરનારો સાર અને અસારનો^૫ વિવેક^૬ કરી જાણે; પ્રવૃત્તિ શું અને નિવૃત્તિ શું તે સમજી શકે;

૧. રવૈ । ૨. સાચિ । ૩. પતિ સિઝ—પત-અભિરૂ સાથે (વિધ્નોથી પાછો પછડાયા વિના). ૪. ચરિ ।—કાયમનું ધર—મુક્તિ. ૫. પતિ । પતીઆઈ—વિશ્વાસ ઊપજે, એ અર્થમાં. ૬. સાચિ । ૭. ગુરુમુખિ । ૮. અણિમા, મહિમા, બધિમા, ગરિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય, ઈચ્છિતા, વશિતા. નાનું રૂપ ધારણ કરવું તે (અણિમા), મોટું રૂપ ધારણ કરવું તે (મહિમા), હલકા થઈ જવું તે (બધિમા). ભારે થઈ જવું તે (ગરિમા), ગમે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી શકવી તે (પ્રાપ્તિ), અટળ, પ્રબળ ઈચ્છા-શક્તિ તે (પ્રાકાશ્ય), સર્વોપરીપણું તે (ઈચ્છિતા), અને સર્વને વશ કરવાની શક્તિ તે (વશિતા). ૯. સમિ બુધી । ૧૦. સુધી । ૧૧. સર અપસર । ૧૨. વિધિ ।

“ગુરુનો સંગ કરનારો નામથી^૧ બીજનો પણ ઉદ્ધાર કરી શકે;^૨ ભવસાગર તરાવીને તેમને પાર લઈ જાય. [૩૧] —

૩૨

[નાનક — ચાહુ]

“નામે રાતે હુઝમૈ જાઈ

નામિ રતે સચિ રહે સમાઈ ।

નામિ રતે જોગ જુગતિ બીચારુ

નામિ રતે પાવહિ મોઝ દુઆરુ ॥

નામિ રતે ત્રિભવણ સોફી હોઈ ।

નાનક નામિ રતે સદા સુખુ હોઈ ॥ ૩૨ ॥ —

અર્થ^૩

[નાનક — થાહુ]

“ભગવાનના નામમાં રત થઈએ તો અહંભાવ દૂર થાય; અને સત્ય-પરમાત્મામાં લવલીન થવાય;

“ભગવાનના નામમાં રત થાય તો (સાચો) યોગ સાધવાની મુક્તિનું રહસ્ય^૩ તથા મોક્ષનું દ્વાર પામે;

“ભગવાનના નામમાં રત થનારો ગણે ભુવનની સૂઝબૂજ પ્રાપ્ત કરે; નામમાં રત થનારો મુક્ત થઈને સદા સુખી થાય. [૩૨] —

૩૩

[નાનક — ચાહુ]

“નામિ રતે સિધ્ધ-ગોસ્ટિ હોઈ

નામ રતે સદા તપુ હોઈ ।

નામિ રતે સચુ કરણી સારુ

નામ રતે ગુણ ગિઆન બીચારુ ॥

૧. સવદિ । ૨. નિસતારે । ૩. બીચારુ ।

વિનુ નાવૈ બોલૈ સમુ વેકારુ ।

નાનક નામિ રતે તિન કડ જૈકારુ ॥ ૩૩ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ભગવાનના નામમાં રત થવાથી સિદ્ધોની સાચી જીવનચર્યા^૧
આચરી શકાય; - અને સાચું તપ પણ;

“ભગવાનના નામમાં રત થઈએ તો સાચી રહેણીકરણીનું^૨
તત્ત્વ પમાય, - ગુણ અને જ્ઞાનનું રહસ્ય^૩ પણ;

“ભગવાનનું નામ પામ્યા વિના જે કંઈ બોલે છે, તે વ્યર્થ
છે; જે ભગવાનના નામમાં રત છે, તેમનો જય ! [૩૩] -

૩૪

[નાનક - ચાલુ]

“પૂરે ગુરતે નામુ પાઝા જાઝ

જોગ જુગતિ સંચિ રહૈ સમાઝ ।

બારહ મહિ જોગી ભરમાણે સંનિઆસી છિઅચાર

ગુરકૈ સવદિ જો મરિ જીવૈ સો પાણ મોસદુઆર ॥

વિનુ સવદૈ સમિ દૂજૈ લાગે દેસદુ રિદૈ બીચારિ ।

નાનક વડે સે વડમાગી જિની સચુ રસિઆ

ઝર ધારિ ॥ ૩૪ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“પૂરા ગુરુ પાસેથી નામ પામી શકાય; (તે નામના જપથી)
સત્ય-પરમાત્મામાં સમાઈ રહેવું એ (ખરી) યોગસાધના છે.

“જોગીઓ બાર પંથમાં ભટકે છે અને સંન્યાસીઓ દશમાં;^૪
પરંતુ ગુરુ પાસેથી પામેલા નામ^૫ વડે અહંપણના નાશરૂપી

૧. સિધ-ગોસટિ । ૨. કરણી । ૩. બીચાર । ૪. છિઅચાર । ૫ અને
ચાર = દશ. ૫. સવદિ ।

મરણ પામી, જે (ભગવાનની ભક્તિમાં) બીજો જન્મ પામે^૧ તે મોક્ષ-દ્વારે પહોંચી શકે;

“ગુરુની પાસેથી નામ પામ્યા વિના સૌ કોઈ માયામાં^૨ લુબ્ધ થઈ રહે છે; - જરા વિચારી જુઓ !

“જેઓ સત્ય-પરમાત્માને હૃદયમાં ધારણ કરી રાખે છે, તેઓ સૌથી મોટા બડભાગી છે. [૩૪] -

૩૫

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુમુખિ રતનુ લહે^૩ લિવલાઈ

ગુરુમુખિ પરસૈ રતનુ સુમાઈ ।

ગુરુમુખિ સાચી કાર કમાઈ

ગુરુમુખિ સાચે મનુ પતીઆઈ ॥

ગુરુમુખિ અલ્લુ લ્લાણ તિસુ માવૈ ।

નાનક ગુરુમુખિ ચોટ ને^૪ સ્વાવૈ ॥ ૩૫ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુનો સંગ કરનારો (પરમાત્મામાં) લવલીન થઈને^૩ રતન-પદારથ પામે છે;

“ગુરુનો સંગ કરનાર સહેજે^૪ એ રતન (ભાષિક પ્રલોભનો-માંથી) અલગ પારખી કાઢે છે.

“ગુરુનો સંગ કરનાર સાચી સાધના આચરે છે; તેને અંતરમાં સત્ય-પરમાત્માની સાચી પ્રતીતિ થાય છે.

“ગુરુનો સંગ કરનારો અલખ-અગમ્ય પરમાત્માનાં દર્શન કરી શકે,^૫ એવી પરમાત્માની મરજી^૬ છે. ગુરુનો સંગ કરનાર (ભુલાવામાં પડી) કદી ઠોકર ખાય નહીં. [૩૫] -

૧. મરિ જીવૈ । ૨. દૂજૈ । દ્વૈતભાવમાં. ૩. લિવલાઈ । ૪. સુમાઈ ।
૫. અલ્લુ લ્લાણ । ૬. તિસુ માવૈ ।

૩૬

[નાનક - ચાહુ]

“ગુરુમુખિ નામુ દાનુ ઇસનાનુ

ગુરુમુખિ લાગૈ સહજિ ધિઆનુ ।

ગુરુમુખિ પાવૈ દરગહ માનુ

ગુરુમુખિ મઝ મંજન પરધાનુ ॥

ગુરુમુખિ કરણી કાર કરાણ

નાનક ગુરુમુખિ મેલિ મિલાણ ॥ ૩૬ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાહુ]

“ગુરુનો સંગ કરનારને નામ પ્રાપ્ત થાય; દાન અને તીર્થ-સ્નાનનું ક્ષણ પણ; તેનું પરમાત્મામાં સહેજે ધ્યાન લાગે.

“ગુરુનો સંગ કરનાર ઈશ્વરના દરબારમાં માન પ્રાપ્ત કરે; ભયભંજન પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરીને તે મુખ્ય પદ પામે.

“ભગવાન તેની પાસે જો કંઈ કરાવે^૨ તે કાર્યો તે (પ્રેમ-ભક્તિ-પૂર્વક) કરે; તે પોતે ભગવાનને પામ્યો હોઈ^૩ બીજાઓને પણ પમાડી શકે.^૪ [૩૬] -

૩૭

[નાનક - ચાહુ]

“ગુરુમુખિ સાસત્ર સિમૃતિ બેદ

ગુરુમુખિ પાવૈ ઘટઘટિ ભેદ ।

ગુરુમુખિ વૈર વિરોધ ગવાવૈ

ગુરુમુખિ સગલી ગણત મિટાવૈ ॥

ગુરુમુખિ રામનામ રંગિ રાતા

નાનક ગુરુમુખિ સ્વસમુ પઢાતા ॥ ૩૭ ॥ -

૧. પરધાનુ । ૨. કરાણ । ૩. મેલિ । ૪. મિલાણ ।

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુનો સંગ કરનારને વેદો, સ્મૃતિઓ અને શાસ્ત્રોનું રહસ્ય સમજાય; સૌના હૃદયનો ભેદ પણ.

“તે (પોતાના મનમાંથી) સૌ પ્રત્યે વેર અને વિરોધની લાગણી ગુમાવે (અને સૌ પ્રત્યે સ્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરે); પોતાનાં પાછલાં કર્મોનો બધો હિસાબ^૧ તે ચૂકતે કરી દે.^૨

“પરમાત્માના નામનો રંગ તેને લાગ્યો હોઈ, પોતાના ખસમનો^૩ તેણે સાક્ષાત્કાર કર્યો હોય છે. [૩૭]—

૩૮

[નાનક - ચાલુ]

“બિનુ ગુર ભરમૈ આવૈ જાઈ

બિનુ ગુર ઘાલ ન પવર્ડે થાઈ ।

બિનુ ગુર મનુઆ અતિ ઢોલાઈ

બિનુ ગુર ત્રિપતિ નહીં વિસુ સ્વાઈ ॥

બિનુ ગુર બિસીઅરુ હસૈ મરિ વાટ ।

નાનક ગુર બિનુ ઘાટે ઘાટ ॥ ૩૮ ॥ —

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુ વિના ભ્રમમાં ભટક્યા કરે; તેનું કશું કર્યું-કારવ્યું^૪ ધામ ન બેસે;

“ગુરુ વિના મન અતિશય ઓડ્યા કરે; અર્થાત્ વિષયોરૂપી વિષ ભોગવ્યા કરે^૫ પણ કદી તૃપ્ત થાય નહીં;

૧. ગણત । ૨. મિટાવૈ । ૩. લસમુ - માલિક. ૪. ઘાલ - પરિશ્રમ - ઉદ્યમ.
૫. સ્વાઈ ।

“ગુરુ વિના માયાંરૂપી વીંછી^૧ કરડતાં, તે (મજલ પૂરી થાય તે પહેલાં) રસ્તા વચ્ચે^૨ અટવાઈ જાય,^૩ ગુરુ વિનાનાને ખોટ જ ખોટ વેઠવાની રહે.” [૩૮]—

૩૯

[નાનક — ચાલુ]

“જિસુ ગુરુ મિલૈ તિસુ પારિ ઉતારૈ
અવગણ મેટૈ ગુણિ નિસતારૈ ।

મુક્તિ મહા સુખ ગુરુ સવદુ બીચારિ
ગુરુમુખિ કદે ન આવૈ હારિ ॥

તનુ હટફીંદીં હુ મનુ વળજારા ।

નાનક સહજે સચુ વાપારા ॥ ૩૯ ॥ —

અર્થ

[નાનક — ચાલુ]

“જેને ગુરુનો સંગ થાય^૪ તેને (પરમાત્મા) પાર ઉતારે; તેના અવગુણ ફીટે, અને ગુણો પ્રગટતાં તેનો ઉદ્ધાર થાય;

“ગુરુએ આપેલા નામના^૫ જપ વડે મુક્તિરૂપી મહાસુખ તે પામે; કદી હારીને પાછો ન પડે !

“આ શરીરરૂપી હાટડી લઈને મનરૂપી ફેરિયો નીકળ્યો છે; (ગુરુનો સંગ મેળવનારો) સહેજે સત્ય-પરમાત્મા^૬રૂપી સોદો પકવી લે છે. [૩૯]—

૪૦

[નાનક — ચાલુ]

“ગુરુમુખિ વાધિઓ સેતુ વિધાતૈ

લંકા લટ્ટી દૈત સંતાપૈ ।

રામચંદિ મારિઓ અહિ રાવણુ

મેદુ વમીલ્લણ ગુરુમુખિ પરચાઈણુ ॥

૧. વિસીઅરુ । ૨. વાટ । ૩. મરિ । ૪. ઘાટે પાટ । મનુષ્ય-જન્મનો ફેરો ફેગટ જાય. ૫. મિલૈ । ૬. સવદુ । ૭. સચુ ।

ગુરુમુખિ સાહરિ પાહણ તારે ।

ગુરુમુખિ કોટિ તેતીસ ઉધારે ॥ ૪૦ ॥ -

અથ^૧

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુ પાસેથી વિદ્યા મેળવનારા ધૃડવૈયાઓએ^૧ (સમુદ્ર પાર લાંકા સુધીનો) સેતુ બાંધ્યો; (તે સેતુ ઉપર થઈને રામનાં લશ્કરોએ જઈને) લાંકા લૂંટી, તથા દૈત્યોને પરાભૂત કર્યા.^૨

“વિભીષણરૂપી ગુરુને મુખેથી જાણેલા^૩ ભેદ વડે રાવણનો વધ કર્યો.^૪

“ગુરુનો સંગ કરનારો જો સમુદ્રમાં પથરાઓ તરાવી શકે, તો તે કરોડો^૫ મનુષ્યોને કેમ ન ઉદ્ધારી શકે? [૪૦] -

૪૧

[નાનક - ચાલુ]

ગુરુમુખિ ચૂકૈ આવણ જાણુ

ગુરુમુખિ દરગહ પાવૈ માણુ ।

ગુરુમુખિ સ્વોટે સ્વરે પછાણુ

ગુરુમુખિ લાગૈ સહજિ ધિઆનુ ॥

ગુરુમુખિ દરગહ સિફતિ સમાઈ ।

નાનક ગુરુમુખિ વંધુ ન પાઈ ॥ ૪૧ ॥ -

૧. વિદ્યાર્થી । - વિદ્યાનુ - સ્થનાર. રામની સેનાના જે વાનરોને ગુરુ પાસેથી એવી વિદ્યા મળી હતી કે તેઓ જે પથરને પાણીમાં મૂકે, તે ડૂબી જવાને બદલે તરે. ૨. સંતાપૈ - સંતાપ્યા. ૩. પરચાહણુ । ૪. તે વાર્તા આમ છે : રાવણના હૃદય ઉપર અમૃત-કુખી હતી. તેથી રામ તેનું એક એક માથું જેમ જેમ કાપતા જતા, તેમ તેમ તેને નવું માથું ઊગતું. પછી વિભીષણને પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે, પહેલાં તમે બાણ મારી તેની અમૃત-કુખી ફેંડી નાખો, એટલે પછી તેને નવું માથું નહિ ઊગે. રામે તેમ કયું અને પછી રાવણનો વધ કર્યો. ૫. તેતીસ કોટિ - તેત્રીસ કરોડ.

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુનો સંગ કરનારના જન્મ-મરણના ફેરા ટળે; ગુરુનો સંગ કરનારો પ્રભુના દરબારમાં માન પામે.

“ગુરુનો સંગ કરનારો ખોટા અને ખરા વચ્ચે વિવેક કરી શકે; ગુરુનો સંગ કરનારો સહજ-ધ્યાન^૧ પ્રાપ્ત કરે.

“ગુરુનો સંગ કરનારો પ્રભુના^૨ ગુણકીર્તનમાં^૩ ડૂબી શકે; તેને (સાધના કરવા જતાં સિદ્ધિ અહંકાર વગેરેનાં) નવાં બંધનો ઊભાં ન થાય. [૪૧] -

૪૨

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુમુખિ નામુ નિરંજન પાપ

ગુરુમુખિ હઝમૈ સબદિ જલાપ ।

ગુરુમુખિ સાચેકે ગુણ ગાપ

ગુરુમુખિ સાચૈ રહે સમાપ ॥

ગુરુમુખિ સાચિ નામિ પતિ ઋતમ હોઈ ।

નાનક ગુરુમુખિ સગલ ભવળકી સોફી હોઈ” ॥૪૨॥

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુનો સંગ કરનાર (પરમાત્માનું) પવિત્ર^૪ નામ પામે, અને તેનો જાપ કરી^૫ અહંપ્રણુ^૬ બાળી નાખે.

૧. પ્રભુમાં લવલીનતા એ જ ધ્યાન અથવા સમાધિ. રાજયોગની અને હક-યોગની સમાધિઓ અહંપ્રણું અને સિદ્ધિઓ વગેરેમાં મમતા વધારતી હોવાથી, ગુરુઓ પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ-ભક્તિ દ્વારા અને પ્રભુપ્રીત્યર્થે સ્વકર્તવ્યનું પાલન કરવા દ્વારા - ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ - પ્રભુમાં જે લવલીનતા પ્રાપ્ત થાય, તેને ‘સહજ’-ધ્યાન કે સમાધિ કહે છે; તે ધ્યાન કે સમાધિ જ તેમને માન્ય છે. સહજનો અર્થ સ્વ-સ્વરૂપમાં સ્થિત - પરમાત્મા - એવો લઈએ, તો આ કરીને અર્થ ‘પ્રભુમાં લવલીનતા પ્રાપ્ત કરી શકે,’ એવો થાય. ૨. મૂળ દરગહ । દરબાર - પ્રભુનો દરબાર. પ્રભુ પોતે. ૩. સિદ્ધિ । ૪. નિરંજન । ૫. સબદિ । ૬. જીવ તરીકેનું પોતાનું જુદાપણું - દ્વૈતભાવ પરમાત્મા વિરુદ્ધ પોતાનું સત્યપણું - જુદાપણું કેકવળું અને કામનાઓ કરવી તે.

“ગુરુનો સંગ કરનાર સત્ય-પરમાત્માના ગુણ ગાઈને (પ્રેમ-ભક્તિ દ્વારા) સત્ય-પરમાત્મામાં સમાઈ રહે.

“ગુરુનો સંગ કરનાર (પરમાત્માનું) સાચું નામ પામ્યો હોઈ, તેની ઉત્તમ આબરૂ બંધાય.

નાનક કહે છે કે, ગુરુનો સંગ કરનારને ત્રણે^૧ ભુવનોનું તત્ત્વ સમજાઈ જાય.” [૪૨]

૪૩

સિદ્ધ૦ ‘કવણ મૂલ કવણ મતિ વેલ

તેરા કવણુ ગુરુ જિસ્કા તૂ ચેલ ।

કવણ કથા લે રહદુ નિરાલે

બોલે નાનકુ સુણદુ તુમ બાલે ॥

ણસુ કથાકા દેઈ બીચારુ ।

મવજલુ સબદિ લંઘાવણહારુ ’ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ^૨

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘(જીવનનું) મૂળ શું છે? આ યુગનો^૩ માર્ગ^૩ કયો? તારો ગુરુ કોણ છે, જેનો તું ચેલો છે?

‘કયા શાસ્ત્રના^૪ આધારે તું ભેખધારી^૫ બન્યો છે?

‘ભલા^૬ નાનક, ઉપરાંતમાં અમે કહીએ છીએ તે સાંભળ; અને તેના ઉપર વિચાર કર—

‘(માત્ર) ગુરુએ આપેલ નામ આ ભવસાગરને શી રીતે પાર કરાવી શકે?’ [૪૩]

૪૪

નાનક૦ “પવન અરંસુ સતિગુર મતિ વેલ

સબદુ ગુરુ સુરતિ ધુનિ ચેલ ।

૧. મૂળ : સગલ । બધાં. ૨. વેલ । ૩. મતિ - બુદ્ધિ - યુક્તિ - ઉપાય.

૪. કથા । ૫. રહદુ નિરાલે । - અળગો થયો છે. ૬. વાલે । મુગ્ધ - ભાળું.

અકથ કથા લે રહુ નિરાલા

નાનક જુગિ જુગિ ગુર ગોપાલા ॥

एकु सबदु जितु कथा बीचारी ।

गुरमुखि हउमै अगति निवारी” ॥ ૪૪ ॥

અર્થ

(નાનકે જવાબ આપ્યો :—)

“શબ્દથી^૧ સૃષ્ટિનો આરંભ થયો છે; અને સદ્ગુરુનો માર્ગદર્શન^૨ હેઠળ ચાલવાનો આ યુગ છે. (એમણે) ઉપદેશેલું નામ એ ગુરુ છે અને એ નામમાં સુરતા લગાવનારું મન એ ચેલો છે;

“અવર્ણનીય^૩ પરમાત્માના ગુણ ગાઈને^૪ હું (જગતનાં પ્રલોભનોથી) નિરાલો બની શક્યો છું. ખરે જ પરમાત્મા સ્વરૂપ ગુરુ^૫ યુગોથી માર્ગદર્શક બનતા આવ્યા છે.

“સદ્ગુરુએ આપેલા નામનું^૬ રટણ^૭ કર્યા કરનાર સેવક-શિષ્ય^૮ અહંરૂપી અગ્નિ બુઝાવી (ભવજલ પાર કરી) શકે.” [૪૪]

૪૫

सिद्ध० ‘मैणके दंत किउ खाईऐ सारु

जितु गरबु जाइ सु कवणु अहार ।

हिवैका घरु मंदरु अगति पिराहनु

कवन गुफा जितु रहै अवाहनु ॥

इत उत किस कउ जाणि समावै ।

कवन धिआनु मनु मनहि समावै’ ॥ ૪૫ ॥

૧. મૂળ : પવન । શબ્દ પવનથી ઉચ્ચારાય છે તેથી. સરખાવો — જપુજી (૧૬) ક્રીતા પસાડ ઈકો કવાડ — ‘એક શબ્દ ઉચ્ચારવા માત્રે આ આપો સૃષ્ટિને પસારો પાથરી દીધો છે.’ — ઓમકાર (ૐ) રૂપી શબ્દથી, એવો અર્થ સમજવો. ૨. મતિ — બુદ્ધિ — માર્ગદર્શન. ૩. અકથ । ૪. કથા — કથન કરવું — ગાવું. ૫. ગુર ગોપાલા । ૬. એક સવદુ । ૭. કથા બીચારી । ૮. ગુરુમુખિ ।

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘મીણના દાંત વડે કેવી રીતે પોલાદ ચાવી શકાય? (પોલાદ જેવું કઠણ) અહંપણું^૧ દૂર કરવા (યોગક્રિયા) જેવા જલદ ઉપાય કરવા જોઈએ; (તારે મને) તું કયો ઉપાય^૨ જણાવે છે?

‘આપણું મકાન બરફનું^૩ બનેલું છે, અને આપણાં કપડાં^૪ અગ્નિનાં છે; તો પછી એવી કઈ ગુફા શોધીએ, જેમાં નિશ્ચલ થઈને વસી શકાય?

‘અહીં-તહીં (સર્ગત્ર) કોણ વ્યાપી રહ્યો છે, જેને જાણીને તેનામાં લીન થવાનું^૫ છે?

‘એવું તે ક્યું ધ્યાન છે, જેથી મન મનમાં જ સમાઈ રહે?’ [૪૫]

૪૬

નાનક૦ “હુ હુ મૈ મૈ વિચહુ સોવૈ

દૂજા મેટૈ ફકે હોવૈ ।

જગુ કરડા મનમુહુ મૌવારુ

સબદુ કમાઈએ સ્વાઈએ સારુ ॥

અંતરિ બાહરિ ફકો જાગૈ

નાનક અગનિ મૈ સતિગુરૈ માગૈ ॥ ૪૬ ॥ —

અર્થ

(નાનક કહે છે :—)

“પરમાત્મા સાથે એકરૂપ થઈ જઈએ, તો દ્વૈતભાવ મટે તથા વચ્ચેથી ‘હું’-પણું અને ‘મેં’-પણું ટળે;”

૧. ગરબુ - ગર્વ - અભિમાન - પરમાત્માથી જુદાપણારૂપ અહંપણું. ૨. અહાર - આહાર; ઉપચાર. ૩. હિવૈકા - હિમ-બરફનું. ૪. પિરાહનુ - પહેરણુ - પોશાક. ૫. સમાવૈ । ૬. સોવૈ - ખુએ - ગુમાવે - દૂર કરે.

“ગમાર મનમોજી^૧ માટે જગત (લોટું^૨ ચાવવા જેવું) કઠણ છે; બાકી; સદ્ગુરુએ આપેલા નામનું રટણ કરે,^૩ તો પોલાદ (જેવી કઠણ માયાને) પણ ચાવી જાય !

“સદ્ગુરુની દોરવાણી^૪ મુજબ વર્તવાથી, (કામનારૂપી) અગ્નિ બુઝાય, અને અંદર તથા બહાર (વ્યાપી રહેલા) એક પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય. [૪૬]—

૪૭

[નાનક — ચાહ]

“સચ મૈ રાતા ગરુ નિવારૈ
 ઈકો જાતા સબદુ વીચારૈ ।
 સબદુ વસૈ સચુ અંતરિ હીઆ
 તનુ મનુ સીતલ રંગિ રંગીઆ ॥
 કામુ ક્રોધુ બિહુ અગનિ નિવારૈ
 નાનક નદરી નદરિ પિઆરૈ ” ॥ ૪૭ ॥

અર્થ

[નાનક — ચાહુ]

“અહંપણું^૧ નિવારવું હોય, તો (પ્રથમ) સત્ય-પરમાત્માનો ભય (મનમાં) ચોટવો જોઈએ.^૨ અને સત્ય-પરમાત્માનો નિશ્ચય ત્યારે પ્રાપ્ત થાય, જ્યારે સદ્ગુરુએ આપેલ નામ મનમાં દઢ થાય.^૩

“દિલમાં સદ્ગુરુએ આપેલું નામ વસી જાય, તો તન-મનમાં શીતળતા વ્યાપી રહે, અને તે પ્રભુ-પ્રેમમાં રંગાઈ જાય.

“પછી પ્રિયતમ-પરમાત્માનો કૃપા-કટાક્ષ^૪ થતાં કામ-ક્રોધરૂપી વિષયાગ્નિ બુઝાઈ જાય.” [૪૭]

૧. મનસુહુ । ૨. સબદ્ કમાઈએ — ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કરે. ૩. માગૈ — મરજી — સૂચના — માર્ગદર્શન. ૪. રાતા । ૫. વીચારૈ । ૬. નદરી નદરિ છે, તેમાં એક નદર = નજર; અને બીજી નદર = કૃપા મહેર.

૪૮

સિદ્ધ૦ ‘કવન મુલિ ચંદુ હિવૈ ઘરુ છાહઆ
 કવન મુલિ સૂરજુ તપૈ તપાહઆ ।
 કવન મુલિ કાલુ જોહત નિત રહૈ
 કવન બુધિ ગુરુમુલિ પતિ રહૈ ॥
 કવન જોધુ જો કાલુ સંધારૈ
 બોલૈ બાળી નાનકુ બીચારૈ’ ॥ ૪૮ ॥

અર્થ

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘કેવી રીતે^૧ શીતળતાનું ઘર^૨ એવો ચંદ્ર અંતરમાં (શીતળ)
 છાઈ રહે ?

‘કેવી રીતે સૂર્ય અગાંહળાં થઈને^૩ (અંતરમાં) પ્રકાશી ઊઠે ?^૪

‘કેવી રીતે જીવને હંમેશાં^૫ તાડન કરનારો^૬ કાળ દૂર રહે ?

‘ગુરુને અનુસરનારો કેવી રીતે આબરૂભર^૭ પાર નીકળી
 જાય ?

‘એવો તે કયો યોદ્ધો છે, જે (સર્વને હણનાર) કાળને હણે ?
 હે નાનક, તમે વિચારીને જવાબ આપજો !’ [૪૮]

૪૯

નાનક૦ “સવદુ માચત સસિ જોતિ અપારા
 સસિ ઘરિ સૂરુ વસૈ મિટૈ અંધિઆરા ।
 સુખુ દુખુ સમ કરિ નામુ અધારા
 આપે પારિ ઉતારણહારા ॥

૧. કવન મુલિ । ૨. હિવૈ—હિમ—બરફ(-નું ઘર). યોગીઓ યોગસાધનામાં ચંદ્રનાડી, સૂર્યનાડી તથા ચંદ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશનો અંદર અનુભવ કર્યાની ગૂઢ વાતો કરે છે. તે અંગે પ્રશ્ન પૂછીને તેઓ ગુરુ નાનકને માત કરવા પ્રયત્ન કરે છે. ગુરુ નાનક તે શબ્દોનો પોતાની રીતે અર્થ કશીને જવાબ આપે છે.
 ૩. તપૈ । ૪. તપૈ । ૫. નિત । ૬. જોહત । ૭. પતિ રહૈ । પત = આબરૂ.

ગુર પરચે મનુ સાચિ સમાઈ

પ્રણવતિ નાનકુ કાલુ ન સ્સાઈ ॥ ૪૯ ॥ -

અર્થ

(નાનક કહે છે :-)

“(સદ્ગુરુ કૃપા કરીને પરમાત્માનું) નામ આપે^૧ તો (મન રૂપી) ચંદ્ર અપાર જ્યોતિથી ઝળહળી ઊઠે; અંધારાથી ઘેરાયેલા મનની અંદર^૨ (સાક્ષાત્કાર રૂપી) સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રવેશતાં^૩ તેનું (અજ્ઞાનરૂપી) અંધારું દૂર થઈ જાય;

“ગુરુએ આપેલા નામને જપતાં^૪ (વિષયોરૂપી વિષ ઊતરી જાય, અને) સુખ તથા દુઃખ સમાન^૫ બની રહે; પરમાત્મા પોતે પછી તેને (ભવસાગરની) પાર ઉતારી દે.

“આમ, સદ્ગુરુનો સંગ થતાં મન સત્ય-પરમાત્મામાં લીન થાય;^૬

“નાનક કહે છે^૭ કે, પછી કાળ તેને ખાઈ શકતો નથી. (ઊલટો તે કાળને ખાઈ જાય છે!) [૪૯] -

૫૦

[નાનક - ચાલુ]

“નામ તતુ સમહી સિરિ જાપે

બિનુ નાવૈ દુસુ કાલુ સંતાપે ।

૧. સવતુ માલત્ત । ૨. સસિ ઘરિ = ચંદ્રરૂપી મનની અંદર. મન પોતે જ ઈશ્વર-દર્શનરૂપી પ્રકાશ પડતાં સૂર્ય સમાન પ્રકાશિત થઈ ઊઠે છે. ૩. વસૈ । ૪. અધારા - આધાર લેતાં. ૫. આ સાદા સીધા બાગતા થબ્દો પરિપૂર્ણતાના - પૂર્ણ બ્રહ્મ સાથે એકતાના સૂચક છે. દુઃખ એટલે જઈતી વસ્તુ ન મળવાથી થતી બાગણી. પરંતુ પરિપૂર્ણ બન્યો હોય તેને કદી કોઈ વસ્તુ ન મળ્યાનું દુઃખ ન હોય. તે પ્રમાણે સુખ એટલે જઈતી વસ્તુ મહાપ્રયત્ને પ્રાપ્ત થવાથી થતી બાગણી. પરિપૂર્ણને બધું હંમેશાં પ્રાપ્ત જ હોય, એટલે સુખ જેવી ક્ષણિક બાગણી તેને ન થાય. તે નિરંતર સુખરૂપ જ બન્યો હોય. ૬. સમાઈ । ૭. પ્રણવતિ - નમ્રતાપૂર્વક જણાવે છે - વિચાર કરીને જણાવે છે.

તતો તતુ મિલૈ મનુ માનૈ

દૂજી જાઈ ઇકતુ ઘરિ આનૈ ॥

બોલૈ પવના ગગનુ ગરજૈ

નાનક નિહચલુ મિલણુ સહજૈ ॥ ૫૦ ॥ -

અર્થ^૧

[નાનક - ચાલુ]

“પરમાત્માનું નામ સૌ તત્વોમાં શિરોમણિ^૨ છે; નામ વિના દુઃખ અને કાળ સંતાપ્યા કરે;

“(જીવ-) તત્ત્વ (નામમાં લીન થવા દ્વારા પરમાત્મ-) તત્ત્વમાં મળી જાય, ત્યારે મન શાંત થાય;^૩ - તેનો દ્વેતભાવ - અહંભાવ ટળે અને (પરમાત્મા સાથે) તે એકતા પામે.^૪

“(નામ, જપતાં જપતાં) અનાહત નાદ^૫ ગાજવા માંડે, અને (શૂન્ય) આકાશમાં વ્યાપી રહે.^૬ નાનક કહે છે કે, એ જ સહજભાવે નિશ્ચલ-પરમાત્મા સાથેનું મિલન છે.^૭ [૫૦] -

૫૧

[નાનક - ચાલુ]

“અંતરિ સુંનં બાહરિ સુંનં ત્રિભવણ સુંનમ સુંનં

ચરથે સુંનૈ જો નરુ જાણૈ તાકડ પાપુ ન પુંનં ।

ઘટ ઘટિ સુંનકા જાણૈ મેઝ

આદિ પુરખુ નિરંજન દેઝ ॥

જો જનુ નામ નિરંજન રાતા

નાનક સોઈ પુરખુ વિઘાતા ॥ ૫૧ ॥ -

૧. સમઘી સિરિ । નામ એ પરમાત્મારૂપ જ છે - એ ભાવ. ૨. મનુ માનૈ । ૩. ઘરિ આનૈ - ઘેર લાવે - વસાવે. સરખાવો આગળ પદ ૫૪ - સહજ માઈ મિલિદે સુલુ હોવૈ । ૪. પવના । શબ્દનું મૂળ હોવાથી. ૫. ગરજૈ । ૬. મનની હઠથી નહિ, પણ સહજ રીતે. સદ્ગુરુની સેવા-ભક્તિથી પરમાત્માનો સાશ્વત્-કાર કરવાના માર્ગ ઉપર ગુરુ નાનકનો ભાર છે.

[નાનક - ચાહુ]

“(અનાહત નાદ શૂન્યાકાશમાં ગાજી રહેતાં) પોતાની અંદર, બહાર, તથા ત્રણે ભુવનમાં શૂન્ય સ્થિતિનો^૧ અનુભવ થાય. (એ સ્થિતિ આગળ વધતાં) ચોથી તૂર્યાવસ્થા^૨થી શૂન્ય (પરબ્રહ્મ - પરમાત્મા)-નો જેને સાક્ષાત્કાર થાય, તેને પછી પાપ-પુણ્યનો લેપ લાગે નહીં; - કર્મના બંધનથી તે પાર નીકળી જાય.

“ઘટ ઘટમાં વ્યાપી રહેલા શૂન્યનું રહસ્ય^૩ જે જાણે, તે પોતે આદિ પુરુષ નિરંજન દેવ બની રહે.

“તેથી નાનક કહે છે કે, જે માણસ પાવનકારી^૪ નામમાં રત થાય છે, તે પોતે વિદ્યાતા પુરુષ - પરમાત્મા છે. [૫૧] -

૫૨

[નાનક - ચાહુ]

“સુંનો સુંનુ કહૈ સમુ કોઈ

અનહત સુંનુ કહા તે હોઈ ।

અનહત સુંનિ રતે સે કૈસે

જિસતે ઉપજે તિસહી જૈસે ॥

ઓઈ જનમિ ન મરહિ ન આવહિ જાહિ

નાનક ગુરમુખિ મનુ સમજાહિ ॥ ૫૨ ॥ -

અથ

[નાનક - ચાહુ]

“બધા ‘શૂન્ય’ ‘શૂન્ય’ની વાતો કરે છે; પરંતુ અનાહત નાદ રૂપી ‘શૂન્ય’^૪ કયાંથી પ્રાપ્ત થાય?

“અનાહત-નાદરૂપી શૂન્યમાં રત થનારા લોકો કેવા હોય? - જે (પરમાત્મા)માંથી ઊપજ્યા છે તેમના જેવા જ !

૧. જીવતાં મરવાની સ્થિતિ કહે છે તે સ્થિતિ; ઉત્તમની દશા - મનનું મનપણું જ્યાં મરી જાય છે, અને તેથી પરમાત્માનો પ્રકાશ અંતરમાં પ્રકાશી ઊઠે છે.
૨. મેઝ - ભેદ. રહસ્ય જાણે એટલે તેનું દર્શન કરે - સાક્ષાત્કાર કરે. ૩. નિરંજન ।
૪. અનહત સુંનુ ।

“તેઓ જન્મ-મરણના ફેરામાંથી નીકળી જાય છે; કારણકે, તેઓએ ગુરુના સંગથી^૧ મનને સમજાવી દીધું હોય છે. [૫૨] —

૫૩

[નાનક — ચાહુ]

“નહ સર સુમર દસવૈ પૂરૈ

તહ અનહત સુંન વજાવહિ તૂરૈ ।

સાચૈ રાચે દેલિ હજૂરૈ

ઘટિ ઘટિ સાચુ રહિઆ મરપૂરૈ ॥

ગુપતી બાળી પરગટુ હોઈ

નાનક પરલિ લખ સચુ સોઈ ॥ ૫૩ ॥ —

અર્થ^૨

[નાનક — ચાહુ]

“નવ દ્વાર^૨ બરાબર બંધ કરી દઈને^૩ દશમે દ્વારે જઈ પહોંચે,^૪ ત્યારે શૂન્યાકાશ અનાહત નાદની ભેરીઓથી^૫ ગાજી ઊઠે.^૬

૧. ગુરુમુખિ । ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલીને. ૨. સર । સુ — જેમાં થઈને ચેતના બહાર સરે છે તે — અર્થાત્ ઈન્દ્રિયો. આંખ-કાન-જીભ-નાક-ત્વચા એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, તથા હાથ-પગ-વાચા-ઉપસ્થ એ ચાર કર્મેન્દ્રિયો મળીને નવ દ્વાર થયાં. ગુદા દ્વાર એ પાંચમી કર્મેન્દ્રિય છે, પણ તે વિષયાભિમુખ પ્રવૃત્તિ કરવાનું દ્વાર નથી. ઈન્દ્રિયોરૂપી નવ દ્વાર બંધ કર્યા પછીનું દશમું દ્વાર તે શૂન્યાવસ્થા, જેમાં દ્રષ્ટા-દૃશ્ય એવો ભેદ રહેતો નથી અને એકરૂપ અવસ્થા થઈ જાય છે. ૩. સુમર । ઈન્દ્રિયોને પૂરેપૂરી ભરી કાઢવી એટલે ઈન્દ્રિયોને વિષયભોગની કામનામાંથી મુક્ત કરવી. વિષયો પૂરા પાડીને ઈન્દ્રિયોને કદી તૃપ્ત કરી શકાતી નથી; ઊલટું ધી હોમવાથી અગ્નિ જેમ વધુ પ્રજ્વલિત થાય, તેમ તે વધુ પ્રજ્વલિત થાય. ૪૭મા પદમાં જણાવ્યું છે તેમ, ગુરુના સંગથી કામ-ક્રોધરૂપી વિષયો જવાબાઓ થાંત થાય અને તનમન શીતળ થાય. ૪. પૂરૈ — ભરી કાઢે. બારણું ભરી કાઢે એટલે બારણે જઈને ઊભો રહે. ૫. તૂરૈ । ૬. વજાવહિ — વગાડે છે શૂન્યાકાશ એ અવાજોથી ભરાઈ જાય છે.

“પછી ઘટઘટમાં ભરપૂર વ્યાપી રહેલા સત્ય-પરમાત્માને હાજરોહજૂર જોતાં, સાધક તે પરમાત્મામાં લીન^૧ થઈ જાય.

“સત્ય-પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય,^૨ એટલે વાણીનાં સૌ ગુણ રહસ્યો પ્રગટ થઈ જાય.^૩ નાનક કહે છે કે, સત્ય-પરમાત્માને તે (જ્ઞાની) જોવા છે તેવા પરખી લે છે. [૫૩] —

૫૪

[નાનક — ચાહુ]

“સહજ માઈ મિલીએ સુખુ હોવૈ

ગુરુમુખિ જાગૈ નીદ ન સોવૈ ।

સુંન સવદુ^૪ અપરંપરિ ધારૈ

કહતે મુકતુ સવદિ નિસતારૈ ॥

ગુરિકી દીક્ષિઆ સે સચિ રાતે

નાનકુ આપુ ગવાઈ મિલણ નહી આતે ॥ ૫૪ ॥ —

અર્થ

[નાનક — ચાહુ]

“પરમાત્માનો સહજ ભાવે સાક્ષાત્કાર થાય, તો સુખ થાય; ગુરુના સંગથી જોલો ફરી ઊંઘમાં ન પડે;

“શૂન્યમાં ગાજતો અનાહત નાદ^૪ અપરંપાર પરમાત્માને ધારણ કરતો હોય છે; એ (નાદ મારફતે પરમાત્મા જોને પ્રગટ થયા, તે) માણસને મુક્ત જાણવો.^૫ નામ પમાડીને તે અનેકોનો ઉદ્ધાર કરે છે.

“સદ્ગુરુ પાસેથી માર્ગદર્શન પામેલા^૬ તે સંતો સત્ય-પરમાત્મામાં રત રહે છે.

૧. રાત્તે । ૨. પરખિ લખ । ૩. વાણી । વાણીથી ગમે તેટલું સમજાવ્યું હોય, પણ તેનું તત્ત્વ તો અનુભવ કર્યું જ પ્રગટ થાય. ‘ઈશ્વર’ વિષે વાણીથી ગમે તે કહ્યું હોય, પણ સાક્ષાત્કાર કર્યું જ ઈશ્વર-તત્ત્વ ખરેખર સમજાય. ૪. સુંન સવદુ । ૫. કહતે — કહે છે. ૬. ગુરિકી દીક્ષિઆ — ગુરુ પાસેથી દીક્ષા પામેલા.

“ નાનક કહે છે કે, તેઓએ (જીવને પરમાત્માથી જુદો પાડનાર) અહંપાણું^૧ ગુમાવ્યું^૨ હોવાને લીધે, તેઓ પરમાત્મામાં સમાઈ જાય છે;^૩ તેઓને બીજી કોઈ ભ્રાંતિ^૪ રહેતી નથી. [૫૪]—

૫૫

[નાનક — ચાલુ]

“કુબુધિ ચવાવૈ સો કિતુ ઠાઈ

કિઝ તતુ ન બુઝૈ ચોટા ઝાઈ ।

જમદરિ બાધે કોઈ ન રાઝૈ

બિનુ સવદૈ નાહી પતિ સાઝૈ ॥

કિઝ કરિ બુઝૈ પાવૈ પારુ

નાનક મનમુલિ ન બુઝૈ ગવારુ ॥ ૫૫ ॥ —

અર્થ^૬

[નાનક — ચાલુ]

“(ગુરુમુખ થવાને બદલે) પોતાની કુબુધિ લગાવ્યા કરનારો ઠેકાણે શી રીતે પડે? કશું તત્ત્વ સમજ્યા વિના તે (ફાવે તેમ ફાંફાં મારી) ઠોકરો જ ખાધા કરે.

“(કામનાઓમાં અટવાયેલા હોવાથી) યમને દરવાજો બંધાઈ પડેલા તેઓને કોઈ કશી મદદ ખહોંચાડી શકે નહીં.^૪ સદ્ગુરુ પાસેથી નામ પામ્યા ન હોવાથી^૫ (પરમાત્માના દરબારમાં) તેમની કશી આબરૂ બંધાય નહીં, તથા કોઈ તેમનો જમીન^૬ ન થાય.

“તેઓને સાચો માર્ગ કેમ કરીને સમજાય, તથા (ભવ-સાગરનો) પાર તે કેમ કરીને પામે? નાનક કહે છે કે, એવા મનમોજી મૂર્ખ માણસો મૂઢ જ રહેવાના.^૭ [૫૫]—

૧. આપુ ગવાઈ । ૨. મિલળ — મળી જાય છે — એકરૂપ બની જાય છે.
૩. ઝાતે । ૪. રાઝૈ — રક્ષણ કરે. ૫. બિનુ સવદૈ । ૬. સાઝૈ । જમીન થવા બેટલો વિશ્વાસ દાખવવો તે. ૭. ન બુઝૈ ।

[નાનક - ચાલુ]

“કુબુધિ મિટૈ ગુર સબદુ વિચારિ

સતિગુરુ મેટૈ મોલ દુઆર ।

તતુ ન ચીનૈ મનમુલુ જલિ જાઈ

દુરમતિ વિલુહિ ચોટા જાઈ ॥

માનૈ હુકમુ સમે ગુણ ગિઆન

નાનક દરગહ પાવૈ માનુ ॥ ૫૬ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુ પાસેથી પામેલા નામનું અનુશીલન કરવાથી^૧ કુબુધિ દૂર થાય; સદ્ગુરુ મળ્યા એટલે મોક્ષનો દરવાજો (ઊઘડ્યો) જાણવો !

“મનમોહ માણસ તત્ત્વને પામ્યા વિના બરબાદ^૨ થઈ જાય; દુર્મતિથી અવળો માર્ગ ચડીને^૩ તે કુટાયા કરે.

“ગુરુના હુકમને - ઉપદેશને માથે ચડાવે, તો બધા ગુણ અને બધું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. નાનક કહે છે, તેવો (ગુરુમુખ) માણસ (પરમાત્માના) દરબારમાં (અવશ્ય) માન પામે. [૫૬] -

૫૭

[નાનક - ચાલુ]

“સાચુ વસ્તુ ધનુ પલૈ હોઈ

આપિ તરૈ તારે મી સોઈ ।

સહજિ રતા વૃઝૈ પતિ હોઈ

તાકી કીમતિ કરૈ ન કોઈ ॥

૧. વિચારિ । ૨. જલિ જાઈ = બળી જાય - રાખ થઈ જાય. ૩. વિલુહિ - સાચા માર્ગથી વિખૂટો પડીને.

જહ દેસ્વા તહ રહિઆ સમાઈ

નાનક પારિ પૈ સચ માઈ” ॥ ૫૭ ॥

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“(મનુષ્ય-જન્મમાં) સાચાં માલ-મિલકત^૧ ગાંઠે કર્યા^૨ હોય, તો પોતેય તરે અને બીજાને પણ તારે;

“સહજ અવસ્થામાં સ્થિત થઈને^૩ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર^૪ કરે, તો (જ્ઞાની કે મુક્ત તરીકેની) સાચી આબરૂ બંધાય; પછી એની કિંમત કોઈ ન આંકી શકે!

“જ્યાં જુએ ત્યાં તેને પરમાત્મા વ્યાપી રહેલા દેખાય; નાનક કહે છે કે, સત્ય-પરમાત્મામાં જેને ભાવ-ભક્તિ ઊભાં થયાં, તેનો બેડો પાર પડ્યો જાણવો.” [૫૭]

૫૮

સિદ્ધ૦ ‘સુ સબદકા કહા વાસુ કથીઅલે

જિતુ તરીએ ભવજલુ સંસારો ।

ત્રૈ સત અંગુલ વાઈ કહીએ

તિસુ કહુ કવનુ અધારો ॥

બોલૈ રેલૈ અસથિરુ હોવૈ

કિઝ કરિ અલસુ લસવાં ।’

નાનક૦ “સુણિ સુઆમી સચુ નાનકુ પ્રણવૈ

અપણે મન સમજાણ

ગુરમુખિ સબદે સચિ લિવ લાગૈ

કરી નદરી મેલિ મિલાણ ।

આપે દાના આપે બીના

પૈ ભાગિ સમાણ ॥ ૫૮ ॥ -

૧. વસ્તુ ધન - ધન અને માલ. ભક્તિ - સાધનરૂપી. ૨. પલૈ - પાલવે-છેડે-ગાંઠે બાંધ્યાં હોય - કમાયા હોઈએ. ૩. રતા - રત થયેલા. ૪. વૃક્ષૈ ।

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘એ અનાહત નાદ,^૧ જેનાથી ભવ-સાગર તરી જવાય છે (એમ કહો છો), તેનો વાસ (પવન વિના વળી) ક્યાં હોય ?

‘આપણે (શ્વાસોચ્છ્વાસ વખતે) દશ આંગળ^૨ પવન બહાર કાઢીએ છીએ (તેથી જ આ સંસાર ઊભો થાય છે^૩), તે પવનને (યોગ સિવાય) બીજું કોણ ટેકવી – સ્થિર કરી શકે ?

‘એ પવન બોલ્યા કરતો હોય, ખેલ્યા કરતો હોય – અસ્થિર રહ્યા કરતો હોય, ત્યાં સુધી અલખનાં – પરમાત્માનાં દર્શન કેમ કરીને થાય ?’^૪

(નાનક જવાબ આપે છે :—

“હે સ્વામી, સાંભળો;^૫ મેં આ બાબત મારા મનમાં પાકી ગાંઠ વાળી છે^૬ —

“ગુરુ પાસેથી પામેલા નામથી^૭ સત્ય-પરમાત્મામાં લગની લાગે, એટલે પછી પરમાત્મા પોતે જ કૃપા^૮ કરીને (તેનો) પોતાની સાથે મિલાપ કરાવે.

“(આમ પરમાત્માની કૃપા જેના ઉપર ઊતરી) તેને સાચી સમજ અને પ્રજ્ઞા^૯ પ્રાપ્ત થાય. પૂરો ભાગ્યશાળી એવો તે પરમાત્મામાં સમાઈ જાય. [૫૮]—

૧. સ્વદ । ૨. ત્રૈ સત । ગ્રાણ અને સાત એટલે દશ. ૩. અર્થાત્ આખો સંસાર ઊભો થાય છે. ૪. અર્થાત્ પવનની સાધના – પ્રાણાયામ – યોગાદિ ન કરીએ તો, કેમ કરીને પરમાત્માનાં દર્શન થાય – એવી સિદ્ધિ યોગીઓની ટકોર છે. ૫. મૂળમાં નાનકુ પ્રણવૈ એટલું વધારે છે. ‘નાનકની અરજ છે કે’ – એવો શિષ્ટાચારનો પ્રયોગ છે. ૬. અપણે મન સમજાવ । ૭. મૂળમાં ગુરુમુખિ સ્વદે । ગુરુ પાસેથી પામેલા નામથી. ૮. નદરી । ૯. દાના – વૈના । તેને સત્ય કે તત્ત્વ જાણવામાં કશી મુશ્કેલી કે ભ્રમ રહેતાં નથી. ‘તે પરમાત્મા સાથે દાનેશરી છે તથા બધું જોનારો – જાણનારો છે; પૂરો ભાગ્યશાળી જ તેનામાં સમાઈ જાય’ – એવો અર્થ પણ થાય.

[નાનક - ચાહુ]

“સુ સવદ કડ નિરંતરિ વાસુ
 અલ્લ જહ દેલા તહ સોઈ ।
 પવનકા વાસા સુન નિવાસા
 અકલ કલાધર સોઈ ॥
 નદરિ કરે સવદુ ઘટિ મહિ વસૈ
 વિચહુ ભરસુ ગવાણ ।
 તનુ મનુ નિરમલ નિરમલ વાળી
 નામો મંનિ વસાપ ॥
 સવદિ ગુર ભવસાગરુ તરીપે
 હિત ઉત પકો જાણે ।
 ચિહનુ વરનુ નહી છાઙ્ગા માઙ્ગા
 નાનક સવદુ પઢાણે ॥ ૫૯ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાહુ]

“અનાહત શબ્દનો નિરંતર વાસ અલખ-પરમાત્મામાં જ છે; અને તે (અલખ પરમાત્મા) સર્વત્ર^૧ વ્યાપી રહેલા છે.

“એ શૂન્ય-પરમાત્મા પવનની જેમ^૨ સર્વત્ર વ્યાપેલા છે. પોતે કલા-રહિત (નિરાકાર) છે, છતાં સર્વ કલા તેમણે ધારણ કરેલી છે.

“પરમાત્મા કૃપા કરે તો ગુરુએ આપેલું નામ^૩ હૃદયમાં ચોટે,^૪ અને (દ્વેત વિષેનો) ભ્રમ^૫ દૂર થઈ જાય;

૧. જહ દેલા તહ । જ્યાં જુઓ ત્યાં - સર્વત્ર. ૨. પવનકા વાસાની જેમ સુન નિવાસા છે. ૩. સવદુ । ૪. ઘટિ મહિ વસૈ । ૫. જીવ-જીવત વગેરે પરમાત્માથી સ્વતંત્ર હસ્ટીઓ છે - તેમની કામતાઓ અને ઝંખનાઓ પણ સાચી છે - એ ભ્રમ. પરમાત્મા એક જ સત્ય છે - સત્ છે, ईशावास्यमिदं सर्वम् - એવો નિશ્ચય થવો જોઈએ.

“(પરમાત્માનું) નામ મનમાં વસે, એટલે તન, મન અને વાણી નિર્મળ થાય.

“ગુરુ પાસેથી નામ^૧ પામવાથી ભવસાગર તરી શકાય; અને અહીં તથા તહીં—આ લોકમાં કે પરલોકમાં જે એક (વ્યાપેલો) છે તેનો સાક્ષાત્કાર થાય;

“જેનો કોઈ વર્ણ નથી, ચિહ્ન નથી, તેમજ જે ભ્રમ રૂપ પણ નથી, એવા પરમાત્માને ગુરુ પાસેથી પામેલા નામ વડે પામી શકાય.”^૨ [૫૮]—

૬૦

[નાનક — ચાલુ]

“ત્રૈ સત અંગુલ વાઈ અઝઘૂ

સુંન સચુ આહારો ।

ગુરમુખિ બોલૈ તતુ વિરોલૈ

ચીનૈ અલ્લખ અધારો ॥

ત્રૈ ગુણ મેટૈ સબદુ વસાણ

તા મનિ ચૂકૈ અહંકારો ।

અંતરિ બાહરિ ઈકો જાણૈ

તા હરિ નામિ લગૈ પિઆરો ॥

સુખમના ઇઙા પિંગુલા બૂઝૈ

જા આપે અલ્લહુ લ્લાહ ।

નાનક તિહુતે ઝપરિ સાચા

સતિગુર સબદિ સમાણ” ॥ ૬૦ ॥

અર્થ

[નાનક — ચાલુ]

“હે અવધૂત, દશ આંગળ જેટલો (બહાર નીકળનારો અને સંસાર ઊભો કરનાર) જે પવન છે, તેને ખાઈ જનાર^૩ કોઈ હોય,

૧. સબદિ । નામ કે ઉપદેશ. તે બંને એક જ સમજવાં. ૨. પછાળૈ—
ઓળખી શકાય—સાક્ષાત્કાર કરી શકાય. ૩. આહારો ।

તો તે શૂન્ય-સત્ય પરમાત્મા જ છે.

“સંતો^૧ જે બોલે છે, તે તત્ત્વ બૂઝીને^૨ બોલે છે; તેમણે (સકળ સૃષ્ટિના) અલખ આધાર, એવા જે પરમાત્મા, તેમને જાણ્યા હોય છે;

“તેમણે પરમાત્માના નામને^૩ મનમાં વસાવીને ત્રણ ગુણનું વર્ણસ્વ મિટાવી દીધું હોય છે. તેમના મનમાંથી અહંપણાનો દ્વેત-ભાવ દૂર થઈ ગયો હોય છે;

“તેઓ અંદર અને બહાર વ્યાપી રહેલા એક પરમાત્માને જાણે છે; તેથી તેમને હરિનું નામ પ્યારું લાગે છે.

“સુષુમ્ણા, ઈડા અને પિંગલા એ ત્રણે નાડીઓ(-થી સાધવામાં આવતા પવન-જયતા યોગ)નું સાચું રહસ્ય તેઓ જાણે છે; કારણ, અલખ પરમાત્માએ પોતે તેમને તે સમજવું હોય છે.

“નાનક રહે છે કે, સત્ય-પરમાત્મા એ ત્રણ નાડીઓ(-ની સાધના-)થી પર છે; તે તો માત્ર સદ્ગુરુએ આપેલા નામમાં^૪ સમાઈ રહ્યા છે.” [૬૦]

૬૧

સિદ્ધ૦ ‘મનકા જીઝ પવનુ કથીઅલે

પવનુ કહા રસુ સ્ઝાઈ ।

ગિઆનકી મુદ્રા કવન અઝધૂ

સિધકી કવન કમાઈ ॥’

નાનક૦ “વિનુ સવદૈ રસુ ન આવૈ અઝધૂ

હઝમૈ પિઆસ ન જાઈ ।

સબદિ રતે અંમૃતુ રસુ પાઝઆ

સાચે રહે અઘાઈ ॥”

સિદ્ધ૦ ‘કવન બુધિ જિતુ અસથિરુ રહીણે

કિતુ મોજનિ ત્રિપતાસૈ ।’

૧. ગુરમુખિ । ૨. બિરોલૈ - પલોવીને. ૩. સબદુ । ૪. સબદિ ।

નાનક • “નાનક દુઃખ સુખ સમ કરિ જાપે

સતિગુર તે કાલુ ન ગ્રાસે ॥ ૬૧ ॥ -

અર્થ

(સિદ્ધો પૂછે છે :-)

‘મનનો જીવ પવન કહેવાય છે; એ પવન કયો રસ ખાઈને જીવે છે?’

‘જ્ઞાન-સાક્ષાત્કારની મુદ્રા અર્થાત્ સ્વરૂપ શું, અને -

‘સિદ્ધોની પ્રક્રિયા શી હોય? - હે અવધૂત એ પ્રશ્નના જવાબ આપો!’

(નાનક કહે છે :-)

“સદ્ગુરુ પાસેથી નામ પામ્યા વિના^૧ રસ^૨ ન ઊપજે; હે અવધૂત! તે વિના ‘હું’ અને ‘મેં’રૂપી (દ્વૈતભાવની) જે પ્યાસ વળગેલી છે, તે ન બુઝાય.

“ગુરુએ આપેલા નામમાં^૩ રત થાય, તો (ભક્તિરૂપી) અમૃતરસ પામે અને સત્ય-પરમાત્મામાં સમાઈ રહે.”^૪

(સિદ્ધો પૂછે છે :-)

‘કઈ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તો સ્થિર થવાય (અને દોડાદોડ મટે)?

‘એવું તે કયું ભોજન મળે, તો કાયમના તૃપ્ત થઈ જવાય - કાયમની ભૂખ ટળે?’

(નાનક જવાબ આપે છે :-)

“સદ્ગુરુના શરણથી (ભક્તિરસ પામીને) સુખ અને દુઃખથી પર થઈ જાય,^૫ તેને કાળ પણ ગ્રસી શકે નહિ. [૬૧] -

૧. વિનુ સર્વદે । ૨. રસ । ભક્તિનો કે ભવલીનતાનો રસ. ૩. સર્વદે । ૪. રહે અપાઈ - ધરાઈ તૃપ્ત થાય. ૫. સુખ અને દુઃખ ‘સમ કરિ’ અનુભવે, એટલે કે સુખ અને દુઃખ જેને સ્પર્શે નહિ. એ સ્થિતિ તો પરમ તત્ત્વની જ કહેવાય. ગુરુમુખ (મુક્ત સંત) પરમ તત્ત્વરૂપ બન્યો હોવાથી, તેને પણ દુઃખ અને સુખ અર્થાત્ કર્મનાં ફળ સ્પર્શી શકતાં નથી. કર્મના માર્ગથી તે પર બની જાય છે.

૬૨

[નાનક - ચાહું]

“રંગિ ન રાતા રસિ નહી માતા

બિનુ ગુર સબદૈ જલિ બલિ તાતા ૥

બિદુ ન રાશિઆ સબદુ ન માશિઆ

પવનુ ન સાશિઆ સચુ ન આરાશિઆ ॥

અકથ-કથા લે સમ કરિ રહે

તતુ નાનક આતમ-રામ કઠ લહે ॥ ૬૨ ॥ -

અર્થ

[નાનક - ચાહું]

“સદ્ગુરુ પાસેથી નામ પામીને પરમાત્માની ભક્તિમાં^૧ રત ન થાય, તથા એ પ્રેમરસમાં મત્ત ન બને, તો (અંદરની કામનાઓ-રૂપી) જલદ^૨ આગમાં જળી-બળીને ખાખ થઈ જાય.

“ગુરુ પાસેથી નામ પામ્યા ન હોવાથી તે બિદુ ધારણ કરી શકે નહીં;^૩ સત્ય-પરમાત્માને આરાધ્યા ન હોવાથી પવનને પણ સાધી શકે નહીં.

“પરમાત્માનું^૪ ગુણકીર્તન^૫ કરીને (કામનાઓનો) અગ્નિ બુઝાવે,^૬ ત્યારે આતમ-રામ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે [૬૨] -

૬૩

[નાનક - ચાહું]

“ગુર પરસાદી રંગે રાતા

અંશુ પીઆ સાચે માતા ૥

ગુર બીચારી અગ્નિ નિબારી

અપિહ પીઓ આતમસુખુ ધારી ॥

૧. રંગિ - ભક્તિના રંગમાં. ૨. તાતા । ૩. ઓઝોમાં આસન રહી સંયમી બની શકતો નથી. ૪. અકથ - વર્ણવી ન શકાય તેવા - અગમ્ય. ૫. કથા - કીર્તન. ૬. સમ કરિ - શમ પ્રાપ્ત કરે, કામનાઓનું થમન કરે.

સચુ અરાધિઆ ગુરુમુખિ તરુ તારી ।

નાનક બૂઝૈ કો વીચારી” ॥ ૬૩ ॥

અથ

[નાનક - ચાલુ]

“સદ્ગુરુની કૃપા થવાથી પરમાત્માની ભક્તિનો રંગ લાગે; એ અમૃત પીતાંની સાથે સત્ય-પરમાત્માના પ્રેમમાં મત્ત થઈ જવાય.

“સદ્ગુરુના ઉપદેશથી^૧ કામનાઓનો અગ્નિ શાંત થઈ જાય, અને આત્મસુખમાં તરબોળ^૨ થવારૂપી અમૃત પીવા મળે.

“સત્ય-પરમાત્માનું આરાધન કરનારો ગુરુમુખ જાતે તરે અને બીજાને પણ તારે. પરંતુ કોઈ વિરલો જ^૩ આ વાત સમજે છે.” [૬૩]

૬૪

સિદ્ધ૦ ‘ઇહુ મનુ મૈગલુ કહા બસીઅલે

કહા વસૈ ઇહુ પવના ।

કહા વસૈ સુ સબદુ અઝધૂ

તાકઝ ચૂકૈ મનકા ભવના ॥’

નાનક૦ “નદરિ કરે તા સતિગુરુ મેલે

તા નિજ ઘરિ વાસા ઇહુ મનુ પાપ ।

આપૈ આપુ સ્વાઈ તા નિરમલુ હોવૈ

ધાવતુ વરજિ રહાપ ॥”

સિદ્ધ૦ ‘કિઝ મૂલ પછાળૈ આતસુ જાળૈ

કિઝ સસિ ઘરિ સૂરુ સમાવૈ ।’

નાનક૦ “ગુરુમુખિ હઝમૈ વિચહુ સોવૈ

તઝ નાનક સહજિ સમાવૈ ॥ ૬૪ ॥ -

અથ

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘મત્ત હાથી જેવું મન (તું કહે છે તેમ, ભક્તિના રંગમાં રંગાય ત્યારે) કયાં સ્થિર થાય?

૧. ગુરુ બીચારો । ૨. આતમસુખ ધારો । ૩. કો બીચારો । કોઈ ડાહ્યો - સમજદાર.

‘તે વખતે (એને સંચાલિત કરનાર) પ્રાણવાયુ^૧ ક્યાં હોય ?
‘તું કહે છે તેમ હે અવધૂત, મન (પરમાત્મામાં) લીન થઈ
જાય,^૨ ત્યારે પેલો અનાહત નાદ ક્યાં રહે?’

(નાનક કહે છે :—)

“પરમાત્માની કૃપા^૩ થાય, અને સદ્ગુરુની સાથે તે મિલાપ
કરાવે^૪—

“ત્યારે મન આત્મ-સ્વરૂપમાં^૫ સ્થિર થાય.

“મન પોતે પોતાને ખાઈ જાય, ત્યારે નિર્મળ થાય અને
તેની દોડાદોડ^૬ ટળે!”

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘(પણ એમ ગુણ ગાવાથી) મૂળ કારણને શી રીતે પિછાને?
આત્માનું જ્ઞાન શી રીતે પ્રાપ્ત કરે?

‘તેવો માણસ ચંદ્ર અને સૂર્ય (નાડીઓમાં સંચાર કરતા
પવન)-ને પોતાના મૂળ સ્થાનમાં કેવી રીતે સમાવી દે?^૭ (એ બધું
તો યોગમાર્ગી જ કરી શકે!)

(નાનક કહે છે :—)

“માણસ સદ્ગુરુનું શરણ પામીને ‘અહં’પાણું’ અને
‘મેં’પાણું’ વચ્ચેથી ભૂંસી નાખે, તો સહજ દશામાં સમાઈ રહે.
[૬૪]—

૬૫

[નાનક — ચાલુ]

“इहु मनु निहचलु हिरदै बसीअछे

गुरुमुखि मूल पछाणि रहै ।

नाभि पवनु घरि आसणि बैसै

गुरुमुखि खोजत ततु लहै ॥

૧. પવના । ૨. ચૂકે ભવના — જેનું ભ્રમણ ટળ્યું હોય. ૩. નદરિ । ૪. મેલે ।
૫. નિજ ઘરિ । ૬. ધાવતુ । ૭. ઘરિ સમાવૈ ।

સુ સબદુ નિરંતરિ નિજ ઘરિ આછે

ત્રિમવળ-જોતિ સુ સબદિ લહે ।

સ્વાવે દૂઝ મૂઝ સાચેકી

સાચે હી ત્રિપતાસિ રહે ॥

અનહદ બાળી ગુરુમુલિ જાળી

બિરલો કો અરથાવે ।

નાનક આસે સચુ સુમાસે

સચિ રપૈ રંગુ કવહુ ન જાવે ” ॥ ૬૫ ॥

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુનાં સેવા-સંગથી^૧ આ મન નિશ્ચળ થઈને આત્મામાં^૨ સ્થિર થાય, તો મૂળ કારણનો સાક્ષાત્કાર કરીને કૃતાર્થી થાય.^૩

“ગુરુનાં સેવા-સંગથી શોધ કરતાં કરતાં પરમ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય,^૪ એટલે નાભિ સુધી સંચાર કરતો પવન આપો-આપ પોતાના આસને (પરમાત્મામાં) સ્થિર થઈ જાય.

“પેલો અનાહત નાદ પણ નિરંતર પોતાના નિવાસ-સ્થાન-રૂપ પરમાત્મામાં સ્થિત છે; એ નાદ (-નું) અનુસંધાન થવા)-થી^૫ ત્રિભુવનની જ્યોતિરૂપ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય.

“સત્ય-પરમાત્મા માટેની જે ભૂખ જાગ્રત થાય, તે (કામનાઓ પાછળની દોડથી પ્રાપ્ત થતાં) દુઃખને ખાઈ જાય; પછી મન સત્ય-પરમાત્મામાં તૃપ્ત થઈ રહે.

“ગુરુનાં સેવા-સંગ કરનારો^૬ અનાહત-નાદ સાંભળી શકે;^૭ કોઈ વિરલો તે કમાણી કરે.^૮

“નાનક સાર્યું કહે છે કે, સત્ય પરમાત્માના રંગમાં જે એક વાર રંગાયો, તેનો તે રંગ કદી ઊતરે નહિ.^૯” [૬૫]

૧. ગુરુમુલિ । ૨. હિરદૈ । ૩. રહે । ૪. ઘરિ આસણિ વૈસે ! જે પવન - જે પ્રાણ સંચાર કરતો મનને કામનાઓ પાછળ દોડવામાં મદદ કરતો હોય, તે હવે (મન પરમાત્મામાં લીન થઈ જતાં) પોતે પણ આપોઆપ સ્થિર થઈ જાય છે. ૫. સુ સંવદિ । ૬. ગુરુમુલિ । ૭. જાળી । ૮. અરથાવે - ગાંઠે બાધે - કમાય. ૯. કવહુ ન જાવે ।

૬૬

સિદ્ધ૦ ‘જા હિ હિરદા દેહ ન હોતી
તડ મનુ કૈઠે રહતા ।
નાભિ-કમલ અસંથંભુ ન હોતો
તા પવનુ કવન ઘરિ સહતા ॥
રૂપુ ન હોતો રેશ્વ ન કાઈ
તા સર્વદિ કહા લિલ્લાઈ ।
રક્તુ બિંદુકી મઢી ન હોતી
મિતિ-કીમતિ નહી પાઈ ॥
વરનુ મેશ્વુ અસરૂપુ ન જાપી
કિઝ કરિ જાપસિ સાચા ।’

નાનક૦ “નાનક નામિ રતે વૈરાગી
ઈવ તબ સાચો સાચા ॥ ૬૬ ॥ -
અર્થ^૧

(સિદ્ધો પૂછે છે :-)

‘જ્યારે આ હૃદય કે આ દેહ ન હોય, ત્યારે મન ક્યાં રહે ?

‘નાભિ-કમળરૂપી સ્તંભ^૨ ન હોય, ત્યારે ધવન કયે સ્થાને^૩ વસે ?’

‘જ્યારે રૂપ ન હોય, કે કોઈ રેખા-ચિહ્ન ન હોય, ત્યારે અનાહત નાદ^૪ ક્યાં લીન થાય ?

‘જ્યારે લોહી અને વીર્યબિંદુનું બનેલું આ ખોરડું^૫ ન હોય, ત્યારે આ સાચું પરમ તત્ત્વ છે કે નહિ એની પરખ^૬ કોણ કરે ?’

‘પરમાત્માનો કોઈ વર્ણ, વેશ, કે સ્વરૂપ જ ન હોય,^૭ તો તે જ સત્ય-પરમાત્મા છે, એમ કેમ કશીને જાણી શકાય ?’

૧. અસંથંભુ । - થાંભલો - ટેકવનાર. ૨. ઘરિ । સ્થાન. ૩. સહતા ।
૪. સર્વદિ । ૬૭મા પદમાં ગુરુ નાનકના જવાબમાં તેને સર્વદુ સુ સાર તરીકે ઉલ્લેખો છે. એટલે સારરૂપ - તત્ત્વરૂપ - શબ્દ - ધ્વનિ - નાદ એટલે અનાહત નાદ.
૫. મઢી । ૬. મિતિ-કીમતિ - સીમા અને કિંમત. ૭. નહી પાઈ = ન જ જાણવા મળે, ન જ સમજાય. ૮. ન જાપી - ન જાણતાં હોય - ન હોય.

(નાનક જવાબ આપે છે :—)

“પરમાત્મામાં રત^૧ એવા જે મુક્ત^૨ પુરુષો હોય છે, તે નિરાકાર - મુક્ત - અવસ્થામાં^૩ તેમજ આત્મારત્ની - સદેહ અવસ્થામાં^૪ સત્ય-પરમાત્માને પિછાની શકે છે. [૬૬] -

૬૭

[નાનક - ચાલુ]

“હિરદા દેહ ન હોતી અઝધૂ
તઝ મનુ સુંનિ રહૈ બૈરાગી ।
નામિ-કમલ અસથંભુ ન હોતો
તા નિજ ઘરિ બસતઝ પવનુ અનરાગી ॥
રૂપુ ન રેશ્વિઆ જાતિ ન હોસી
તઝ અકુલીણિ રહતઝ સબદુ સુ સારુ ।
ગઝનુ ગગનુ જબ તબહિ ન હોતઝ
ત્રિભવણ-જોતિ આપે નિરંકાર ॥
વરનુ રેશ્વ અસરૂપુ સો ઈકો
ઈકો સબદુ વિઢાણી ।
સાચ બિના સૂચા કો નાહી
નાનક અકથ કહાણી ” ॥ ૬૭ ॥

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“જ્યારે હૃદય કે દેહ ન હોય, ત્યારે મુક્ત^૫ થયેલું મન શૂન્ય-પરમાત્મામાં સમાઈ રહે છે.^૬

“જ્યારે નામિ-કમળ રૂપી ટેકો (અર્થાત્ દેહ) ન હોય, ત્યારે પરમાત્મામાં આસક્ત થયેલા મુક્ત પુરુષનો પવનરૂપી પ્રાણ^૭

૧. નામિ રતે । ૨. બૈરાગી - રાગરહિત - મુક્ત. ૩. તવ - ત્યારે. નિરાકાર અવસ્થામાં. ૪. ઇવ - આ સદેહ અવસ્થામાં. ૫. બૈરાગી । ૬. રહૈ । ૭. અનરાગી પવનુ ।

પણ પોતાના મૂળ સ્થાનમાં (અર્થાત્ પરમાત્મામાં) જઈને વસે છે.

“જ્યારે રૂપ, રેખા કે દ્વૈતભાવ^૧ ન હોય, ત્યારે સૌના સાર-રૂપ અનાહત શબ્દ કુલ-રહિત નિરંકાર તત્ત્વમાં સ્થિત થાય છે.

“જ્યારે પૃથ્વી^૨ ન હોય, આકાશ ન હોય, ત્યારે ત્રિભુવનની જ્યોતિરૂપ નિરંકાર પરમાત્મા સ્વ-સ્વરૂપે^૩ બિરાજે છે.

“વર્ણ, રેખા, સ્વરૂપ એ સૌ (પરમાત્માના હુકમના) એક અદ્ભુત^૪ શબ્દથી જ ઊભાં થાય છે.

“એ સત્ય-પરમાત્માને પામ્યા વિના કોઈ મુક્ત^૫ થઈ શકતો નથી. નાનક કહે છે કે, એ કહાણી અકથ્ય છે.” [૬૭]

૬૮

સિદ્ધ^૧ ‘કિતુ કિતુ વિધિ જગુ ઉપજૈ પુરસ્વા
કિતુ કિતુ દુખિ બિનસિ જાઈ ।’

નાનક^૨ “હઉમૈ વિચિ જગુ ઉપજૈ પુરસ્વા
નામિ વિસરિયે દુખુ પાઈ ॥

ગુરુમુખિ હોવૈ સુ ગિઆનુ તતુ બીચારૈ
હઉમૈ સબદિ જલાય ।

તનુ મનુ નિરમલ નિરમલ બાળી
સાચૈ રહૈ સમાય ॥

નામે નામિ રહૈ ચૈરાગી
સાચુ રખિઆ ઉરિ ધારે ।

નાનક બિનુ નાવૈ જોગુ કદે ન હોવૈ
દેખહુ રિદૈ બીચારે ॥ ૬૮ ॥ -

૧. જ્ઞાતિ । બુદ્ધાપણનો વાડો - અલગતા - દ્વૈતભાવ. ૨. મનુ - ગો-પૃથ્વી.

૩. આપે । ૪. વિદ્યાગી । ૫. સૂચા - શુદ્ધ - બુદ્ધ - મુક્ત.

(સિદ્ધો પૂછે છે :—)

‘આ જગત કેવી રીતે ઊપજે છે? અને શા કારણે દુઃખનું ભાગી થાય છે?’^૧

(નાનક જવાબ આપે છે :—)

“‘હું’ અને ‘મો’રૂપી અહંપણાને લીધે^૨ આ જગત ઊપજ્યું છે; અને પરમાત્માને^૩ વીસરવાને લીધે દુઃખનું ભાગી થાય છે.

“સદ્ગુરુનું શરણ લેનારો^૪ પરમાત્મ-તત્ત્વની સાચી સમજ^૫ પ્રાપ્ત કરે છે, અને ગુરુ પાસેથી પામેલા નામ વડે^૬ ‘હું’ અને ‘મો’ રૂપી અહંપણા (-ના ભ્રમ)-ને ટાળે છે.”

“તેનું તન અને મન નિર્મળ થાય છે; તેની વાણી નિર્મળ થાય છે; તથા તે સત્ય-પરમાત્મામાં સમાઈ રહે છે.

“નામમાં (પરમાત્મામાં) લીન રહેવાથી^૭ તે (જગત પ્રત્યે) સાચો વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરે છે; અને સત્ય-પરમાત્માને હૃદયમાં હાજરાહજૂર જુએ છે.”

“નાનક કહે છે કે, પરમાત્માનું નામ પ્રાપ્ત કર્યા વિના કદી સાચો યોગ (અર્થાત્ પરમાત્માનો સંયોગ) પ્રાપ્ત ન થાય. હૃદયમાં વિચારી જુઓ! [૬૮]—

૬૯

[નાનક — ચાલુ]

“ગુરુમુખિ સાચુ સબદુ વીચારૈ કોઈ

ગુરુમુખિ સાચુ બાળી પરગટુ હોઈ ।

ગુરુમુખિ મનુ મીજૈ વિરલા બૂઝૈ કોઈ

ગુરુમુખિ નિજ ઘરિ વાસા હોઈ ॥

૧. દુઃખ યિનસિ જાઈ । ૨. વિચિ = વચ્ચે. ૩. નામિ — નામને — પરમાત્માના નામને — અંતરમાં વસેલા પરમાત્માને. ૪. ગુરુમુખિ । ૫. ગિઆનુ તતુ — તત્ત્વનું જ્ઞાન. ૬. સબદિ । ૭. જલાઈ — જલાવી દે છે — બાળી નાખે છે. ૮. નામે નામિ । ૯. ઝરિ ઘારે । અંતરમાં ધારણ કરે છે.

ગુરુમુખિ જોગી જુગતિ પછાળૈ

ગુરુમુખિ નાનક ઈકો જાળૈ ॥ ૬૯ ॥ -

અર્થ^૧

[નાનક - ચાલુ]

“સદ્ગુરુનું શરણ લઈને કોઈ વિરલો સત્ય-પરમાત્માના નામને^૧ જાપે છે;

“સદ્ગુરુનું શરણ લેવાથી સત્ય-પરમાત્માનો ઉપદેશ હૃદયમાં થોટે છે.^૨

“સદ્ગુરુનું શરણ લેવાથી મન (પરમાત્માના રસમાં) ભીનું થાય છે, પરંતુ આ વાત કોણ સમજે છે?^૩

“સદ્ગુરુનું શરણ લેવાથી પોતાના આત્મ-સ્વરૂપમાં^૪ સ્થિત થવાય;

“સદ્ગુરુનું શરણ લેવાથી યોગની સાચી યુક્તિ જાણવા મળે;

“નાનક કહે છે કે, સદ્ગુરુનું શરણ લેનારો એક પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત કરે. [૬૯] -

૭૦

[નાનક - ચાલુ]

“બિનુ સતિગુર સેવે જોગુ ન હોઈ

બિનુ સતિગુર મેટે મુક્તિ ન કોઈ ।

બિનુ સતિગુર મેટે નામુ પાઈઆ ન જાઈ

બિનુ સતિગુર મેટે મહા દુખુ પાઈ ॥

બિનુ સતિગુર મેટે મહા ગરબિ ગુબારિ

નાનક બિનુ ગુર મુઆ જનમુ હારિ ॥ ૭૦ ॥ -

૧. સાચું સવદુ । સાચું નામ - સત્ય પરમાત્માનું નામ. ૨. પરગટ્ટુ હોઈ ।

૩. વિરલો વૃક્ષે કોઈ । કોઈ વિરલો જ સમજે. ૪. નિજ ઘર । પોતાના ઘરમાં - પામમાં - સ્વરૂપમાં.

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“સદ્ગુરુને સેવ્યા વિના યોગ પ્રાપ્ત ન થાય;

“સદ્ગુરુનો ભેટો થયા વિના મુક્તિ પણ ન મળે;

“સદ્ગુરુનો ભેટો થયા વિના નામ ન પમાય;

“સદ્ગુરુનો ભેટો થયા વિના મહાદુઃખમાં અટવાયા કરે;

“સદ્ગુરુનો ભેટો થયા વિના અહંપણાના મોટા ગોબારામાં ધૂમ્પા કરે;

“નાનક કહે છે કે, ગુરુ વિના આ મનુષ્ય-જન્મ એળે જાય.” [૭૦]—

૭૧

[નાનક - ચાલુ]

“ગુરુમુખિ મનુ જીતા હુઝમૈ-મારિ

ગુરુમુખિ સાચુ રલિઆ ઊર ધારિ ।

ગુરુમુખિ જગુ જીતા જમકાલુ મારિ વિદારિ

ગુરુમુખિ દરગહ ન આવૈ હારિ ॥

ગુરુમુખિ મેલિ મિલાઈ સો જાઈૈ ।

નાનક ગુરુમુખિ સબદિ પછાઈૈ ॥ ૭૧ ॥—

અર્થ

[નાનક - ચાલુ]

“સદ્ગુરુને સેવનારો ‘હું’-પણું અને ‘મેં’પણું ટાળી મનને જીતી શકે;

“સદ્ગુરુને સેવનારો સત્ય-પરમાત્માને હૃદયમાં ધારણ કરી શકે;

“સદ્ગુરુને સેવનારો કાળરૂપી જમને મારી-હટાવી, સંસારને^૧ પાર કરી જાય;

૧. જનમ હારિ । જન્મ હારી જાય. ૨. જગુ - જગત રૂપી સંસાર, માયા.

“સદ્ગુરુને સેવનારો ભગવાનના દરબારે વિજયી નીવડીને^૧
આવે;

“પરમાત્મા (કૃપા કરીને) જોને સદ્ગુરુનો ભેટો કરાવે,^૨ તે
તેમની પાસેથી નામ^૩ પામીને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે. [૭૧]—

૭૨

[નાનક — ચાલુ]

“સબદૈકા નિબેઢા સુણિ તૂ અઝઘૂ
બિનુ નાવૈ જોગુ ન હોઈ ।

નામે રાતે અનદિનુ માતે
નામૈ તે સુખુ હોઈ ॥

નામૈ હી તે સમુ પરગટુ હોવૈ
નામે સોજી પાઈ ।

બિનુ નાવૈ મેલ કરહિ બહુતેરે
સચૈ આપિ સુઆઈ ॥

સતિગુર તે નામુ પાઈએ અઝઘૂ
જોગ જુગતિ તા હોઈ ।

કરિ વીચારુ મનિ દેસહુ નાનક
બિનુ નાવૈ મુકતિ ન હોઈ ॥ ૭૨ ॥—

અથ

[નાનક — ચાલુ]

“ચર્યામાત્રનો^૪ નિવેડો, હે યોગી, તું સાંભળ : નામ વિના
યોગ સંભવે નહીં;

“ભગવાનના નામમાં રત રહેનાર નિરંતર^૫ મત્ત બની ઊઠે;
નામથી સુખસાગરમાં કાયમના મગ્ન થવાય.

૧. ન આવૈ હારિ—હારીને આવતો નથી; અર્થાત્ જીતીને આવે છે. ૨. મેલિ
મિલાઈ. ૩. સવદિ. ૪. સબદૈકા—શબ્દમાત્રનો, ઉપદેશમાત્રનો, ૫. અનદિનુ—
હરરોજ.

“નામથી સર્વ (ગૂઢ રહસ્યો) પ્રગટ થાય; નામથી બધી સમજ આવે;

“નામ વિના ભાતભાતના વેશ ધારણ કરે તો (તેથી કંઈ ન વળે; ઊલટું) ભગવાન પોતે તેમને માર્ગ-ભૂલ્યા^૧ કરી મૂકે.

“હે અવધૂત! સદ્ગુરુ પાસેથી નામ પામીએ, તો યોગની બધી યુક્તિઓ (-નું ક્ષણ) આપોઆપ હાંસવ થાય.

“નાનક કહે છે : મનમાં વિચાર કરી જુઓ! નામ વિના મુક્તિ ક્યાંથી? [૭૨]—

૭૩

[નાનક — ચાલુ]

“તેરી ગતિ મિતિ તૂંહે જાણહિ
ક્રિઆ કો આલિ વસાળે ।

તૂ આપે ગુપતા આપે પરગટુ
આપે સમિ રંગ માળે ॥

સાધિક સિધ ગુરુ બહુ ચેલે
સોજત ફિરહિ ફુરમાળે ।

માગહિ નામુ પાઈ હ્રદ મિલિઆ
તેરે દરસન કડ કુરવાળે ॥

અબિનાસી પ્રમિ સ્વેલુ રચાઈઆ
ગુરુમુલિ સોજી હોઈ ।

નાનક સમિ જુગ આપે વરતૈ
દૂજી અવરુ ન કોઈ ॥ ” ૭૩ ॥

અર્થ

[નાનક પૂર્ણાહુતિ કરે છે :—]

“હે પરમાત્મા! તમારી પહોંચ અને હૃદય^૨ તમે પોતે જાણો!
બીજો કોઈ શું કહે કે વણવે?

૧. ખુઆઈ — ખોવાય — સાચા માર્ગથી અવળે માર્ગે ચડી જાય. ૨. ગતિ મિતિ — શક્તિ અને માપ.

“તમે તમારી પોતાની મરજીથી ગુપ્ત રહો છો, કે પ્રગટ પાળા થાઓ છો; એ બધી તમારી લીલા છે.”^૧

“તમારા હુકમથી સાધકો, સિદ્ધો, ગુરુઓ અને તેમના અનેક ચેલાઓ તમને શોધવા નીકળી પડે છે.

“જેઓ તમારું નામ – તમારી ભક્તિ માગે છે, તેમને તમે એ ભિક્ષા બક્ષો છો.

“હું તમારાં દર્શન માટે કુરબાન થયો છું. (મને એ ભિક્ષા આપવાની કૃપા કરો!)

“તમે અવિનાશી પ્રભુઓ આ ખેલ રચ્યો છે; સદ્ગુરુની કૃપાથી એ બધું સમજાય.”^૨

“નાનક કહે છે, સૌ યુગો દરમ્યાન^૩ તમે જ છો; બીજું કંઈ નથી – બીજો કોઈ નથી.” [૭૩]

૧. રંગ માળે । એનો આનંદ તમે માણો છો. ૨. સોજી હોઈ – સમજ પડે.
૩. સૃષ્ટિ પહેલાં કે પછી.

સમાપ્ત

हरिचरणकमल-मकरंद लोभित मनो
अनदिनो मोहि आही पिआसा ।
कृपाजल देहि नानक सारिग कउ
होइ जाते तेरै नामि वासा ॥

“હે પ્રભુ, તમારા ચરણ-કમળના મકરંદરૂપી રસ ઉપર
લોભાયેલા મારા મનની ખ્યાસ રાત-દિવસ શાંત પડતી નથી;

“તો ચાતક પક્ષીની પેઠે (મેઘબિંદુ માટે) તલસતા નાનક
ઉપર તમારું કૃપા-જલ વરસાવો, જેથી તમારા નામમાં તે લીન
થઈ જાય !”

[શુરુ નાનક : ‘આરતી’માંથી]

